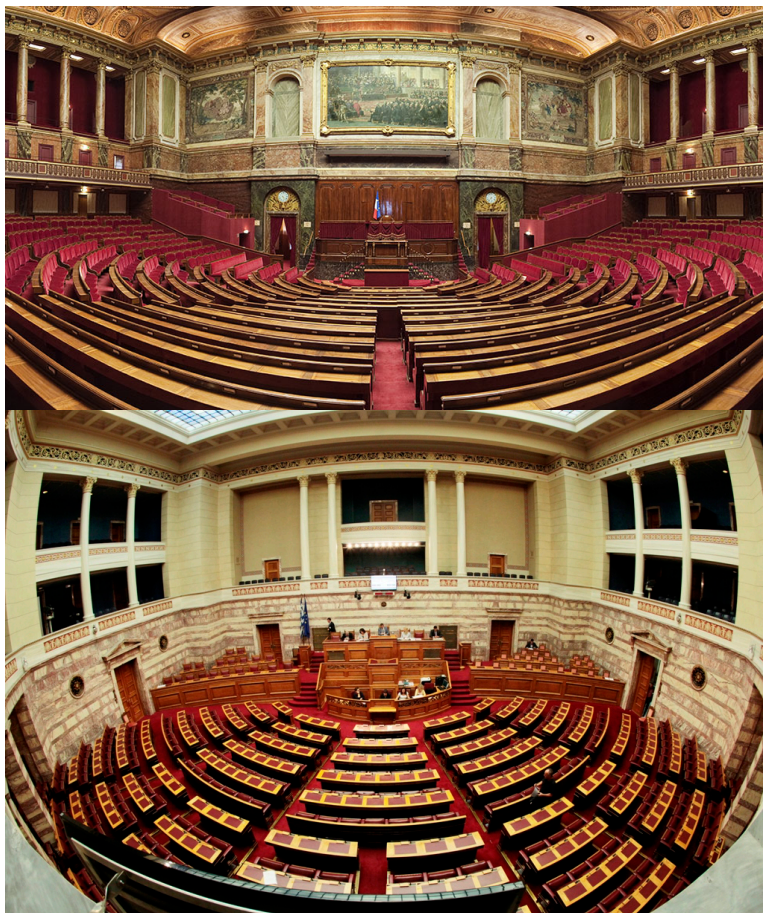

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ
ΠΜΣ: ΕΘΝΙΚΗ ΚΑΙ ΕΝΩΣΙΑΚΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗ
ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΜΕ ΘΕΜΑ:

Η ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΗ ΑΝΑΘΕΩΡΗΣΗ ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΚΑΙ ΤΟ ΓΑΛΛΙΚΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΗΛΙΑΣ Ι. ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ
ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: ΜΑΡΙΑ Ν. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

“Un peuple a toujours le droit de revoir, de réformer et de changer sa Constitution. Une génération ne peut assujettir à ses lois les générations futures.”

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Η παρούσα διπλωματική εργασία είναι αποτέλεσμα μελέτης, αναζήτησης και έρευνας. Διενεργήθηκε στα πλαίσια του Μεταπτυχιακού προγράμματος σπουδών της Εθνικής και Ενωσιακής διοίκησης του τμήματος της Δημόσιας Διοίκησης του Παντείου Πανεπιστημίου Αθηνών.

Μέσα από αυτές τις γραμμές, αισθάνομαι την ανάγκη να ευχαριστήσω από καρδιάς τον επιβλέποντα τη διπλωματική μου εργασία, Καθηγητή Κ. Ηλία Ι. Νικολόπουλο, ο οποίος, μου παρείχε πολύτιμη συνδρομή και ανεκτίμητη βοήθεια καθ' όλα τα στάδια εκπόνησής της, μέσω των εύστοχων και επικοδομητικών υποδείξεων, προτάσεων και παρατηρήσεών του, που συνέβαλαν καθοριστικά στην ολοκλήρωση της παρούσης καθώς και στην επίτευξη του καλύτερου δυνατού αποτελέσματος.

Παράλληλα, θα ήθελα να εκφράσω τις ευχαριστίες μου, στο σύνολο των καθηγητών/τριών του Μεταπτυχιακού προγράμματος σπουδών για τις πολύτιμες γνώσεις που μου μετέφεραν, με ιδιαίτερη μνεία, στους καθηγητές Δονάτο Παπαγιάννη και Πολυξένη Παπαδάκη για τη συμμετοχή τους ως μέλη στην εξεταστική επιτροπή της παρούσης.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. Εισαγωγή
2. Η έννοια του Συντάγματος
  - 2.1 Οι διακρίσεις του Συντάγματος
    - 2.1.1 Γραπτό και Άγραφο Σύνταγμα
    - 2.1.2 Τυπικό και Ουσιαστικό Σύνταγμα
    - 2.1.3 Αυστηρό και Ήπιο Σύνταγμα
  - 2.2 Οι λειτουργίες του Συντάγματος
    - 2.2.1 Εγγυητική λειτουργία
    - 2.2.2 Νομιμοποιητική λειτουργία
    - 2.2.3 Συμβολική λειτουργία
  - 2.3 Η θέσπιση του Συντάγματος
    - 2.3.1 Η Συντακτική εξουσία
    - 2.3.2 Η αναθεωρητική λειτουργία
3. Το Σύνταγμα του 1975/1986/2001/2008
  - 3.1 Η αναθεωρητική λειτουργία στα προισχύσαντα Συντάγματα - Συγκριτική επισκόπηση
  - 3.2 Η αναθεωρητική λειτουργία σύμφωνα με το ισχύον Σύνταγμα (Άρθρο 110 του Συντάγματος)
    - 3.2.1 Τα ουσιαστικά όρια της αναθεώρησης του ισχύοντος Συντάγματος (Άρθρο 110 παρ. 1)
      - 3.2.1.1 Η βάση και η μορφή του πολιτεύματος ως ουσιαστικά όρια της αναθεώρησης
      - 3.2.1.2 Ειδικές απαριθμούμενες διατάξεις ως ουσιαστικά όρια της αναθεώρησης
    - 3.2.2 Τα διαδικαστικά όρια της αναθεωρητικής διαδικασίας (Άρθρο 110 παρ. 2-6)
      - 3.2.2.1 Η πρόβλεψη ειδικού οργάνου για την άσκηση της αναθεωρητικής λειτουργίας
      - 3.2.2.2 Η πραγματοποίηση της αναθεωρητικής διαδικασίας σε στάδια
        - α. Πρώτο στάδιο
        - β. Το δεύτερο (ή τρίτο) στάδιο
      - 3.2.2.3 Η πρόβλεψη ειδικών ή αυξημένων πλειοψηφιών κατά την αναθεωρητική διαδικασία
      - 3.2.2.4 Η πρόβλεψη ειδικής προθεσμίας ως διαδικαστικό όριο της αναθεωρητικής διαδικασίας

- 3.3** Η δυνατότητα ή μη διεξαγωγής της διαδικασίας με δημοψήφισμα
- 3.4** Ο δικαστικός έλεγχος της αναθεώρησης του Συντάγματος
- 3.5** Η δυνατότητα ή μη διεξαγωγής της διαδικασίας της αναθεώρησης βάσει των παρ. 2 και 3 του άρθρου 28 του Συντάγματος

- 3.6** Η δυνατότητα αναθεώρησης του άρθρου 110 του Συντάγματος του 1975/1986/2001/2008
  - 3.6.1** Η αναθεώρηση του άρθρου 110 παρ. 1 του Συντάγματος
    - 3.6.1.1** Η αναθεώρηση του άρθρου 110 παρ. 1 του Συντάγματος
      - Συστολή του σκληρού πυρήνα
    - 3.6.1.2** Η αναθεώρηση του άρθρου 110 παρ. 1 του Συντάγματος
      - Διαστολή του σκληρού πυρήνα
  - 3.6.2** Η αναθεώρηση των παρ. 2 έως 6 του άρθρου 110 του Συντάγματος

- 3.7** Στο δρόμο προς μία καινούρια αναθεώρηση
  - 3.7.1** Η αναθεώρηση του 1986
  - 3.7.2** Η αναθεώρηση του 2001
  - 3.7.3** Η αναθεώρηση του 2008

- 4.** Διεθνής συγκριτική επισκόπηση του θεσμού της αναθεώρησης

- 5.** Το Γαλλικό Σύνταγμα του 1958/2008
  - 5.1** Η βάση και η μορφή του πολιτεύματος
  - 5.2** Οι τρεις εξουσίες
    - 5.2.1** Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας
    - 5.2.2** Η Κυβέρνηση
    - 5.2.3** Το Κοινοβούλιο
    - 5.2.4** Τα Δικαστήρια

  - 5.3** Η Συνταγματική αναθεώρηση
    - 5.3.1** Η διαδικασία
    - 5.3.2** Το Δημοψήφισμα
      - 5.3.2.1** Το Νομοθετικό Δημοψήφισμα
      - 5.3.2.2** Το Συνταγματικό Δημοψήφισμα

  - 5.4** Τα όρια της αναθεωρητικής διαδικασίας
  - 5.5** Ο δικαστικός έλεγχος της αναθεώρησης του Συντάγματος
  - 5.6** Η δυνατότητα αναθεώρησης της διαδικασίας αναθεώρησης
  - 5.7** Γαλλικό Σύνταγμα και Ευρωπαϊκή Ενοποίηση

- 6.** Επίλογος

Βιβλιογραφικές πηγές (Ελληνικές)
Βιβλιογραφικές πηγές (Ξενόγλωσσες)

Αρθρογραφικές πηγές
Διαδικτυακές πηγές

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Κάθε άνθρωπος διαβιώνει σε εδαφική έκταση που χαρακτηρίζεται από την αντίστοιχη έννομη τάξη και αναγνωρίζεται διεθνώς ως **κράτος**. Φέρει εθνική ταυτότητα που αποκαλείται **ιθαγένεια** ή **υπηκόοτητα** την οποία, κατ' αρχήν, του παρέχει το κράτος στο έδαφος του οποίου γεννήθηκε και η οποία δηλώνει το νομικό δεσμό του προς αυτό. Υπόκειται σε σύνολο κανόνων, οι οποίοι αποκαλούνται **δίκαιο** και καθορίζουν τις σχέσεις του με το κράτος, που του παρέχει την ιθαγένεια, όπως και τις σχέσεις του με άλλα φυσικά ή νομικά πρόσωπα. Διαπιστώνει, ότι το κράτος, το οποίο του παρέχει την ιθαγένεια, διαθέτει σύστημα κανόνων, που καθορίζουν το **πολίτευμά** του. Αυτοί οι κανόνες ανευρίσκονται συνήθως σε γραπτό κείμενο που αποκαλείται **Σύνταγμα**, έχοντας μορφή κανονιστική, καθώς περιέχει γενικούς και επιτακτικούς κανόνες δικαίου. Οι συνταγματικές επιταγές αποσκοπούν τελικά στο να θεσμοθετήσουν και να τιθασεύσουν αυτό που αποτελεί την πεμπτούσια κάθε κράτους, την ανυπέρβλητη δύναμη συγκρότησής του, δηλαδή την κυριαρχία του¹.

Κάνοντας μια ιστορική αναδρομή, κοινή διαπίστωση για τη συγκρότηση και υπόσταση ενός νέου κράτους ή μιας οργανωμένης οντότητας πολιτών, είναι η ύπαρξη κανόνων δικαίου που καθορίζουν την λειτουργία του κράτους και των θεσμών, καθώς επίσης τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των πολιτών, καθοριζόμενα από το Σύνταγμα, δηλαδή το Θεμελιώδη Νόμο πάνω στον οποίο βασίζεται η διαμόρφωση της νομοθεσίας μιας χώρας. Δεν υφίσταται σύστημα οργάνωσης της μορφής του πολιτεύματος, το οποίο θα μπορούσε να λειτουργήσει ως υπόδειγμα, που πρέπει να υιοθετήσει, ως “ιδανικό”, κάθε λαός και κάθε κράτος. Όμως, αντιθέτως, όταν μιλάμε για ένα “ιδανικό” σύστημα πολιτειακής οργάνωσης, πριν απ' όλα πρέπει να σκεφτόμαστε για ποιον λαό αυτό προορίζεται, σύμφωνα με την ιδιοσυστασία του και την παράδοσή του.

Τα παλαιότερα παραδείγματα μορφών Συντάγματος, στην Αρχαία Αθήνα, ήταν οι Νόμοι του Σόλωνα και του Κλεισθένη, οι οποίοι έβαλαν τις βάσεις και οργάνωσαν το πολιτικό της σύστημα σ' ένα είδος δημοκρατίας. Ο Αριστοτέλης, αργότερα, μελέτησε τα διάφορα πολιτεύματα των πόλεων - κρατών στα έργα του (Πολιτικά, Ηθικά Νικομάχεια και Αθηναίων Πολιτεία) και διέκρινε τη διαφορά των απλών νόμων από τους νόμους που ορίζουν το πολίτευμα και τη λειτουργία του κράτους. Ο όρος Σύνταγμα συναντάται, για πρώτη φορά, στην ελληνική Συνταγματική ιστορία στο “σχέδιο του Συντάγματος” του Ρήγα, ενώ στην ελληνική γλώσσα καθιερώθηκε από τον Αδαμάντιο Κοραή, ο οποίος απέδωσε κατά αυτόν τον τρόπο τον Γαλλικό όρο “Constitution”, που προέρχεται από τη λατινική φράση “Rem publicam constituere”, την οποία χρησιμοποιούσαν οι Ρωμαίοι για να δείξουν τη συνταγματική οργάνωση των δημόσιων πραγμάτων.

Ωστόσο, το σύγχρονο νόημα του όρου “Σύνταγμα”, θα πρέπει να αναζητηθεί στον αγγλοσαξωνικό κόσμο του 17ου αιώνα. Από τα πρώτα δείγματα Συνταγματικών κειμένων αποτέλεσε, στην Αγγλία, το διάσημο συμβόλαιο “Μάγκνα κάρτα”, που όριζε τις σχέσεις μεταξύ μοναρχών, ευγενών και πολιτών. Ακολούθως, την περίοδο

¹Κώστας Γ. Μαυριάς, Συνταγματικό Δίκαιο, 5η έκδοση, Εκδόσεις Π.Ν. Σάκκουλας, 2014

του Διαφωτισμού, με τους αγώνες της ανερχόμενης αστικής τάξης στον ηπειρωτικό ευρωπαϊκό χώρο, το Σύνταγμα αποτέλεσε τη νομική έκφραση της πολιτικής διεκδίκησης των αστών. Στα μέσα του 19ου αιώνα, η αστική τάξη έχει επικρατήσει πολιτικά έναντι των μοναρχών, με αποτέλεσμα, η ανακατανομή της εξουσίας να διασφαλίζεται νόμιμα μέσω του Συντάγματος. Το Σύνταγμα, αποκτά σαφέστερο περιεχόμενο και αποτελεί θεμέλιο στοιχείο κάθε ευρωπαϊκού κράτους, καθώς αποτυπώνει τις σχέσεις εξουσίας και ελευθερίας στους πολιτικούς θεσμούς, ώστε η άσκηση της εξουσίας να έχει ως νομιμοποιητική βάση τη συναίνεση του λαού². Αντίστοιχα, χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτέλεσαν η Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής του 1776 και η Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη του 1789 στη Γαλλία³, όπου η έννοια του Συνταγματισμού περιέλαβε ορισμένα ουσιαστικά χαρακτηριστικά, όπως τη λαϊκή κυριαρχία, τη διάκριση των λειτουργιών και τα ανθρώπινα δικαιώματα⁴.

Επομένως, τα Συντάγματα αποτυπώνουν με διακηρυκτικό τρόπο, σε κανονιστικό επίπεδο, και τις κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες, δηλαδή τους κοινωνικούς και πολιτικούς συσχετισμούς της εποχής τους. Εκπέμπουν, έτσι, έναν ισχυρό ιστορικό, πολιτικό και θεσμικό συμβολισμό, ο οποίος αποκρυσταλλώνει τις ιδεολογικές και κοινωνικές αντιθέσεις, συγκρούσεις αλλά και συνθέσεις ενός συγκεκριμένου σχηματισμού σε μία ορισμένη εποχή. Κοινή διαπίστωση είναι, ότι κανένα Σύνταγμα, όσο κι αν αποτύπωνε τις πολιτικές και κοινωνικές συγκυρίες, δεν έμεινε αμετάβλητο. Οι εξελίξεις σε πολιτικό - οικονομικό - κοινωνικό - πολιτισμικό επίπεδο καθιστούν την κατεύθυνση της αναθεώρησης του Συντάγματος αναγκαία με σκοπό την προσαρμογή του στα νέα δεδομένα. Γι αυτό, και κάθε Συνταγματικό κείμενο, πλέον, εισάγει τη δυνατότητα αναθεώρησής του ως ασφαλιστική δικλείδα έναντι της εξέλιξης της κοινωνικής πραγματικότητας, η οποία -ελλείψει προσαρμογής των θεσμών στη νέα κατάσταση πραγμάτων- θα μπορούσε να θέσει υπό δοκιμασία το κύρος τους, ως κειμένων παραστατικών ενός συστήματος κατοχυρωτικού κοινωνικών και πολιτικών αξιών. Ακριβώς, προς αποφυγή τέτοιων φαινομένων, ο Γάλλος νομοθέτης το 1793 διακήρυξε ότι **“ένας λαός έχει πάντα το δικαίωμα να αναθεωρεί και να μεταβάλλει το Σύνταγμα. Μια γενιά δεν μπορεί να υποτάσσει στους νόμους της τις επόμενες γενιές.”**

---

²Ο **A. Σβώλος** γράφει χαρακτηριστικά: “Η σύγχρονος έννοια του Συντάγματος κατέστη συνειδητή μόνον μετά την πολιτικήν ενοποίησην των κρατών της Ευρώπης, την επελθούσαν κυρίως διά της απολύτου μοναρχίας των Βασιλέων... Διά της πολιτικής ενότητας, ανέκυψε η έννοια του λαού και του έθνους, επί των οποίων ιδρύθη η περί Συντακτικής εξουσίας θεωρία της Γαλλικής Επανάστασεως. Έκτοτε δε δυνάμεθα να ομιλώμεν περί Συντάγματος κατά την σημερινήν του όρου αντίληψιν”. Για το ίδιο ζήτημα, ο **A. Μάνεσης** υπογραμμίζει ότι “με το Σύνταγμα μεθοδεύεται η νομικοπολιτική ανασύνθεση της ενότητας και η ακεραίωση και ολοκλήρωση μιας δεδομένης κοινωνίας”.

³Για τις σχέσεις της Αμερικανικής με τη Γαλλική επανάσταση και τις διαφορές της Γαλλικής διακήρυξης των δικαιωμάτων του ανθρώπου από την Αμερικανική, βλ. εκτενώς: St. Rials, La déclaration des droits de l' homme et du citoyen, Pluriel, Hachette, 1988

⁴Αντώνιος Μ. Παντελής, Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, 3η έκδοση, Εκδοτικός οίκος Α.Α. Λιβάνη, Αύγουστος 2016

Η αναθεωρητική διαδικασία εκφράζεται, στα διάφορα Συνταγματικά κείμενα, με ποικιλία ρυθμίσεων που αφορούν την πρωτοβουλία, την άσκηση, την έκταση, το χρονικό σημείο και τη διαδικασία της αναθεώρησης. Σκοπός του παρακάτω σημειώματος είναι να μελετήσει τη διαδικασία αναθεώρησης του Ελληνικού Συντάγματος του 1975 και του Γαλλικού Συντάγματος του 1958, που προβλέπεται στα άρθρα 110 και 89, αντίστοιχα. Αξίζει να σημειωθεί ότι, το Σύνταγμα της Ελλάδας είναι εμπνευσμένο από το Γαλλικό Σύνταγμα, ωστόσο με την ανάγνωση των δύο άρθρων που προαναφέρθηκαν, υπάρχουν αρκετές διαφορές.

2. Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ

Ο όρος **Σύνταγμα**⁵ αποδίδει και χαρακτηρίζει τους κανόνες δικαίου, οι οποίοι εγκαθιδρύουν τη **θεμελιώδη νομική τάξη της πολιτείας**⁶. Αναλύοντας την πολιτειακή ή περιγραφική έννοια του Συντάγματος, διαφαίνεται ότι, η οργανωτική διάσταση και αποστολή του Συνταγματικού κειμένου εμπεριέχει και μια κρυμμένη πτυχή, την κανονιστική. Οι Συνταγματικές διατάξεις, που προβλέπουν την οργάνωση της κρατικής εξουσίας και καθορίζουν τις αρμοδιότητες των κρατικών οργάνων, έχουν στο υπογάστριό τους υφή κανονιστική, η οποία αναλύεται σε υποχρεωτικούς κανόνες δικαίου, που δεσμεύουν τα όργανα στα οποία απευθύνονται προσδιορίζοντας επιτακτικά τις αρμοδιότητες τους. Το Σύνταγμα, ως κείμενο, δεν αποτελεί απλώς μία πράξη συστατική και οργανωτική του κράτους, αλλά και μία πράξη κανονιστική που περιέχει κανόνες υποχρεωτικούς, οι οποίοι απεικονίζουν ιδεατά και σχεδιάζουν επιτακτικά την οργάνωση μιας πολιτείας. “Έτσι, Σύνταγμα είναι **το σύστημα κανόνων δικαίου που ρυθμίζουν τη συγκρότηση και την άσκηση της κρατικής εξουσίας και διασφαλίζουν τα κυριότερα δικαιώματα και τις βασικές υποχρεώσεις των διαβιούντων στη συγκεκριμένη κρατικά οργανωμένη κοινωνία**. Είναι ένας νόμος πρωταρχικός, ιδιότυπος, πανηγυρικός, που διαφέρει ριζικά και ως προς τη μορφή και την ισχύ, και ως προς το περιεχόμενο από τους κοινούς νόμους, ένας νόμος κατ’ εξοχήν πολιτικός, αλλά νόμος κι αυτός δεσμευτικός και επιτακτικός, όπως κάθε νόμος⁷.”

Η πρόσληψη του Συντάγματος, ως συνόλου υποχρεωτικών κανόνων, έχει μεγάλη πρακτική και τεράστια πολιτική σημασία, που είχε εντοπιστεί από πολύ νωρίς. Η περίφημη ρήση του Γάλλου επαναστάτη Sieyes⁸ ότι “το Σύνταγμα είναι ένα σύνολο

---

⁵Αλέξανδρος Ι. Σβώλος, Συνταγματικόν Δίκαιον, 1934
Αριστόβουλος Μάνεσης, Συνταγματικόν Δίκαιον, 1981

⁶Το Σύνταγμα πρέπει να είναι ένα κείμενο που εκπέμπει συγκεκριμένα πολιτικά μηνύματα την ιστορική στιγμή της κατάρτισής του, αλλά διαθέτει και συνείδηση του μακρού ιστορικού χρόνου. Πρέπει να είναι ένα κείμενο που έχει νομικά κρίσιμο περιεχόμενο”, Ευάγγελος Β. Βενιζέλος, Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου, Αναθεωρημένη έκδοση, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Ιανουάριος 2008

“Το Σύνταγμα δεν είναι μία απλή απεικόνιση των κοινωνικών, πολιτικών και ιδεολογικών δεδομένων ενός κοινωνικού σχηματισμού. Είναι ένα ανοιχτό και δυναμικό θεσμικό πεδίο ζωντανών και διαρκώς μεταβαλλόμενων συσχετισμών, εσωτερικών και διεθνών, στο οποίο εναλλάσσονται διαλεκτικά, η αποτύπωση, η κωδικοποίηση και η επανάδραση”, Γεώργιος Χ. Σωτηρέλης, Σύνταγμα και Δημοκρατία στην εποχή της “παγκοσμιοποίησης”, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Δεκέμβριος 2000, Πρόλογος Καθ. Αντώνιος Μανιτάκης

Ο **Αλ. Σβώλος** σημειώνει ότι, η ιδανική έννοια του Συντάγματος περιλαμβάνει δύο μέρη: “το έν ενοσάρκωνει την αρχή της ελευθερίας του ατόμου και της δικαιοκρατίας, το δέ άλλο ωρισμένον τύπον πολιτεύματος προς πραγμάτωσιν της πολιτικής ελευθερίας”.

⁷Αντώνης Μανιτάκης, “Η νομική φύση και ο πολιτικός χαρακτήρας της ερμηνείας του Συντάγματος”, ΤοΣ, 1985
Αντώνης Μανιτάκης, Ερμηνεία Συντάγματος και λειτουργία πολιτεύματος, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα 1996

⁸Την ανωτέρω άποψη υποστήριζε και ο Έλληνας Συνταγματολόγος Αριστόβουλος Μάνεσης, βλ. Απ. Παπατόλιας, “Από την ιστορία μιας φράσης στη γενεαλογία μιας έννοιας”, Χαρμόσυνο Αριστόβουλου Μάνεση, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1998

υποχρεωτικών κανόνων, ειδ' άλλως δεν είναι τίποτε⁹”, τονίζει ακριβώς αυτό το πράγμα: ότι το Σύνταγμα είναι πρωταρχικά ένα νομικό και άρα ένα δεσμευτικό κείμενο¹⁰.

2.1 Οι διακρίσεις του Συντάγματος

Οι διακρίσεις του Συντάγματος είναι αυτές που καθορίζουν τη θέση του στο δικαϊκό σύστημα αλλά και τη δυνατότητα μεταβολής του και αναλύονται ως εξής, με βάση τη **μορφή**, το **περιεχόμενο** και την **ιεραρχική θέση** του στην έννομη τάξη:

2.1.1 Γραπτό και άγραφο Σύνταγμα

Μία από τις πλέον βασικές διακρίσεις είναι αυτή μεταξύ γραπτού και άγραφου Συντάγματος. **Γραπτό** είναι το Σύνταγμα που θεσπίζει η πολιτεία σύμφωνα με τις καθορισμένες διαδικασίες και το οποίο αποτυπώνεται σε γραπτό κείμενο. Συνήθως, οι κανόνες που περιέχει βρίσκονται αποτυπωμένοι σ' ένα ή περισσότερα κείμενα¹¹, τα οποία έχουν πανηγυρικό χαρακτήρα και θεσπίζονται συνήθως με τρόπο συστηματικό σ' ένα ενιαίο κώδικα¹². Το γραπτό Σύνταγμα αντιδιαστέλλεται προς το άγραφο.

Ως **άγραφο**, νοείται ένα σύνολο Συνταγματικών κανόνων δικαίου, μη γραπτών, δηλαδή μη ενταγμένων σε κείμενο, που έχει διαμορφωθεί με τη διαδικασία παραγωγής του **Συνταγματικού εθίμου**. Η οργάνωση και η λειτουργία των πολιτικών θεσμών βασίζεται σε πρακτικές, παραδόσεις και συνήθειες με μακρά διάρκεια και συνεχή επανάληψη, οι οποίες χαίρουν πολιτικής αποδοχής και συναίνεσης και επιβάλλονται γι' αυτό το λόγο και στους φορείς της κρατικής εξουσίας με τρόπο αναγκαστικό, ως κανόνες εθιμικοί. Το σύστημα αυτό της Συνταγματικής ρύθμισης εμφανίζεται αρκετά ευέλικτο και εξελίξιμο. Τέτοιο

---

⁹“La constitution est un corps de lois obligatoires ou ce n'est rien.”

¹⁰Σαράντης Κ. Ορφανουδάκης, Η υπεροχή του Συντάγματος έναντι του νόμου, ως απαύγασμα του Συνταγματισμού, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη, 2008.

¹¹“Κάθε άποψη που θα περιόριζε την έννοια του Συντάγματος στο σύνολο των Συνταγματικών διατάξεων, ή γενικότερα στο θετικό δικαϊκό πλαίσιο της Συνταγματικής τάξης, θα οδηγούσε σε αδιέξοδο και ενδεχομένως σε σύγκρουση του ίδιου του Συνταγματικού κειμένου με το πολίτευμα που το θεσπίζει. Θα πρέπει, συνεπώς, να υπογραμμίσουμε πως Σύνταγμα είναι και οι θεμελιώδεις αρχές του πολιτεύματος και πρώτα απ' όλα τα βασικά στοιχεία της δημοκρατίας”, Γεώργιος Ι. Κασιμάτης, Συνταγματικόν Δίκαιον, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1980

¹²Το γραπτό Σύνταγμα δεν είναι απαραίτητως κωδικοποιημένο π.χ. στην Τρίτη Γαλλική Δημοκρατία ίσχυαν τέσσερις Συνταγματικοί νόμοι ενώ στην Ελλάδα, στο Σύνταγμα του 1952, ίσχυαν και πολλές Συντακτικές πράξεις και ψηφίσματα της “ανώμαλης περιόδου” που προηγήθηκε, το λεγόμενο “παρασύνταγμα”.

Σύνταγμα διαθέτει η Μεγάλη Βρετανία, αν και οι εθιμικοί κανόνες¹³ συμπληρώνονται με πράξεις γραπτές Συνταγματικού περιεχομένου¹⁴. Για τον ως άνω λόγο, το Βρετανικό Σύνταγμα είναι κυρίως αλλά όχι αποκλειστικά, εθιμικό¹⁵. Σήμερα, το άγραφο υποχωρεί υπέρ του γραπτού. Έτσι άγραφο, κατά κυριολεξία, Σύνταγμα δεν απαντάται στα σύγχρονα κράτη.

Τα συγκριτικά πλεονεκτήματα του γραπτού, μεταξύ αυτών των δύο διαφορετικών μορφών Συντάγματος, προκύπτει ότι είναι η σαφήνεια, η δυνατότητα άμεσου ελέγχου καθώς και η αυξημένη ασφάλεια, η οποία επιτυγχάνεται λόγω του γραπτού χαρακτήρα, όπως επίσης η δυνατότητα συγκεκριμένης και ευχερέστερης ερμηνείας των κανόνων δικαίου. Ωστόσο, μέρος της θεωρίας αμφισβητεί τα ως ανωτέρω πλεονεκτήματα, προβάλλοντας το επιχείρημα, ότι τόσο το γραπτό όσο και το εθιμικό Σύνταγμα μπορούν να είναι εξίσου σαφή ή και ασαφή και ότι κριτήριο, εν προκειμένω, είναι η πολιτική πρακτική, η οποία ακριβώς δημιουργεί την ασφάλεια ή την ανασφάλεια δικαίου, επομένως, και το κύρος που περιβάλλει το Σύνταγμα. Ως επίσης, μέρος της θεωρίας, αμφισβητεί το ότι η απαιτητικότερη διαδικασία αναθεώρησης του καταστατικού χάρτη αποτελεί επιχείρημα υπέρ της ασφάλειας δικαίου, δεδομένου ότι αναθεωρήσεις τυπικών Συνταγμάτων αποδεικνύονται συχνότερες, διαψεύδοντας τον σχετικό ισχυρισμό. Προβάλλει δε, ως πλεονέκτημα του εθιμικού Συντάγματος, το ότι προσφέρεται σε ευκολότερη αναθεώρηση¹⁶.

---

¹³Όπως, στη Βρετανική πρακτική, το δικαίωμα διάλυσης της Βουλής των Κοινοτήτων από τον μονάρχη, η υποχρέωση του τελευταίου να διορίζει Πρωθυπουργό τον αρχηγό του πλειοψηφούντος κόμματος, η απαγόρευση να προεδρεύεται το Υπουργικό Συμβούλιο από τον μονάρχη.

¹⁴Το Βρετανικό Σύνταγμα συντίθεται και από γραπτά κείμενα, μερικά από τα οποία έχουν πλέον ιστορική μόνο αξία, όπως η Magna Carta του 1215, η Petition of rights του 1628, ο Act of Habeas Corpus του 1679, η Bill of Rights του 1688, ο Act of settlement του 1700, ο Union with Scotland Act του 1706, ο Statute of Westminster του 1931, οι Parliament Acts του 1911 και του 1949.

¹⁵Το μοναδικό γραπτό κείμενο Συντάγματος στη βρετανική ιστορία υπήρξε το Instrument of Government του Κρόμγουελ, που ίσχυσε από το 1653 έως το 1660.

¹⁶Κώστας Γ. Μαυριάς, Συνταγματικό Δίκαιο, 5η έκδοση, Εκδόσεις Π.Ν. Σάκκουλας, 2014

2.1.2 Τυπικό και Ουσιαστικό Σύνταγμα

Η επόμενη σημαντική συστηματική κατάταξη αφορά στη διάκριση του Συντάγματος υπό τυπική και υπό ουσιαστική έννοια. Με τον όρο **τυπικό Σύνταγμα**¹⁷, αποδίδεται ο ενιαίος κώδικας που έχει γραπτή μορφή, βρίσκεται στην υψηλότερη βαθμίδα της ιεραρχικής κλίμακας των κανόνων δικαίου και δεν μπορεί να τροποποιηθεί παρά μ' έναν ειδικό, δυσκολότερο απ' ότι οι κοινοί νόμοι, τρόπο που το ίδιο έχει ορίσει μέσω των διατάξεων της αναθεώρησής του¹⁸. Έτσι, στο τυπικό Σύνταγμα υπάγονται, με βάση την ισχύ τους και μόνο, τα εκατόν είκοσι άρθρα του ισχύοντος Συντάγματος ανεξάρτητα από το περιεχόμενο τους. Το τυπικό Σύνταγμα είναι γραπτό και, κατά κανόνα, αυστηρό Σύνταγμα.

Ουσιαστικό Σύνταγμα¹⁹ αποτελούν οι κανόνες δικαίου οι οποίοι, ανεξαρτήτως της βαθμίδας που καταλαμβάνουν στην ιεραρχική κλίμακα, ανεξαρτήτως του τρόπου θέσπισης και ανεξαρτήτως της μορφής τους, ρυθμίζουν θέματα που ανάγονται στη θεματολογία του Συντάγματος. Δηλαδή ουσιαστικό Σύνταγμα είναι όλοι οι κανόνες που περιέχουν κανόνες αναγόμενους στην οργάνωση και στην άσκηση της κρατικής εξουσίας. Οι κανόνες του ουσιαστικού Συντάγματος καθορίζουν, ειδικότερα, τη μορφή του πολιτεύματος, τη συγκρότηση και τις αρμοδιότητες των άμεσων κρατικών οργάνων (του εκλογικού σώματος, της Βουλής, της Κυβέρνησης, των Δικαστηρίων), τις μεταξύ τους σχέσεις, τις σχέσεις κράτους - ατόμων ή ακόμη τις σχέσεις της εθνικής έννομης τάξης με τη διεθνή²⁰.

---

¹⁷Κατά τον Αλέξανδρο Σβώλο, “Η τυπική έννοια του Συντάγματος έχει δύο συστατικά στοιχεία: πάντοτε μεν την γραπτήν διατύπωσιν, συνήθως δε και την ιδιαιτέραν τυπικήν δύναμιν.” Υπάρχουν, κατά συνέπεια, σύμφωνα μ' αυτήν την αντίληψη, δύο είδη τυπικών Συνταγμάτων: αυτά που έχουν και αυτά που δεν έχουν ιδιαίτερη τυπική δύναμη. Αν όμως συμβαίνει αυτό, τότε, κατά την ίδια αντίληψη, η τυπική έννοια του Συντάγματος δεν έχει κατ' ανάγκη δύο συστατικά στοιχεία. Μπορεί να έχει και ένα μόνο: τη γραπτή διατύπωση.

¹⁸P. Pactet, *Institutions politiques, Droit constitutionnel*, edition Masson, 1983
J. Cadart, *Institutions politiques et Droit constitutionnel*, edition LGDJ, Paris 1979

¹⁹Ως Σύνταγμα (ουσιαστικό) νοείται άλλοτε το σύστημα των κανόνων που ρυθμίζουν τη συγκρότηση και την άσκηση της κρατικής εξουσίας (**Α. Μάνεσης**) και άλλοτε ως “Σύνταγμα ουσιαστικό νοείται το σύνολο των κανόνων που ρυθμίζουν τη δομή και τη λειτουργία της Πολιτείας νοούμενης, ως ενότητα κράτους και κοινωνίας” (**Δ. Τσάτσος**). Ο **Α. Σβώλος**, ως Σύνταγμα με την ουσιαστική έννοια, εννοεί το σύνολο των νομικών κανόνων “διά των οποίων καθορίζονται αφ' ενός η μορφή του κράτους και αφ' ετέρου τα όρια της κρατικής εξουσίας έναντι των υπηκόων”.

²⁰Ευάγγελος Β. Βενιζέλος, *Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2008

2.1.3 Αυστηρό και Ήπιο Σύνταγμα

Η τελευταία κατηγορία διακρίσεων-μορφών του Συντάγματος, ίσως η πιο θεμελιώδης και με τις περισσότερες προεκτάσεις, είναι εκείνη μεταξύ αυστηρού και ήπιου. Χρήζει προσοχής, καθώς η μία ή η άλλη μορφή του, καθορίζουν πρωταρχικά το χαρακτήρα του Συντάγματος και, χωρίς τάσεις υπερβολής, τη βιωσιμότητα και την ανθεκτικότητα του. Ο λόγος, για τον οποίο χαίρει τέτοιας σημασίας και προσοχής η διάκριση αυτή, έγκειται στο ότι, ακριβώς, συνδέεται αμέσως με την αναθεωρητική διαδικασία. **Αυστηρό** είναι το γραπτό Σύνταγμα, το οποίο θεσπίζεται, καταργείται ή μεταβάλλεται κάτω από προϋποθέσεις διαφορετικές και ειδικότερες από εκείνες που ισχύουν για τη θέσπιση, κατάργηση ή τροποποίηση του κοινού δικαίου. Οι προϋποθέσεις αυτές ορίζονται από το ίδιο το Σύνταγμα σε ειδικές διατάξεις που καθορίζουν τα πλαίσια που πρέπει να κινείται κάθε αναθεωρητικό διάβημα. Είναι δυνατό για την τροποποίηση διατάξεων του Συντάγματος να προβλέπεται ειδική αυξημένη πλειοψηφία, ή ειδικό όργανο, ή συνδιασμός ειδικής αυξημένης πλειοψηφίας και ειδικού οργάνου, ή σύμπραξη περισσοτέρων οργάνων της πολιτείας. Επίσης, είναι δυνατόν, να προϋποτίθεται η παρέλευση ορισμένου χρονικού διαστήματος από την τελευταία αναθεώρηση του Συντάγματος. Το αυστηρό Σύνταγμα, συνήθως, προβλέπει πως ορισμένες διατάξεις του δεν μπορούν να τροποποιηθούν, ή να καταργηθούν. Ο βαθμός αυστηρότητας, ωστόσο, ποικίλλει. Υπάρχουν Συντάγματα που απαγορεύουν την αναθεώρηση οποιασδήποτε διάταξής τους και για τον ανωτέρω λόγο καλούνται **απολύτως αυστηρά**. **Σχετικώς αυστηρά** είναι όσα επιτρέπουν μερική αναθεώρησή τους²¹.

Ο αυστηρός χαρακτήρας του Συντάγματος συνεπάγεται και συνεπιφέρει την τυπική υπεροχή των διατάξεών του έναντι της κοινής νομοθεσίας. Το Σύνταγμα τοποθετείται, για τον λόγο αυτό, στην ανώτατη βαθμίδα της ιεραρχίας των κανόνων δικαίου, έτσι ώστε καμία πράξη της νομοθετούσας πολιτείας να μην μπορεί να το αγγίξει ή να το θίξει. Απ' αυτό αντλούν την ισχύ τους όλοι οι νόμοι τους κράτους, με βάση αυτό παράγουν τα έννομα αποτελέσματά τους. Μ' αυτήν την έννοια, το Σύνταγμα, αναδεικνύεται σε βασική παράμετρο της νομιμότητάς τους. Για τον ανωτέρω λόγο, τα δικαιοδοτικά όργανα του κράτους οφείλουν να εξετάζουν και, εν συνεχεία, να μην εφαρμόζουν διάταξη νόμου, το περιεχόμενο της οποίας αντίκειται στο Σύνταγμα. (Άρθρο 93 παρ. 4 Σ).

Η πιο άμεση συνέπεια της αυστηρότητας ενός Συντάγματος είναι ότι τούτο, τυπικά μεν, καθίσταται απρόσβλητο από την κοινή νομοθετική διαδικασία, πολιτικά δε παραμένει άτρωτο από την συγκυριακή πολιτική βούληση της εκάστοτε κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας. Το Σύνταγμα τοποθετείται έτσι πάνω από τις κυβερνητικές μεταβολές και τις πολιτικές συγκυρίες, ενώ η αναθεώρησή του γίνεται μια σοβαρή και δύσκολη υπόθεση. Με τον τρόπο αυτό, προστατεύονται οι αξίες που κρίθηκαν θεμελιώδεις από τη Συντακτική εξουσία και απαραβίαστες από

---

²¹Κώστας Χ. Χρυσόγονος, Συνταγματικό Δίκαιο, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη, 2014

τις πολιτικές αποφάσεις ακόμη και μιας ευρύτατης κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας²².

Ήπιο²³ είναι το Σύνταγμα, το οποίο τροποποιείται με τη συνήθη νομοθετική διαδικασία. Η ισχύς των κανόνων του ήπιου Συντάγματος είναι ίση με την ισχύ των λοιπών κανόνων δικαίου. Το ήπιο Σύνταγμα έχει το πλεονέκτημα ότι αναθεωρείται σχετικά εύκολα, και συνεπώς, παρουσιάζει μια μεγαλύτερη προσαρμοστική ικανότητα στις μεταβαλλόμενες κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες. Το πλεονέκτημα όμως αυτό συνοδεύεται κι από ένα σοβαρό μειονέκτημα, εφόσον οι ήπιες Συνταγματικές διατάξεις είναι εκτεθειμένες στις πρόσκαιρες πολιτικές επιδιώξεις της εκάστοτε κυβερνητικής πλειοψηφίας²⁴.

---

²²Αθανάσιος Γ. Ράϊκος, Συνταγματικό Δίκαιο, Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, 2012

²³Χαρακτηριστικό παράδειγμα ήπιου Συντάγματος αποτελεί το Γερμανικό Σύνταγμα της Βαϊμάρης του 1919, το οποίο προέβλεπε αναθεωρητική διαδικασία παρόμοια με τη νομοθετική διαδικασία. Άλλα παραδείγματα -εκτός από το ευρέως γνωστό Βρετανικό Σύνταγμα- αποτελούν τα Συντάγματα της Νέας Ζηλανδίας και του Ισραήλ, τα οποία διαφέρουν μεν από το Βρετανικό Σύνταγμα κατά το ότι είναι γραπτά, κατατάσσονται όμως μεταξύ των ήπιων Συνταγμάτων γιατί συντίθενται κυρίως από κοινούς νόμους. Ως, επίσης, και το Ιταλικό Σύνταγμα του 1848.

²⁴Αντώνης Μανιτάκης, Ελληνικό Συνταγματικό Δίκαιο, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη, 2004

2.2 Οι λειτουργίες του Συντάγματος (Το Σύνταγμα αναπτύσσει **εγγυητική, νομιμοποιητική** και **συμβολική** λειτουργία²⁵.)

2.2.1 Εγγυητική λειτουργία

Το Σύνταγμα συνιστά, πριν απ' όλα, ένα κανονιστικό σύστημα εγγυήσεων κατά της κρατικής αυθαιρεσίας και υπέρ της ατομικής και πολιτικής ελευθερίας²⁶. Με τη δημιουργία του συνταγματικού κράτους και την τήρηση της συνταγματικής νομιμότητας, η κρατική εξουσία περιορίζεται και ελέγχεται: εγκαθιδρύονται μηχανισμοί αντιστάθμισης των εξουσιών και αμοιβαίου ελέγχου τους και διασφαλίζονται νομικά οι εξουσιαζόμενοι απέναντι στους εξουσιάζοντες με την αναγνώριση Συνταγματικών ελευθεριών.

Η **εγγυητική** λειτουργία του Συντάγματος ανάγεται στην επιδιωκόμενη εξασφάλιση της κοινωνικής συμβίωσης. Στο μέτρο που το Σύνταγμα λειτουργεί, ως πλαίσιο εντός του οποίου εξελίσσονται οι πάσης φύσεως όροι της κοινωνικής συμβίωσης αφενός και στο μέτρο που επιτρέπει την μεταβολή του συσχετισμού των κοινωνικοπολιτικών δυνάμεων αφετέρου, το Σύνταγμα λειτουργεί εγγυητικά²⁷.

2.2.2 Νομιμοποιητική λειτουργία

Πέρα όμως και ανεξάρτητα από τον περιορισμό και την οριοθέτηση της κρατικής εξουσίας, το Σύνταγμα επιτελεί και μία άλλη λειτουργία, παράλληλα με την εγγυητική, τη **νομιμοποιητική**.

---

²⁵Άλκης Ν. Δερβιτσιώτης, Σημειώσεις Συνταγματικού Δικαίου, 4η έκδοση, Εκδόσεις Π.Ν. Σάκουλας, 2018

²⁶Η πολιτική ελευθερία με τη στενή του όρου έννοια ταυτίζεται με την πολιτική συμμετοχή και τον συλλογικό αυτοπροσδιορισμό. Δεν ταυτίζεται, δηλαδή, με την άμυνα κατά της εξουσίας, όπως συμβαίνει με την ατομική ελευθερία. Τη σημασία του Συντάγματος ως τεχνικής της δημοκρατικής εξουσίας επισημαίνει εύστοχα ο Γ. Δρόσος αναλύοντας το έργο του Αριστόβουλου Μάνεση : “Το Συνταγματικό δίκαιο ως τεχνική της δημοκρατικής άσκησης της εξουσίας στο έργο του Αριστόβουλου Μάνεση”, Χαρμόσυνο Αριστόβουλου Μάνεση, εκδόσεις Σάκουλα, 1994. Για τον Δρόσο, το “Συνταγματικό Δίκαιο δεν μπορεί να είναι μόνο το δίκαιο της ελευθερίας έναντι των εξουσιαζόντων, πρέπει να είναι και το δίκαιο της δημοκρατικής εξουσίας”.

²⁷Η εγγυητική πρόσληψη του Συντάγματος, η πρώτη που εμφανίστηκε και καθιερώθηκε ιστορικά μετά την Αμερικανική και Γαλλική επανάσταση, βασίζεται στον κανονιστικό και ορθολογικό χαρακτήρα που του προσδίδει η καταγραφή του σ' ένα πανηγυρικό γραπτό κείμενο. Η γραπτή διατύπωσή του αποτελεί εγγύηση ορθολογικότητας και ασφάλειας, κάτι που δε διέθετε στις προκαπιταλιστικές κοινωνίες η εθμική οργάνωση της κοινωνίας. Συνιστά, έτσι, μία συνεκτική και λογική επιλογή των θεμελιωδών αρχών που διέπουν την οργάνωση της πολιτείας και εγγυώνται την ελευθερία του ατόμου.

Η πρωταρχική αυτή πράξη οργάνωσης και τάξης παγιώνει και σταθεροποιεί, πρώτα, μια καθορισμένη μορφή οργάνωσης εξουσίας, τυποποιώντας και αποκρυσταλλώνοντας τις εγκατεστημένες σχέσεις εξουσίας και ιδιοκτησίας. Καταγράφει, παράλληλα, τους κανόνες του πολιτικού ανταγωνισμού και της διεκδίκησης της εξουσίας από τις πολιτικές δυνάμεις ή τα κόμματα. Διατυπώνει, μάλιστα, κανόνες τέτοιους και τόσους, όσοι κρίνονται ευνοϊκοί για τη διατήρηση και τη διαιώνιση ενός καθορισμένου συσχετισμού κοινωνικοπολιτικών δυνάμεων. Συμβαίνει, όμως, συχνά σε μία ανταγωνιστική κοινωνία με θεσμούς πλουραλιστικής δημοκρατίας οι συσχετισμοί ν' αλλάζουν και οι συνταγματικές ρυθμίσεις ενδέχεται να λειτουργήσουν και αντίστροφα, σε βάρος των συμφερόντων και των επιδιώξεων των δυνάμεων που τις θέσπισαν. Νομιμοποιεί, έπειτα, με τους θεσμούς που ιδρύει και τις διαδικασίες που καθιερώνει, την εξουσία στη συνείδηση των εξουσιαζομένων, εκμαιεύοντας τη συναίνεση τους, την προσχώρησή τους δηλαδή στη συνταγματική τάξη που εγκαθίσταται. Ωστόσο, η νομιμοποιητική δύναμη του Συντάγματος, δεν οφείλεται τόσο στον τύπο και στη μορφή, που αυτό ενσαρκώνει, όσο και στο περιεχόμενο που εγγυάται. Στο Συνταγματικό κείμενο αποτυπώνονται οι θεμελιώδεις εκείνες πολιτικές αξίες, στις οποίες στηρίζεται μια δημοκρατική πολιτεία και οι οποίες απολαμβάνουν τη συγκατάθεση και την αποδοχή των ανταγωνιστικών πολιτικών δυνάμεων. Με άξονα και σταθερό σημείο αναφοράς τις Συνταγματικές αξίες, που εγκολπώνεται το Σύνταγμα, διαμορφώνεται μια στοιχειώδης πολιτική και κοινωνική συναίνεση, η οποία αποτελεί την πρωταρχική προϋπόθεση για την ομαλή λειτουργία του πολιτεύματος και για μία ειρηνική πολιτική διαβίωση. Η **νομιμοποιητική** λειτουργία του Συντάγματος ανάγεται στην αποδοχή του πολιτεύματος, ως αυτό να αποτελούσε καθημερινά, αντικείμενο δημοψηφίσματος με επιβεβαιωτικό αποτέλεσμα.

2.2.3 Συμβολική λειτουργία

Η νομιμοποιητική λειτουργία του Συντάγματος, συμπλέκεται με και καθορίζεται από μία άλλη λειτουργία, εξίσου όμως σημαντική και απαραίτητη για τη λειτουργία των θεσμών και τη διαμόρφωση της Συνταγματικής πρακτικής: τη **συμβολική**²⁸. Το Σύνταγμα, εκτός από νόμος του κράτους, είναι ένα κείμενο που αναπαριστά ιδεατά την πολιτική οργάνωση της κοινωνίας και που καταγράφει τις συλλογικές πολιτικές αξίες (ελευθερία, ισότητα, δικαιοσύνη, αλληλεγγύη, δημοκρατία κλπ), τις οποίες συμμερίζονται οι μετέχοντες σ' αυτήν. Με την ιδιότητά του αυτή συνθέτει ένα σταθερό σημείο συμβολικής αναφοράς για την αξιολόγηση και τη δικαιολόγηση της Συνταγματικής πρακτικής που ακολουθούν τα κρατικά όργανα και συγκροτεί παράλληλα ένα συμβολικό πεδίο διεξαγωγής πολιτικών αντιδικιών, ιδεολογικών αντιπαραθέσεων ή και νομικών αμφισβητήσεων μεταξύ πολιτικών ομάδων, ατόμων και διαδίκων. Δημιούργημα μιας πολιτικής τελετουργίας, που μοιάζει με πολιτική ιεροτελεστία, το Σύνταγμα παράγει και αναπαράγει, με τους εθνικούς και πολιτικούς συμβολισμούς που εγκολπώνεται, συνήθειες, πρακτικές και συμπεριφορές, που έχουν εγγραφεί στο συλλογικό πολιτικό υποσυνείδητο ενός

²⁸Ph. Ardant, "Institutions politiques et droit constitutionnel", LGDJ et B. Lacroix, " Les fonctions symboliques des constitutions: bilan et perspectives", le aujourd'hui, Economica, Paris 1984

λαού. Συμβολίζει, κατ' αρχήν, την πολιτική ενότητα και ταυτότητα μιας δεδομένης πολιτικής κοινωνίας και αναπαριστά με τρόπο τυπικό και με μορφή κανονιστική την εθνική και κρατική υπόσταση ενός λαού. Λειτουργεί ως έμβλημα εθνικής ανεξαρτησίας και πολιτικής ταυτότητας, όπως ο εθνικός ύμνος και η σημαία, και διατηρεί μία υποδόρια σχέση επικοινωνίας με τις πολιτικές πεποιθήσεις, τις δοξασίες και τα ιδεώδη ενός λαού. Φορτίζεται, για το λόγο αυτό, με εντυπωσιακή συμβολική αποτελεσματικότητα και γίνεται για κάθε πολιτική κοινωνία τόσο απαραίτητο, ώστε οι άρχοντες και αρχόμενοι το αντιμετωπίζουν σαν κείμενο ιερό και απαραβίαστο. Η συμβολική αναπαράσταση των όρων ύπαρξης και λειτουργίας της κρατικής εξουσίας πλάθει μία εικόνα της πολιτείας, που απέχει μεν από την πραγματικότητα, αφού την εξωραΐζει και την εξιδανικεύει, μία εικόνα όμως που μπορεί να επιδρά στην ίδια την πολιτική κοινωνία αποτελεσματικά, αφού τη συνέχει και τη συγκροτεί συμβολικά. Πολλές από τις διατάξεις του Συντάγματος έχουν εξάλλου χαρακτήρα επαγγελίας, υπόσχονται μία άλλη πολιτεία, διαφορετική από αυτήν που ζούμε καθημερινά, πιο δίκαιη, πιο ίση και πιο ελεύθερη. Η ιδεατή απεικόνιση του κράτους το προικίζει με δύναμη υποβολής, προτού ακόμη εκδηλωθεί η δύναμη επιβολής του. Η αποτελεσματική ισχύς του Συντάγματος δεν οφείλεται έτσι στον καταναγκασμό που εμπεριέχει το ίδιο ή στις κυρώσεις που τυχόν συνεπάγεται η παραβίαση των κανόνων -άλλωστε οι Συνταγματικοί κανόνες δεν περιέχουν κυρώσεις- αλλά στην κοινή πεποίθηση που δημιουργείται ότι με τη θέσπισή του διασφαλίζεται μία ειρηνική και δίκαιη πολιτική συμβίωση. Η συμμόρφωση στους κανόνες του είναι περισσότερο αποτέλεσμα του συμβολισμού που αποπνέουν οι εξαγγελίες του, παρά του εξαναγκασμού που επιβάλλουν οι επιταγές του²⁹.

---

²⁹Αντώνης Μανιτάκης, Ελληνικό Συνταγματικό Δίκαιο, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη, 2004

Αντώνης Μανιτάκης, Η νομική φύση και ο πολιτικός χαρακτήρας της ερμηνείας του Συντάγματος, ΤοΣ, 1985

2.3 Η θέσπιση του Συντάγματος³⁰

Εν πρώτοις, εξέχουσα σημασία ζήτημα, είναι η διάκριση μεταξύ **συντακτικής εξουσίας** ή **αναθεωρητικής λειτουργίας**³¹. Η παραγωγή ενός Συντάγματος, δηλαδή είτε η θέσπιση νέου είτε η μεταβολή του ισχύοντος είναι αφενός αποτέλεσμα της ίδιας ιστορικής και πολιτικής εξέλιξης, αφετέρου δε, εκδήλωση της ίδιας της κρατικής εξουσίας, η οποία θεσπίζει ή τροποποιεί τον υπέρτατο νομικό κανόνα, αυτόν που διέπει κατά βάση την ίδια την οργάνωση και τη λειτουργία της.

2.3.1 Η Συντακτική εξουσία

Η πρώτη, απ' αυτές, αφορά σε πολιτεία, η οποία είτε πρωτοδημιουργείται είτε ανασυγκροτείται λόγω επανάστασης, που έχει καταλύσει την υπάρχουσα έννομη τάξη. Στις περιπτώσεις αυτές, παράγεται πρωτογενώς Σύνταγμα, αφού ασκείται πρωτογενής συντακτική εξουσία³². Η **Συντακτική εξουσία** δεν εξαρτάται από προγενέστερες νομικές ρυθμίσεις και, δεν βασίζεται σε προϋπάρχουσες ή υπέρτερους κανόνες δικαίου, αλλά καθορίζει χωρίς παρελθοντικές δεσμεύσεις το νέο Σύνταγμα. Εμφανίζεται μόνο στην αρχή και στο τέλος ενός Συνταγματικού κράτους και ταυτίζεται ιστορικά με τη βούληση ενός φορέα³³, που έχει τη δύναμη να επιβάλλει τους όρους σύνταξης της πολιτείας. Η ιστορικά ανεπανάληπτη αυτή στιγμή για κάθε καταστατικό χάρτη αποτελεί ορόσημο, όχι μόνο για τη συνταγματική ιστορία -καθώς αποτελεί το χρονικό σημείο εκκίνησης της μακρόχρονης ή βραχύχρονης επιβίωσης του νεοιθέμενου Συντάγματος- αλλά και για την εν γένει ιστορική ταυτότητα ενός λαού. Η θέσπιση ενός νέου Συντάγματος, στις πλείστες αν όχι σ' όλες τις περιπτώσεις, σηματοδοτεί μνήμες και εποχές της

---

³⁰Ηλίας Ι. Νικολόπουλος, Ο θεσμός της λαϊκής - νομοθετικής και Συνταγματικής πρωτοβουλίας, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Ιανουάριος 1997

³¹Ιστορικά, αξίζει να σημειωθεί ότι, η διάκριση μεταξύ Συντακτικής και αναθεωρητικής εξουσίας εντοπίζεται στη Γαλλική Συνταγματική ιστορία μετά την επανάσταση του 1789, οπότε ο διαχωρισμός αυτός αποσκοπούσε στη θεμελίωση του επαναστατικού και νομικά αδέσμευτου χαρακτήρα της Συντακτικής Συνέλευσης της 17ης Ιουνίου του 1789, Ευάγγελος Β. Βενιζέλος, Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου, Αναθεωρημένη έκδοση, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Ιανουάριος 2008

³²Ο **A. Σβώλος** ορίζει τη Συντακτική εξουσία ως “τη θέληση που θέτει Σύνταγμα”. Και ο **A. Μάνεσης**, αντίστοιχα, ως την “πρωταρχική και υπέρτατη εκδήλωση της κρατικής εξουσίας”.

³³Ο φορέας της Συντακτικής εξουσίας διαφέρει από πολίτευμα σε πολίτευμα και συναρτάται με το φορέα της κυριαρχίας. Έτσι, στα μοναρχικά πολιτεύματα είναι ο μονάρχης, στα δημοκρατικά ο λαός, στα αυταρχικά ή δικτατορικά καθεστώτα το πρόσωπο ή η ομάδα που κατέχει την πολιτική εξουσία. Μία περίφημη φράση του Sieyes συνοψίζει το αδέσμευτο της Συντακτικής εξουσίας του έθνους, στοιχείο που ασπάζεται τόσο το Γαλλικό όσο και το Ελληνικό Σύνταγμα, ως εξής: “**De quelque maniere qu’ une Nation veuille il suffit qu’ elle veuille, toutes les formes sont bonnes et sa violente est toujours la loi suprême**”.

ιστορίας ενός κράτους³⁴. Η άσκηση Συντακτικής εξουσίας προϋποθέτει την ύπαρξη φορέα υλικής δύναμης για να επιβάλλει το νέο Σύνταγμα, ως επίσης την ύπαρξη αναδιαμορφωμένου πολιτικού συστήματος, που θα παρέχει σ αυτήν νομιμοποίηση, προκειμένου να παραχθεί νέα νομιμότητα. Επομένως, συντακτική εξουσία είναι η εξουσία, η οποία ανεξάρτητα από άλλη εξουσία δημιουργεί μία νέα ή μεταβάλλει ριζικά και εκ βάθρων έννομη τάξη που προϋπάρχει. Η γενεσιουργός αυτή δύναμη, ωστόσο, παύει να υπάρχει και αποσύρεται από την ενεργό δράση μόλις εγκαταστήσει τη νέα συνταγματική τάξη και υποτάξει στα καταστατικά κελεύσματά της τη λειτουργία όλων των “συνταγμένων” από την ίδια εξουσιών³⁵.

Κατά τον Συνταγματολόγο Ν.Ι. Σαρίπολο, μετά την εκπλήρωση της αποστολής της η Συντακτική εξουσία του δεν αποσύρεται ολοσχερώς ούτε εκλείπει, απλώς αδρανεύει ή χειμάζει “επιβλέπουσα τας αρχάς και φρουρούσα το έργο της”, έτοιμη να επέμβει μόλις κινδυνεύσει το δημιούργημά της. Με την ολοκλήρωση του έργου της, αναθέτει την άσκηση “τμημάτων εξουσίας” σε συνταγματικά οργανωμένα κρατικά όργανα, των οποίων οι αρμοδιότητες διακρίνονται και προσδιορίζονται με σαφήνεια και ακρίβεια³⁶.

---

³⁴Ως χαρακτηριστικό παράδειγμα πολιτειακής ανασυγκρότησης ιστορικά και πολιτικά φορτισμένης μπορεί να παρατεθεί η κήρυξη “...είς εθνική συνέλευσιν ενώπιον Θεού και Ανθρώπων της πολιτικής αυτού ύπαρξης και ανεξαρτησίας”, από το Προοίμιο του Συντάγματος της Επιδιόρθωσης της 1ης Ιανουαρίου 1828.

³⁵Γ. Κασιμάτης, Αυταρχική και δημοκρατική Συντακτική εξουσία, ΤοΣ, 1975

³⁶Οι εξουσίες που εγκαθίστανται με το Σύνταγμα αποκαλούνται εξουσίες “συντεταγμένες”. Αναδύεται, έτσι, μία θεμελιώδης διάκριση μεταξύ Συντακτικής εξουσίας και συντεταγμένων εξουσιών, που πρώτος επεσήμανε ο Sieyes. Με τη θέσπιση του Συντάγματος, η μία, αδιαίρετη και αναπαλλοτροίωτη κυρίαρχη εξουσία μεταμορφώνεται, ως διά μαγείας, σε πολλές, διαιρετές, διακεκριμένες και θεσπισμένες ή **συντεταγμένες εξουσίες**. Τέτοιες είναι η νομοθετική, η εκτελεστική, η δικαστική και η αναθεωρητική. Η Συντακτική εξουσία έχει έκτακτο και ανεπανάληπτο χαρακτήρα, αφού μοναδική αποστολή της έχει τη θέσπιση Συντάγματος και την εγκαθίδρυση πολιτεύματος, ενώ, αντίθετα, οι συντεταγμένες εξουσίες έχουν χαρακτήρα διαρκή και μόνιμο. Οι συντεταγμένες εξουσίες ιδρύθηκαν για να υπάρχουν και να λειτουργούν εσαεί. Σκοπό τους έχουν την εξασφάλιση της διάρκειας, της σταθερότητας και της συνέχειας στο πολίτευμα που εγκαθιδρύουν.

2.3.2 Η Αναθεωρητική λειτουργία

Άλλως έχει η κατάσταση, όταν ένα Σύνταγμα **συμπληρώνεται, τροποποιείται ή καταργούνται** ορισμένες διατάξεις του³⁷. Συνήθως το ίδιο το Σύνταγμα προβλέπει τη διαδικασία τροποποίησης του, καθώς και τα όρια εντός των οποίων μπορεί να κινηθεί η τροποποίηση του. Στις περιπτώσεις συμπλήρωσης, ή τροποποίησης ή μερικής κατάργησης Συνταγματικών διατάξεων ασκείται παράγωγη ή δευτερογενής θέσπιση Συνταγματικών κανόνων **μέσω αναθεωρητικής λειτουργίας**³⁸.

Όπως έχει αναφερθεί, η μεγαλύτερη πρόκληση του Συντακτικού νομοθέτη είναι να καταστήσει το Σύνταγμα ανθεκτικό, ώστε να ανταποκρίνεται στην εξέλιξη των θεσμών, της τεχνολογίας, των ηθών, της κουλτούρας και της ιδεολογίας. Η πρόκληση αυτή τον φέρνει εντέλει αντιμέτωπο με την ίδια την ιστορία και τη μελλοντική συγκυρία. Αρωγός και, παράλληλα, κριτήριο αξιολόγησης της επιτυχίας του Συντακτικού νομοθέτη είναι (και) η διαδικασία ανανέωσης, εμπλουτισμού, απορρόφησης και ενσωμάτωσης νέων δεδομένων στο κείμενο του Συντάγματος. Η διαδικασία, δηλαδή, της Συνταγματικής αναθεώρησης. Κομβικής σημασίας ρόλο καλείται να διαδραματίζει το Σύνταγμα στη σύγχρονη εποχή, ενόψει του καταίγισμου των νέων και πολυσύνθετων επιτευγμάτων και των φρενήρων ρυθμών της βιοεπιστημονικής-τεχνικής εξέλιξης και προόδου που αφήνουν εκτεθειμένο σε κινδύνους τον πολίτη. Ως εκ τούτου, η θεσμική προστασία που παρέχει το Σύνταγμα, οφείλει να χαρακτηρίζεται από τη δέουσα ευελιξία. Η τελευταία τελεί σε άμεση συνάφεια με την τροποποίηση, προσθήκη, κατάργηση και, εν γένει, ανανέωση των Συνταγματικών διατάξεων. Υπό το πρίσμα αυτό, καθίσταται σαφής ο λόγος, για τον οποίο η αναθεώρηση κατέχει εξέχουσα θέση στο ελληνικό Σύνταγμα³⁹.

Ένα από τα στοιχεία που ξεχωρίζουν, στην αναθεωρητική λειτουργία, είναι και ο πολιτικός της χαρακτήρας (εκτός από το νομικό). Και τούτο επεξηγείται, ως ακολούθως, γιατί, η αναθεωρητική αρμοδιότητα ανήκει κατά το Σύνταγμα, αποκλειστικά και μόνον, στο κατ' εξοχήν πολιτικό όργανο: τη Βουλή. Η κίνηση της αναθεωρητικής διαδικασίας και το εύρος της αναθεωρητικής πρωτοβουλίας είναι προφανέστατα πολιτικές αποφάσεις τις οποίες καλούνται να λάβουν πολιτικά

---

³⁷Διά του όρου “αναθεωρήσεως του Συντάγματος νοείται ή τροποποιήσεις, ή αντικατάστασις, ή αυθεντική ερμηνεία, ή κατάργησις, ή προσθήκη Συνταγματικών διατάξεων, ή ενεργούμενη εν τω πλαισίου του ισχύοντος Συντάγματος και δή καθ' όν τρόπον τούτο προβλέπει”, Αριστόβουλος Μάνεσης, Συνταγματική θεωρία και πράξη, Εκδόσεις Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη 1980

“Η αναθεωρητική λειτουργία χαρακτηρίζεται ως η ιστορική στιγμή συμπλήρωσης ή τροποποίησης ή μερικής κατάργησης ενός Συντάγματος, στο πλαίσιο βέβαια των ορίων που το ίδιο θέτει”, Δημήτριος Θ. Τσάτσος, Συνταγματικό Δίκαιο, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Δεκέμβριος 1994

³⁸Αλέξανδρος Ι. Σβώλος, Η αναθεώρησις του Συντάγματος, 1934

³⁹Ευάγγελος Β. Βενιζέλος, Τα όρια της αναθεώρησης του Συντάγματος του 1975, Εκδόσεις Παρατηρητής, Δεκέμβριος 1984

Αντώνης Μανιτάκης, Το πραγματικό Σύνταγμα ως ερμηνευτική παράμετρος και σιωπηρό όριο της αναθεώρησης του Συντάγματος, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα 1996

όργανα: οι βουλευτές, τα κόμματα και οι κοινοβουλευτικές τους ομάδες, εντέλει η Βουλή των Ελλήνων⁴⁰.

---

⁴⁰Ευάγγελος Β. Βενιζέλος, Το Αναθεωρητικό κερτημένο, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2002
Ξενοφών Ι. Κοντιάδης, Η αναθεώρηση του Συντάγματος, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2000

Γ. Κασιμάτης, Η αναθεώρηση του Συντάγματος, Σκέψεις και παρατηρήσεις, Γνώμη, ΤοΣ, 2000

3. ΤΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΤΟΥ 1975/1986/2001/2008

Το Σύνταγμα του 1975 ήταν το πρώτο που θεσμοθέτησε το πολίτευμα της Προεδρευόμενης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας σε συνέχεια του δημοψηφίσματος της 8ης Δεκεμβρίου του 1974. Ψηφίστηκε από την Ε' Αναθεωρητική Βουλή στις 7 Ιουνίου του 1975 και με βάση το ΙΒ' ψήφισμα της ίδιας δημοσιεύτηκε στις 9 Ιουνίου του 1975 και τέθηκε σε ισχύ στις 11 του ίδιου μηνός. Αποτελέσει ένα κείμενο 120 άρθρων που αποτύπωσαν τη βούληση του Συντακτικού νομοθέτη. Το Σύνταγμα του 1975 επιβεβαίωσε την πάγια αρχή όλων των Ελληνικών Συνταγμάτων του ενιαίου, τυπικού και αυστηρού Συντάγματος. Αναθεωρήθηκε το 1986 με το Α' ψήφισμα της Στ' Αναθεωρητικής Βουλής στις 6 Μαρτίου του 1986 και, εν συνεχεία, δημοσιεύτηκε και τέθηκε σε ισχύ στις 12 Μαρτίου του 1986. Αναθεωρήθηκε εκ νέου το 2001. Οι αναθεωρημένες διατάξεις του δημοσιεύτηκαν και τέθηκαν σε ισχύ, με βάση το ψήφισμα της 6ης Απριλίου του 2001 της Ζ' Αναθεωρητικής Βουλής, στις 17 Απριλίου του 2001. Τέλος, με το ψήφισμα της 27ης Μαΐου του 2008 της Η' Αναθεωρητικής Βουλής, το Σύνταγμα του 1975/1986/2001 αναθεωρήθηκε για τρίτη φορά και το τελικό κείμενό του είναι αυτό που ισχύει μέχρι και σήμερα.

Όλες οι διατάξεις του ισχύοντος Συντάγματος (και μόνο αυτές) είναι **τυπικές** και έχουν αυξημένη τυπική δύναμη, σε σχέση με τις διατάξεις των νόμων. Είναι, εξάλλου, όλες και **αυστηρές**, με την έννοια ότι δεν μπορούν να αναθεωρηθούν παρά μόνο με τη διαδικασία που ορίζει το Σύνταγμα, στο άρθρο 110 αυτού. Η αυστηρότητα των Ελληνικών Συνταγμάτων οφείλεται στη διακαή επιθυμία των συντακτών τους να προσδώσουν στο Συντακτικό τους έργο διάρκεια ή παγιότητα και στη Συνταγματική νομιμότητα σταθερότητα. Επιδιώκεται, παράλληλα, να εδραιωθεί το αίσθημα της προσωπικής και συλλογικής ασφάλειας των πολιτών και προστασίας των μειοψηφιών. Από πολιτική άποψη, μέσω του αυστηρού χαρακτήρα των συνταγματικών διατάξεων, κατοχυρώνεται ο δημοκρατικός χαρακτήρας του έργου της Συντακτικής εξουσίας του λαού και εγκαθιδρύεται μια σημαντική εγγύηση της προστασίας των ατομικών ελευθεριών όλων των πολιτών. Τα αγαθά της δημοκρατίας και της ελευθερίας καθίστανται έτσι απρόσβλητα από κάθε προσβολή, που θα μπορούσε να προέλθει από πράξεις της νομοθετικής και εκτελεστικής εξουσίας. Το έργο της Συντακτικής εξουσίας τίθεται τυπικά έτσι στο απυρόβλητο από τις ενέργειες της πολιτικής εξουσίας και των συγκυριακών αποφάσεων των κυβερνητικών πλειοψηφιών. Αξιώνεται, παράλληλα, και από τους πολίτες να το τηρούν και να το σέβονται, εφόσον ενσαρκώνει τις θεμελιώδεις αξίες της οργανωμένης πολιτικά κοινωνικής συμβίωσης⁴¹.

---

⁴¹Αντώνης Μανιτάκης, Ελληνικό Συνταγματικό Δίκαιο, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη, 2004

3.1 Η Αναθεωρητική λειτουργία στα προϊσχύσαντα Συντάγματα - Συγκριτική επισκόπηση⁴²

Αναγκαία κρίνεται η συγκριτική εξέταση των διατάξεων των ελληνικών Συνταγμάτων, που προβλέπουν και ρυθμίζουν τα σχετικά με την αναθεωρητική διαδικασία. Ένα από τα πάγια χαρακτηριστικά γνωρίσματα στην ιστορία του ελληνικού Συνταγματισμού υπήρξε ο αυστηρός χαρακτήρας όλων των Συνταγματικών κειμένων. Τα Συντάγματα της επαναστατικής περιόδου δεν προέβλεπαν καν τον τρόπο της αναθεώρησής τους, όπως αντίστοιχα και το Σύνταγμα του 1844. Για πρώτη φορά, η διαδικασία της αναθεώρησης προβλέφθηκε με το Σύνταγμα του 1864 (άρθρο 107)⁴³ και έκτοτε περιελήφθησαν σχετικές διατάξεις και στα επόμενα Συνταγματικά κείμενα του 1911 (άρθρο 108)⁴⁴,

---

⁴²Γιώργος Αναστασιάδης, Πολιτική και Συνταγματική ιστορία της Ελλάδας, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη, 2001

⁴³Άρθρο 107 του Συντάγματος του 1864: “Δεν επιτρέπεται ή αναθεώρησις ολοκλήρου του Συντάγματος. Ορισμένοι όμως διατάξεις αυτού, εκ των μή θεμελιωδών, δύνανται ν’ αναθεωρηθώσιν, αλλ’ αφού παρέλθωσι δέκα έτη από της δημοσιεύσεώς του και αφού μετά ταύτα βεβαιωθή προσηκόντως ή ανάγκη αύτη. Η ανάγκη της αναθεωρήσεως θεωρείται βεβαία, εάν ή Βουλή κατά δύο συνεχείς βουλευτικές περιόδους διά των τριών τετάρτων των ψήφων του όλου αυτής αριθμού ζητήσιν την αναθεώρησιν δι’ ίδιας πράξεως, οριζούσης τας αναθεωρητέας διατάξεις. Αποφασισθείσης της αναθεωρήσεως, διαλύεται ή υφεστώσα Βουλή και συγκαλείται νέα ειδικώς προς τούτο, συγκειμένη έκ διπλασίου αριθμού βουλευτών, ήτις αποφασίζει επί των αναθεωρητέων διατάξεων”.

⁴⁴Άρθρο 108 του Συντάγματος του 1911: “Δεν επιτρέπεται αναθεώρησις ολόκληρου του Συντάγματος. Μετά δεκαετίαν από της ισχύος της διατάξεως ταύτης, επιτρέπεται αναθεώρησις των μή θεμελιωδών διατάξεων αυτού, οσάκις ή Βουλή διά των δύο τρίτων του όλου αριθμού των μελών αυτής ζητήσιν ταύτην δι’ ίδιας πράξεως, οριζούσης ειδικώς τα αναθεωρητέας διατάξεις και ψηφίζομένης εις δύο ψηφοφορίας, αμφισταμένας αλλήλων κατά ένα τουλάχιστον μήνα. Αποφασισθείσης της αναθεωρήσεως διαλύεται αυτοδικαίως ή υφεστώσα Βουλή και συγκαλείται νέα, ήτις κατά την πρώτην σύνοδον αυτής αποφασίζει επί των αναθεωρητέων διατάξεων δι’ απολύτου πλειονοψηφίας του όλου αριθμού των μελών αυτής”.

του 1927 (άρθρο 125)⁴⁵ και του 1952 (άρθρο 108)⁴⁶. Το νέο Σύνταγμα του 1975 (άρθρο 110)⁴⁷ ακολούθησε, σε γενικές γραμμές, το πρότυπο των προγενεστέρων Συνταγμάτων, διατηρώντας αρκετά στοιχεία εξ' αυτών. Από τη σύντομη αυτή παρουσίαση των ουσιαστικών και διαδικαστικών προϋποθέσεων, που εμπεριέχονται στις διατάξεις των Συνταγμάτων του 1864, στην αναθεώρηση του 1911 ή του 1927 και του 1952, αφορούν δε τα σχετικά με την άσκηση της αναθεωρητικής εξουσίας, προκύπτει πληθώρα χρήσιμων και συγκρίσιμων δεδομένων. Αυτά υποβοηθούν στην αναζήτηση των δομικών στοιχείων, επί των οποίων εδράζεται η Συνταγματική αναθεωρητική λειτουργία και συμπροσδιορίζουν το ουσιαστικό περιεχόμενο του αυστηρού χαρακτήρα των ελληνικών Συνταγμάτων.

---

⁴⁵Άρθρο 125 του Συντάγματος του 1927: “Μόνον αί μη θεμελιώδεις διατάξεις του Συντάγματος δύναται να αναθεωρηθούν μετά πενταετίαν κατά κατωτέρω οριζόμενα. Η πρότασις προς αναθεώρησιν, περιλαμβάνουσα ωρισμένας διατάξεις του Συντάγματος, δύναται να υποβληθή είτε εις την Βουλήν είτε εις την Γερουσίαν και πρέπει πρώτον, να γίνη αποδεκτή υπ' αμφοτέρων των Νομοθετικών Σωμάτων δι' απολύτου πλειοψηφίας, έπειτα δε, μετά πάροδον τριών μηνών, να γίνει επίσης αποδεκτή από κοινού υπό των δύο Νομοθετικών Σωμάτων, συνερχομένων επί τούτω εις Εθνικήν Συνέλευσιν, διά πλειοψηφίας τουλάχιστον των τριών πέμπτων του όλου αριθμού των μελών αυτής. Της Εθνικής Συνελεύσεως προεδρεύει ο Πρόεδρος της Βουλής. Αί αναθεωρούμεναι διατάξεις ισχύουν από της δημοσιεύσεώς των εις την Εφημερίδα της Κυβερνήσεως. Η Εθνική Συνέλευσις δύναται να υποβάλη την περί αναθεωρήσεως απόφασίν της εις Δημοψήφισμα, οπότε αί αναθεωρούμεναι διατάξεις τίθενται εις εφαρμογήν, εάν εγκριθώσι παρά του Λαού”.

⁴⁶Άρθρο 108 του Συντάγματος του 1952: “Δεν επιτρέπεται ή αναθεώρησις ολόκληρου του Συντάγματος. Ουδέποτε αναθεωρούνται αί διατάξεις του παρόντος Συντάγματος, αί καθορίζουσι την μορφήν του πολιτεύματος, ως Βασιλευομένης δημοκρατίας, ως και αί θεμελιώδεις διατάξεις αυτού. Επιτρέπεται αναθεώρησις των μή θεμελιωδών διατάξεων αυτού, οσάκις ή Βουλή, διά των δύο τρίτων του όλου αριθμού των μελών αυτής ζητήσιν ταύτην δι' ίδιας πράξεως, οριζούσης, ειδικώς τας αναθεωρητέας διατάξεις και ψηφίζομένης εις δύο ψηφοφορίας, αφισταμένας αλλήλων κατά ένα τουλάχιστον μήνα. Αποφασισθείσης της αναθεωρήσεως υπό της Βουλής, ή επόμενη Βουλή κατά την πρώτην σύνοδον αυτής αποφασίζει επί των αναθεωρητέων διατάξεων δι' απολύτου πλειοψηφίας του όλου αριθμού των μελών της. Πάσα ψηφίζομένη αναθεώρησις μή θεμελιωδών διατάξεων του Συντάγματος εκδίδεται και δημοσιεύεται διά της Εφημερίδος της Κυβερνήσεως εντός δέκα ημερών από της επιψηφίσεως αυτής υπό της Βουλής, τίθεται δε εις ενέργειαν δι' ειδικού ταύτης ψηφίσματος”.

⁴⁷Άρθρο 110 του Συντάγματος του 1975/1986/2001/2008:

1. Οι διατάξεις του Συντάγματος υπόκεινται σε αναθεώρηση, εκτός από εκείνες που καθορίζουν τη βάση και τη μορφή του πολιτεύματος, ως Προεδρευόμενης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας, καθώς και από τις διατάξεις των άρθρων 2 παράγραφος 1, 4 παράγραφοι 1, 4 και 7, 5 παράγραφοι 1 και 3, 13 παράγραφος 1 και 26.
2. Η ανάγκη της αναθεώρησης του Συντάγματος διαπιστώνεται με απόφαση της Βουλής που λαμβάνεται, ύστερα από πρόταση πενήντα τουλάχιστον βουλευτών, με πλειοψηφία των τριών πέμπτων του όλου αριθμού των μελών της σε δύο ψηφοφορίες που απέχουν μεταξύ τους έναν τουλάχιστον μήνα. Με την απόφαση αυτή καθορίζονται ειδικά οι διατάξεις που πρέπει να αναθεωρηθούν.
3. Αφού η αναθεώρηση αποφασιστεί από τη Βουλή, η επόμενη Βουλή, κατά την πρώτη σύνοδό της, αποφασίζει με την απόλυτη πλειοψηφία του όλου αριθμού των μελών της σχετικά με τις αναθεωρητέες διατάξεις.
4. Αν η πρόταση για αναθεώρηση του Συντάγματος έλαβε την πλειοψηφία του όλου αριθμού των βουλευτών, όχι όμως και την πλειοψηφία των τριών πέμπτων, σύμφωνα με την παράγραφο 2, η επόμενη Βουλή κατά την πρώτη σύνοδό της μπορεί να αποφασίσει σχετικά με τις αναθεωρητέες διατάξεις με την πλειοψηφία των τριών πέμπτων του όλου αριθμού των μελών της.
5. Κάθε ψηφίζομενη αναθεώρηση διατάξεων του Συντάγματος δημοσιεύεται στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως μέσα σε δέκα ημέρες αφότου επιψηφιστεί από τη Βουλή και τίθεται σε ισχύ με ειδικό ψήφισμά της.
6. Δεν επιτρέπεται αναθεώρηση του Συντάγματος πριν περάσει πενταετία από την περάτωση της προηγούμενης.

Το πρώτο γενικό συμπέρασμα, το οποίο θα μπορούσε να συναχθεί, είναι ότι ο αυστηρός χαρακτήρας απετέλεσε πάγια επιλογή για όλα τα ελληνικά Συντάγματα από το 1864 έως και σήμερα. Ο αυστηρός χαρακτήρας του Συντάγματος “κατασκευάζει” ένα θεσμικό πυρήνα και εντός του περικλείονται θεμελιώδεις Συνταγματικές διατάξεις, οι οποίες ακολουθώντας τίθενται εκτός της λειτουργίας της αναθεωρητικής εξουσίας. Σαφές, επίσης, είναι ότι ο αυστηρός χαρακτήρας του Συντάγματος συνδέεται ακριβώς με την ουσία αλλά και τη διαδικασία της αναθεώρησης, η οποία, εν ολίγοις, πρέπει να καθίσταται δυσχερέστερη από την τροποποίηση των νόμων. Καταλυτικό ρόλο για την προάσπιση του αυστηρού χαρακτήρα του Συντάγματος μπορεί πρωταρχικά να διαδραματίσουν μόνον οι ουσιαστικοί περιορισμοί του Συντάγματος. Αυτοί ορίζουν ποιες είναι και ποιες όχι οι αναθεωρήσιμες Συνταγματικές διατάξεις, διαμορφώνοντας έτσι ένα ενιαίο και αρραγές σύνολο διατάξεων, καθοριστικών για το Σύνταγμα και τις θεμελιώδεις αρχές του πολιτεύματος και, εξ’ αυτού του λόγου, μη αναθεωρήσιμων. Δευτερευόντως, ακολουθούν τα διαδικαστικά όρια της αναθεωρητικής διαδικασίας. Τα ουσιαστικά όρια μπορεί να διαφυλάξουν τον αυστηρό χαρακτήρα του Συντάγματος μέσω της απαγόρευσης αναθεώρησης κάποιων διατάξεων, ενώ αντίθετα, τα διαδικαστικά διευθετούν και ρυθμίζουν την τροποποίηση των διατάξεων. Τα μεν πρώτα, ως εκ της φύσεως τους, δεν είναι δυνατόν να αναθεωρηθούν, τα δε δεύτερα όμως, αν διατηρούν την ουσία της λειτουργίας τους, γιατί να μην μπορεί να την επιτελέσουν με μία διαφορετική μορφή;

Δεύτερο βασικό και με άμεση συνάφεια με το προαναφερθέν συμπέρασμα, από την παράθεση των συγκριτικών στοιχείων των εκάστοτε διαφορετικών αναθεωρητικών διαδικασιών που προβλέπονται στα ανωτέρω Συντάγματα, είναι ότι σε κανένα Σύνταγμα, με εξαίρεση το ισχύον, δεν απαριθμούνται, συγκεκριμένα και ειδικά, Συνταγματικές διατάξεις, οι οποίες να εξαιρούνται της διαδικασίας αναθεώρησης. Ενώ, αντίθετα το ισχύον Σύνταγμα και συγκεκριμένα η παρ. 1 του άρθρου 110, εξαιρεί από τη Συνταγματική αναθεώρηση τις διατάξεις που καθορίζουν τη μορφή και τη βάση του πολιτεύματος και επιπροσθέτως, κατά τρόπο emphaticό, οχτώ ακόμη Συνταγματικές διατάξεις (άρθρα 2 παρ. 1, 4 παρ.1, 4 και 7, 5 παρ. 1 και 3, 13 παρ. 1 και 26). Ευλόγως, λοιπόν, πρέπει να γεννάται η πεποίθηση ότι πράγματι η προστασία των θεμελιωδών - μη αναθεωρήσιμων διατάξεων είναι σαφέστερη, πιο συγκεκριμένη και, εξ’ αυτού του λόγου, πληρέστερη στο ισχύον Σύνταγμα, στο οποίο σημειωτέον επιτρέπεται η αναθεώρηση διατάξεων, ενώ σ’ όλα τα προισχύσαντα κατοχυρωνόταν ότι δεν επιτρέπεται η αναθεώρησις ολόκληρου του Συντάγματος.

Μία τρίτη παρατήρηση αφορά την πρόβλεψη συγκεκριμένης προθεσμίας, πριν από την παρέλευση της οποίας δεν είναι επιτρεπτή η αναθεώρηση του Συντάγματος. Πρέπει να διευκρινισθούν σχετικά δύο βασικά σημεία: πρώτον, ότι η προθεσμία δεν ήταν πάντα η ίδια σ’ όλα τα Συνταγματικά κείμενα, αφού στο Σύνταγμα του 1864/1911 ήταν δέκα έτη, ενώ στο Σύνταγμα του 1927 πέντε, όπως και στο ισχύον, και δεύτερον, ότι, κατά την ιστορική εξέλιξη, επισημαίνεται -όχι πολύ έντονα, αλλά πάντως με αρκετή σαφήνεια- μια τάση υποβάθμισης των μακρόχρονων αυτών προθεσμιών. Η διαπίστωση αυτή είναι απλή, αν παρατηρηθεί ότι από το Σύνταγμα του 1864 που ήταν δέκα έτη κατέληξε στα πέντε έτη στο Σύνταγμα του 1927, ενώ στο άρθρο 108 του Συντάγματος του 1952 δεν προβλέπεται καν τέτοια προθεσμία,

προσδίδοντας μεγαλύτερη προσαρμοστικότητα στο Σύνταγμα. Η απόκλιση του ισχύοντος Συντάγματος αυτομάτως το καθιστά, συγκριτικά, πιο αυστηρό⁴⁸ απ' αυτό του 1952 για λόγους προφανείς αλλά και δυσεξήγητους⁴⁹.

Στη συνέχεια, το τέταρτο συμπέρασμα, το οποίο συνάγεται από την πιο πάνω επισκόπηση, είναι ότι πάντοτε η πρωτοβουλία ανήκε αποκλειστικά στα μέλη του Εθνικού Κοινοβουλίου. Κανένας άλλος θεσμός, όπως Βασιλιάς ή Πρόεδρος της Δημοκρατίας, δεν μπορούσε ούτε να λάβει σχετική αναθεωρητική πρωτοβουλία αλλά ούτε και να συμμετάσχει στην αναθεωρητική διαδικασία, νοθεύοντας την αρχή της λαϊκής κυριαρχίας που αποτελεί βάση του πολιτεύματος⁵⁰.

Το τελευταίο συμπέρασμα σχετίζεται με την έκφραση της λαϊκής βούλησης επί της προτεινόμενης αναθεώρησης του Συντάγματος. Είναι απαραίτητη η προσφυγή στην λαϊκή ετυμηγορία, όπως αποδεικνύεται από τη ρύθμιση της διαδικασίας που επιφυλάσσεται από κάθε Σύνταγμα⁵¹.

---

⁴⁸Είναι αυστηρότερο από το προϋσχύσαν Σύνταγμα του 1952 εφόσον, αν και υιοθετεί, όπως κι εκείνο, τη δυνατότητα απεριορίστων αναθεωρήσεων, θέτει ως προϋπόθεση την πάροδο ορισμένου χρόνου (πενταετίας) πριν από κάθε αναθεώρησή του.

⁴⁹Σχετικά μ' αυτήν την επιλογή κρίνεται ότι το Σύνταγμα "...με την πάροδο ορισμένου χρόνου, από την προηγούμενη αναθεώρηση, δεν είναι ικανό να ανταποκριθεί στις σύγχρονες ραγδαίες εξελίξεις που συντελούνται σε ευρωπαϊκό και παγκόσμιο επίπεδο και που απαιτούν τη δυνατότητα αναθεώρησης και θεμελιωδών αποφάσεων των κρατών, όπως αυτές έχουν κατοχυρωθεί στα Συντάγματά τους", Τζούλια Ηλιοπούλου - Στράγγα, Η αναθεώρηση του Συντάγματος στο πλαίσιο μιας Βουλής, ΤοΣ, 2000

⁵⁰Με μικρή εξαίρεση το Σύνταγμα του 1927, στο άρθρο 125 του οποίου προβλεπόταν και η συμμετοχή της Γερουσίας.

⁵¹Μόνη εξαίρεση είναι η πρόβλεψη της αναθεωρητικής διαδικασίας στο άρθρο 125 του Συντάγματος του 1927, σύμφωνα με το οποίο δεν απαιτείται η προσφυγή σε εκλογές, αλλά αντίθετα, είναι δυνατόν να εγκριθούν ή και όχι, οι προτάσεις περί Συνταγματικής αναθεώρησης μέσω της διενέργειας δημοψηφίσματος.

3.2 Η Αναθεωρητική λειτουργία σύμφωνα με το ισχύον Σύνταγμα (Άρθρο 110 του Συντάγματος)

Σύμφωνα με τον ορισμό, “διά του όρου αναθεώρησις του Συντάγματος νοείται ή τροποποίησις ή αντικατάστασις ή αυθεντική ερμηνεία ή κατάργησις ή προσθήκη Συνταγματικών διατάξεων, ή ενεργούμενη εν τω πλαισίου του ισχύοντος Συντάγματος και δή καθ’ όν τρόπον τούτο προβλέπει⁵²”.

Στα ήπια Σύνταγματα δεν απαιτείται η θέσπιση αναθεωρητικής διαδικασίας, εφόσον δύνανται να αναθεωρηθούν από τον κοινό νομοθέτη. Το Σύνταγμα του 1975/1986/2001/2008 είναι αυστηρό⁵³. Η νομική συνέπεια του αυστηρού χαρακτηρισμού του ισχύοντος Ελληνικού Συντάγματος είναι ότι η αναθεωρητική διαδικασία ρυθμίζεται λεπτομερώς στο άρθρο 110 αυτού.

3.2.1 Τα ουσιαστικά όρια της αναθεώρησης του ισχύοντος Συντάγματος (Άρθρο 110 παρ. 1 Σ)

Το ισχύον Σύνταγμα επιτρέπει την αναθεώρησή του, αλλά εξαιρεί ορισμένες διατάξεις, δημιουργώντας ένα σκληρό πυρήνα διατάξεων, τις οποίες προστατεύει και διατηρεί αλώβητες. Συνεπώς, είναι **απολύτως αυστηρό**, ως προς το μη αναθεωρήσιμο των θεμελιωδών διατάξεών του, που καθορίζουν τη **βάση** και τη **μορφή** του πολιτεύματος⁵⁴, ως Προεδρευόμενης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας και όσων απαριθμούνται, ειδικά στο άρθρο 110 που προβλέπει την αναθεώρηση. **Σχετικά αυστηρό** είναι ως προς τις υπόλοιπες διατάξεις, καθώς προβλέπει αναθεωρητικό όργανο και ειδική διαδικασία.

Από το γράμμα της διάταξης του άρθρου 110 παρ. 1 του Συντάγματος, προσδιορίζονται τα ουσιαστικά όρια της αναθεώρησης, δηλαδή καθορίζονται ποιες διατάξεις δεν υπόκεινται σε αναθεώρηση. Για τον προσδιορισμό αυτών των διατάξεων χρησιμοποιούνται δύο κριτήρια: ένα **γενικό** και **αφηρημένο** κι ένα κριτήριο **συγκεκριμένο**.

---

⁵²Αριστόβουλος Μάνεσης, Συνταγματική θεωρία και πράξη, Εκδόσεις Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη 1980

⁵³“Ο αυστηρός χαρακτήρας του Συντάγματος είναι ένα ποιοτικό χαρακτηριστικό συνυφασμένο πλέον με την ίδια τη σύγχρονη έννοια του Συντάγματος και δεν θα μπορούσε να θιγεί”, Ευάγγελος Β. Βενιζέλος, Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου, Αναθεωρημένη έκδοση, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Ιανουάριος 2008

⁵⁴Ο Συνταγματολόγος Δημήτριος Θ. Τσάτσος συμπυκνώνει τη διάσταση αυτή της μορφής και βάσης του πολιτεύματος, ως ιδεολογικού επικέντρου στις εξής αρχές: “i. η αρχή της λαϊκής κυριαρχίας, ii. ο πρωταρχικός ρόλος της Βουλής, iii. το αιρετό του αρχηγού του Κράτους, iv. ο αποκλεισμός του Προεδρικού πολιτεύματος, v. οι διατάξεις που διασφαλίζουν την πολιτική συμμετοχή, vi. η ελευθερία ίδρυσης και λειτουργίας πολιτικών κομμάτων, vii. οι διατάξεις που διασφαλίζουν το κοινωνικό κράτος δικαίου.

3.2.1.1 Η βάση και η μορφή του πολιτεύματος ως ουσιαστικά όρια της αναθεώρησης

Το **γενικό** και **αφηρημένο** κριτήριο του άρθρου 110 παρ. 1 του Συντάγματος ανατρέχει στον προσδιορισμό, ως μη αναθεωρήσιμων διατάξεων, αυτών που καθορίζουν τη **βάση** και τη **μορφή** του πολιτεύματος ως “Προεδρευόμενη Κοινοβουλευτική Δημοκρατία”. Ως **βάση** πολιτεύματος νοείται η **λαϊκή κυριαρχία** - την οποία ο συντακτικός νομοθέτης αποκαλεί θεμέλιο λίθο του πολιτεύματος - εφόσον όλες οι εξουσίες πηγάζουν από το λαό, υπάρχουν υπέρ αυτού και του έθνους και ασκούνται, όπως ορίζει το Σύνταγμα⁵⁵. Με άλλη διατύπωση, η κυρίαρχη βούληση του λαού είναι ο νομιμοποιητικός παράγοντας για όλες τις θεσμικά-συνταγματικά κατοχυρωμένες εξουσίες-λειτουργίες αλλά και για τους φορείς άσκησής τους. Σαφής είναι η σύνδεση, εν προκειμένω, της αρχής της λαϊκής κυριαρχίας με τη διάκριση των εξουσιών. Η σύνδεση αυτή είναι αυτονόητη, αφού ο συνδυασμός των παρ. 2 και 3 του άρθρου 1 του Συντάγματος, κατά τις οποίες θεμέλιο του πολιτεύματος και βάση αυτού είναι ο λαός (παρ. 2), υπέρ και εκ του οποίου ασκούνται όλες οι εξουσίες (παρ.3), με τη συνταγματικά κατοχυρωμένη και εκτός αναθεώρησης διάταξη περί διάκρισης των εξουσιών⁵⁶ (παρ. 26, παρ. 1-3). Τη **μορφή** του πολιτεύματος της Ελλάδος, συμπροσδιορίζουν τέσσερα βασικά στοιχεία που χαρακτηρίζουν την Προεδρευόμενη Κοινοβουλευτική Δημοκρατία, έναντι των άλλων πολιτειακών συστημάτων διακυβέρνησης. Ως τέτοια νοούνται: ο αβασίλευτος, ο δημοκρατικός, ο αντιπροσωπευτικός και ο κοινοβουλευτικός χαρακτήρας του. Αυτές είναι οι τέσσερις συνιστώσες απαρτίζουν την ουσία της μορφής του ελληνικού πολιτεύματος.

Το άρθρο 110 παρ. 1 του Συντάγματος, αποκλείει ρητά την επιστροφή στη μοναρχική μορφή του πολιτεύματος, δηλαδή στην καθιέρωση και πάλι του ισόβιου και κληρονομικού του αρχηγού του κράτους. Η **Προεδρευόμενη** -ή αβασίλευτη- **μορφή του πολιτεύματος δεν αναθεωρείται**, και άρα δεν επιτρέπεται να θιγεί με την αναθεωρητική διαδικασία η αρχή του αιρετού του κράτους, η οποία αποτελεί θεμελιώδη αρχή του πολιτεύματος. Στην Ελλάδα, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας

---

⁵⁵Άρθρο 1 του Συντάγματος του 1975/1986/2001/2008:

1. Το πολίτευμα της Ελλάδας είναι Προεδρευόμενη Κοινοβουλευτική Δημοκρατία.
2. Θεμέλιο του πολιτεύματος είναι η λαϊκή κυριαρχία.
3. Όλες οι εξουσίες πηγάζουν από το Λαό, υπάρχουν υπέρ αυτού και του Έθνους και ασκούνται όπως ορίζει το Σύνταγμα.

⁵⁶Άρθρο 26 του Συντάγματος του 1975/1986/2001/2008:

1. Η νομοθετική λειτουργία ασκείται από τη Βουλή και τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας.
2. Η εκτελεστική λειτουργία ασκείται από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας και την Κυβέρνηση.
3. Η δικαστική λειτουργία ασκείται από τα δικαστήρια· οι αποφάσεις τους εκτελούνται στο όνομα του Ελληνικού Λαού.

εκλέγεται από τη βουλή με ειδική διαδικασία, όπως αυτή ορίζεται στο άρθρο 2⁵⁷ του Συντάγματος του 1975/1986/2001/2008. Η εκλογή του δεν είναι άμεση, διότι σε μία τέτοια περίπτωση, θα αλλοιωνόταν ο χαρακτήρας του πολιτεύματος και θα λάμβανε χαρακτηριστικά προεδρικού ή ημι-προεδρικού συστήματος. Άλλωστε, η άμεση εκλογή του δε συνάδει με το πολιτικά ανεύθυνο του αρχηγού του κράτους και με την ανάθεση αποκλειστικά στην κυβέρνηση της ευθύνης για την διακυβέρνηση της χώρας. Τέλος, οι αρμοδιότητες του απαριθμούνται ρητώς από το Σύνταγμα (άρθρο 50)⁵⁸ κι από τους νόμους που είναι σύμφωνοι μ' αυτό.

Ο όρος “Δημοκρατία” αποκτά συγκεκριμένο νόημα στο έργο του Αριστοτέλη. Χαρακτηρίζει τα πολιτεύματα στα οποία κρατεί = άρχει = εξουσιάζει ο λαός = ο δήμος. Θεσπίζονται, δηλαδή, διαδικασίες παραγωγής της κρατικής βούλησης, οι οποίες ανάγονται στη βούληση του λαού. Ο Λαός, υπό την ευρεία έννοια, είναι το σύνολο των Ελλήνων πολιτών, ενώ, υπό τη στενή του έννοια, είναι το εκλογικό σώμα. Επισημαίνεται, ότι η θέληση του εκλογικού σώματος ταυτίζεται με τη θέληση

---

⁵⁷ Άρθρο 32 του Συντάγματος του 1975/1986/2001/2008:

1. Η εκλογή του Προέδρου της Δημοκρατίας από τη Βουλή γίνεται με ονομαστική ψηφοφορία και σε ειδική συνεδρίαση, που συγκαλείται από τον Πρόεδρο της Βουλής έναν τουλάχιστο μήνα πριν λήξει η θητεία του εν ενεργεία Προέδρου της Δημοκρατίας, κατά τα οριζόμενα στον Κανονισμό της Βουλής.

Σε περίπτωση οριστικής αδυναμίας του Προέδρου της Δημοκρατίας να εκπληρώσει τα καθήκοντά του, κατά τους ορισμούς του άρθρου 34 παράγραφος 2, καθώς επίσης και σε περίπτωση που ο Πρόεδρος παραιτηθεί, πεθάνει ή κηρυχθεί έκπτωτος κατά τις διατάξεις του Συντάγματος, η συνεδρίαση της Βουλής για την εκλογή νέου Προέδρου της Δημοκρατίας συγκαλείται μέσα σε δέκα ημέρες το αργότερο αφότου έληξε πρόωρα η θητεία του προηγούμενου Προέδρου.

2. Η εκλογή του Προέδρου της Δημοκρατίας γίνεται σε κάθε περίπτωση για πλήρη θητεία.

3. Πρόεδρος της Δημοκρατίας εκλέγεται εκείνος που συγκέντρωσε την πλειοψηφία των δύο τρίτων του συνολικού αριθμού των βουλευτών.

Αν δεν συγκεντρωθεί η πλειοψηφία αυτή, η ψηφοφορία επαναλαμβάνεται ύστερα από πέντε ημέρες.

Αν δεν επιτευχθεί ούτε στη δεύτερη ψηφοφορία η οριζόμενη πλειοψηφία, η ψηφοφορία επαναλαμβάνεται ακόμη μία φορά ύστερα από πέντε ημέρες, οπότε εκλέγεται Πρόεδρος της Δημοκρατίας εκείνος που συγκέντρωσε την πλειοψηφία των τριών πέμπτων του όλου αριθμού των βουλευτών.

4. Αν δεν επιτευχθεί ούτε και στην τρίτη ψηφοφορία η αυξημένη αυτή πλειοψηφία, η Βουλή διαλύεται μέσα σε δέκα ημέρες από την ψηφοφορία, και προκηρύσσεται εκλογή για ανάδειξη νέας Βουλής.

Η Βουλή που αναδεικνύεται από τις νέες εκλογές, αμέσως μόλις συγκροτηθεί σε σώμα, εκλέγει με ονομαστική ψηφοφορία Πρόεδρο της Δημοκρατίας με την πλειοψηφία των τριών πέμπτων του όλου αριθμού των βουλευτών.

Αν δεν επιτευχθεί η πλειοψηφία αυτή, η ψηφοφορία επαναλαμβάνεται μέσα σε πέντε ημέρες και εκλέγεται Πρόεδρος της Δημοκρατίας εκείνος που συγκέντρωσε την απόλυτη πλειοψηφία του όλου αριθμού των βουλευτών. Αν δεν επιτευχθεί ούτε αυτή η πλειοψηφία, η ψηφοφορία επαναλαμβάνεται ακόμη μία φορά, ύστερα από πέντε ημέρες, μεταξύ των δύο προσώπων που πλειοψήφησαν και θεωρείται ότι έχει εκλεγεί Πρόεδρος της Δημοκρατίας εκείνος που συγκέντρωσε τη σχετική πλειοψηφία.

5. Αν η Βουλή είναι απύσχα, συγκαλείται εκτάκτως για να εκλέξει τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, κατά τους ορισμούς της παραγράφου 4.

Αν η Βουλή έχει διαλυθεί με οποιονδήποτε τρόπο, η εκλογή του Προέδρου της Δημοκρατίας αναβάλλεται ώσπου να συγκροτηθεί σε σώμα η νέα Βουλή και μέσα σε είκοσι ημέρες, το αργότερο, από τη συγκρότησή της, σύμφωνα με όσα ορίζονται στις παραγράφους 3 και 4, αφού τηρηθούν και οι ορισμοί της παραγράφου 1 του άρθρου 34.

6. Αν η διαδικασία για την εκλογή νέου Προέδρου, που ορίζεται στις προηγούμενες παραγράφους, δεν περατωθεί εγκαίρως, ο ήδη Πρόεδρος της Δημοκρατίας εξακολουθεί να ασκεί τα καθήκοντά του και μετά τη λήξη της θητείας του ώσπου να αναδειχθεί νέος Πρόεδρος.

⁵⁸ Άρθρο 50 του Συντάγματος του 1975/1986/2001/2008:

Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας δεν έχει άλλες αρμοδιότητες παρά μόνο όσες του απονέμουν ρητά το Σύνταγμα και οι νόμοι που είναι σύμφωνοι μ' αυτό.

της πλειοψηφίας του. Ο **Δημοκρατικός χαρακτήρας**⁵⁹ στο Σύνταγμα του 1975/1986/2001/2008 κατοχυρώνεται με τη μορφή της λαϊκής κυριαρχίας, διασφαλίζοντας τη συμμετοχή των πολιτών στην εκλογή των οργάνων του κράτους. Δηλαδή, η Βουλή και ακολουθώς η Κυβέρνηση και ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας, λειτουργούν νομίμως διότι εκλέγονται με διαδικασίες που ανατρέχουν νομιμοποιητικά στην εκλογική διαδικασία⁶⁰.

Ο **Αντιπροσωπευτικός χαρακτήρας** αποτελεί συνώνυμο της έμμεσης Δημοκρατίας, η οποία αντιδιαστέλλεται από την άμεση δημοκρατία. Η άμεση δημοκρατία, τη σημερινή εποχή, καθίσταται ανέφικτη. Οι λόγοι αυτής της αδυναμίας είναι εξαιρετικά προφανείς, αν αναλογιστεί κάποιος ότι ο πληθυσμός κάθε κοινωνίας είτε σε τοπικό επίπεδο, στα πλαίσια ενός δήμου ή ενός νομού, είτε πολύ περισσότερο σε εθνικό επίπεδο, στο πλαίσιο ενός κράτους, έχει αυξηθεί τόσο πολύ από εκείνες τις μακρινές εποχές, καθιστώντας αδύνατη όχι μόνο τη συγκέντρωση του πληθυσμού, αλλά πολύ περισσότερο τη συζήτηση κάποιου ζητήματος και τη λήψη αποφάσεων από κοινού. Συνάγεται, ως εκ τούτου, ότι η γένεση του αντιπροσωπευτικού συστήματος διακυβέρνησης οφείλεται στη διαπίστωση του ανέφικτου της άμεσης δημοκρατίας, ενόψει του μεγέθους των σύγχρονων κρατών και ότι το σύστημα διακυβέρνησης που σήμερα αποκαλείται έμμεση ή αντιπροσωπευτική δημοκρατία αποτελεί φυσική μετεξέλιξη της άμεσης δημοκρατίας⁶¹. Η αντιπροσωπευτική αρχή πραγματώνεται με το συλλογικό αντιπροσωπευτικό όργανο του λαού, δηλαδή τη βουλή, η οποία εκλέγεται περιοδικά, και ασκεί τη νομοθετική εξουσία αντί του λαού και εν ονόματί του. Ο βουλευτής, ως αντιπρόσωπος, δε δεσμεύεται από τους εκλογείς του αλλά αποκτά ελεύθερη εντολή που προδιαγράφουν το πολιτικό κόμμα που ανήκει και τμήμα του εκλογικού σώματος. Έτσι, ο πολίτης - εκλογέας μέσω της ψήφου και ακολουθώς της συναίνεσης, μεταβιβάζει εξουσία. Ο πολιτικός, μέσω της εξουσίας που αναλαμβάνει, σταθμίζει το γενικό συμφέρον και διανέμει οφέλη ή εξαλείφει μειονεκτήματα. Ως εκ τούτου, δεν υπάγονται σε αναθεώρηση οι διατάξεις που προστατεύουν τον αντιπροσωπευτικό χαρακτήρα του πολιτεύματος, δηλαδή την ανάθεση της νομοθετικής εξουσίας στη Βουλή (από το λαό), καθώς και όλες τις ρυθμίσεις που σχετίζονται με την ανάδειξη και τον τρόπο λειτουργίας της. Έτσι,

---

⁵⁹Επισημαίνεται ότι, η δημοκρατική αρχή στο δικό μας Σύνταγμα καθιερώνεται “ως ρήτρα ανοιχτή, ικανή να συμπεριλάβει και να εγκολπωθεί σε κάθε νέο θεσμό και κάθε νέα διαδικασία συμμετοχής, αντιπροσωπευσης ή διαβούλευσης και έκφρασης της κοινής γνώμης, που όχι μόνο δεν αντιστρατεύεται τη λαϊκή θέληση, αλλά συντείνει στην πληρέστερη, γνησιότερη, καθολικότερη και ορθολογικότερη εκδήλωση και κατοχύρωσή της”, σύμφωνα με τον καθ. Αντώνη Μανιτάκη.

⁶⁰Άρθρο 51 παρ. 3 του Συντάγματος του 1975/1986/2001/2008: Οι Βουλευτές εκλέγονται με καθολική ψηφοφορία από το Εκλογικό Σώμα.

Άρθρο 84 παρ. 1 του Συντάγματος του 1975/1986/2001/2008: Η Κυβέρνηση πρέπει να διαθέτει την εμπιστοσύνη της Βουλής.

Άρθρο 37 παρ. 2 του Συντάγματος του 1975/1986/2001/2008: Πρωθυπουργός διορίζεται ο αρχηγός του κόμματος που διαθέτει στη Βουλή την απόλυτη πλειοψηφία των εδρών.

Άρθρο 32 παρ. 1 του Συντάγματος του 1975/1986/2001/2008: Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας εκλέγεται από τη Βουλή.

⁶¹Το αντιπροσωπευτικό σύστημα διακυβέρνησης εδραιώθηκε στην Ευρώπη αλλά και στην Αμερική, κατά το τέλος του 18ου αιώνα παράλληλα με τη θέσπιση των πρώτων Συνταγματικών κειμένων, μετά τις επαναστάσεις της περιόδου αυτής. Η εδραίωση του αντιπροσωπευτικού συστήματος διαφαίνεται, ως επίσης, και στο Γαλλικό Σύνταγμα του 1791.

δεν θίγονται τα σχετικά με την καθολική, ίση, άμεση, και μυστική ψηφοφορία για την εκλογή της, τη διάρκεια της θητείας της, το ανεύθυνο για γνώμη ή ψήφο των βουλευτών κατά την ενάσκηση των καθηκόντων τους και το ακαταδίωκτο -χωρίς προηγούμενη άδεια της Βουλής-, η δημοσιότητα των συνεδριάσεων, ο κανονισμός της λειτουργίας της και η σύνδεση του δικαιώματος του εκλέγειν και εκλέγεσθαι με συγκεκριμένες προϋποθέσεις. Επίσης, απρόσβλητος από την αναθεώρηση θα πρέπει να μείνει και ο θεσμός του πολυκομματισμού, ως συστατικού στοιχείου της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας. Στο Σύνταγμα του 1975/1986/2001/2008, η δημοκρατική και η αντιπροσωπευτική αρχή διαπλέκονται στενά, ώστε η αντιπροσωπευτική αρχή καθίσταται στοιχείο του νοηματικού περιεχομένου του άρθρου 1 παρ. 1 του Συντάγματος⁶².

Ο **Κοινοβουλευτικός χαρακτήρας** του πολιτεύματος αποτελεί μία από τις δύο διακρίσεις του αντιπροσωπευτικού συστήματος διακυβέρνησης⁶³. Οργανώνει τη σχέση ανάμεσα στην Κυβέρνηση και στη Βουλή, ώστε η Κυβέρνηση να εξαρτάται απ' αυτήν. Αξίζει να σημειωθεί, ότι η Βουλή εκλέγεται απευθείας από το εκλογικό σώμα, δηλαδή έχει άμεση νομιμοποίηση, ενώ η Κυβέρνηση είναι το όργανο του κράτους που λαμβάνει τις αποφάσεις. Με την έκφραση εμπιστοσύνης (ψήφος εμπιστοσύνης) της Βουλής προς την Κυβέρνηση, η Κυβέρνηση νομιμοποιείται να κατευθύνει την πολιτική του Κράτους. Η ψήφος εμπιστοσύνης της Βουλής προς την Κυβέρνηση πιστοποιεί την διά των εκλογών εκφρασθείσα θέληση του κυρίαρχου λαού. Επομένως, η κοινοβουλευτική αρχή είναι η εξέλιξη της αντιπροσωπευτικής αρχής και η αντιπροσωπευτική αρχή είναι αναγκαία προϋπόθεση για την ύπαρξη της κοινοβουλευτικής αρχής. Το Σύνταγμα του 1975/1986/2001/2008 οργανώνει και μεθοδεύει την κοινοβουλευτική αρχή⁶⁴. Πριν την αναθεώρηση του 1986, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας μπορούσε να διορίσει Πρωθυπουργό μέλος της Βουλής ή μη μέλος της Βουλής, το οποίο κατά την κρίση του Προέδρου της Δημοκρατίας μπορούσε να λάβει ψήφο εμπιστοσύνης. Με την ισχύουσα σήμερα διάταξη (άρθρο 37 Σ), στην περίπτωση κατά την οποία το πρώτο κόμμα δεν συγκεντρώνει την απόλυτη πλειοψηφία, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας παρέχει διερευνητική εντολή στους αρχηγούς των τριών μεγαλύτερων σε δύναμη κομμάτων κατά σειρά και διαδοχικά, εφόσον δεν τελεσφορήσει η προηγούμενη. Αν δεν τελεσφορήσει η διαδικασία των διερευνητικών εντολών, ο Πρόεδρος της

---

⁶²Άρθρο 53 παρ. 1 του Συντάγματος του 1975/1986/2001/2008: Οι Βουλευτές εκλέγονται για τέσσερα έτη.

Άρθρο 51 παρ. 2 του Συντάγματος του 1975/1986/2001/2008: Οι Βουλευτές αντιπροσωπεύουν το Έθνος.

Άρθρο 60 παρ. 1 του Συντάγματος του 1975/1986/2001/2008: Οι Βουλευτές έχουν απεριόριστο δικαίωμα της γνώμης και ψήφου κατά συνείδηση.

Άρθρο 61 παρ. 1 του Συντάγματος του 1975/1986/2001/2008: Ο Βουλευτής δεν καταδιώκεται ούτε εξετάζεται με οποιονδήποτε τρόπο για γνώμη ή ψήφο που έδωσε κατά την άσκηση των καθηκόντων του.

Άρθρο 66 παρ. 1 του Συντάγματος του 1975/1986/2001/2008: Δημοσιότητα των συνεδριάσεων της Βουλής και ο εξαιρετικά σπάνιος αποκλεισμός της.

⁶³Η άλλη είναι το Προεδρικό πολίτευμα π.χ. στις Η.Π.Α

⁶⁴στο άρθρο 37 παρ. 2 εδάφιο α: Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας διορίζει Πρωθυπουργό τον αρχηγό του κόμματος που διαθέτει τουλάχιστον 151 έδρες στη Βουλή.

στο άρθρο 84 παρ. 1: Εντός 15 ημερών από την ορκωμοσία του Πρωθυπουργού η Κυβέρνηση υποχρεούται να ζητήσει ψήφο εμπιστοσύνης από τη Βουλή.

Δημοκρατίας επιδιώκει να σχηματίσει Κυβέρνηση απ' όλα τα κόμματα για να διενεργηθούν εκλογές. Αν δεν πετύχει κι αυτό, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας αναθέτει στον Πρόεδρο ενός από τα τρία Ανώτερα Δικαστήρια (Συμβούλιο της Επικρατείας, Άρειος Πάγος, Ελεγκτικό Συνέδριο) να σχηματίσουν εκλογική - υπηρεσιακή Κυβέρνηση⁶⁵.

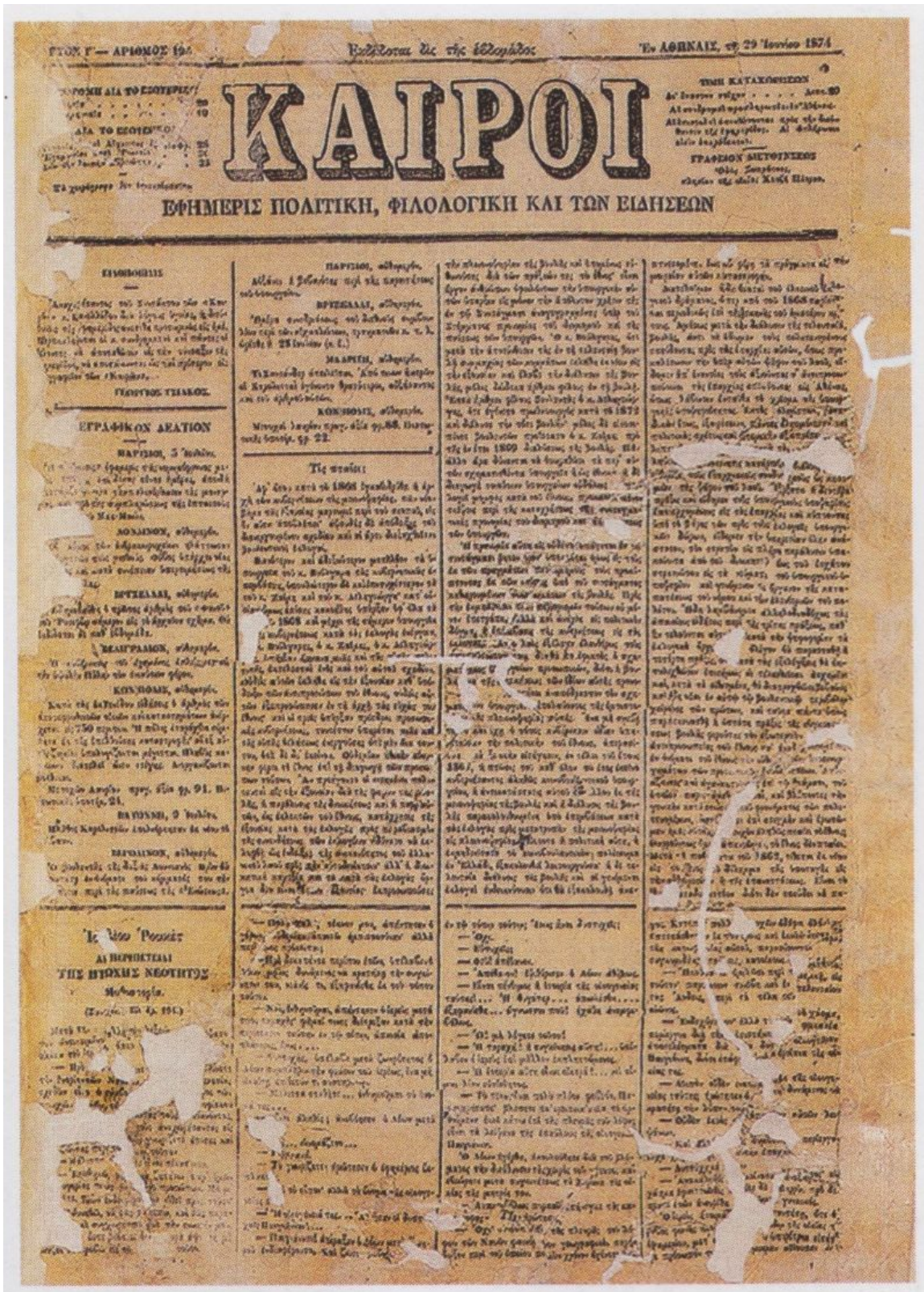
Απρόσβλητη από την αναθεώρηση θα πρέπει να παραμείνει, ως επίσης, και η δικαιοκρατική μορφή του πολιτεύματος, η οποία συνίσταται στην τυπική υπεροχή του Συντάγματος έναντι όλων των κοινών νόμων και στην υποχρέωση συμμόρφωσης όλων των κρατικών εξουσιών με το γράμμα του. Συνεπώς, δεν προσβάλλεται και η αρχή της νομιμότητας τους από τα διοικητικά δικαστήρια. Στο ίδιο πλέγμα εντάσσονται και οι Συνταγματικοί κανόνες που καθορίζουν την απονομή δικαιοσύνης και την ανεξαρτησία της δικαστικής εξουσίας, όπως η αιτιολογία των δικαστικών αποφάσεων και η δημοσιότητα των δικών, η προσωπική και λειτουργική ανεξαρτησία των δικαστών, οι εγγυήσεις της ισοβιότητάς τους, οι εγγυήσεις για δίκαιη δίκη και έννομη προστασία, η τριμερής διάκριση της δικαιοδοσίας των δικαστηρίων, η υπάγωση των δικαστών στο Σύνταγμα και τους νόμους όταν δικάζουν.

---

⁶⁵Λίνα Παπαδοπούλου (Αναπλ. Καθηγήτρια Νομικής Σχολής ΑΠΘ), Διαδικτυακό σύγγραμμα με τίτλο: “Συνταγματικό δίκαιο” (Πανεπιστημιακές παραδόσεις), δημοσιευμένο στον εκπαιδευτικό ιστότοπο www.kallipos.gr (Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα και Βοηθήματα)

Αξίζει να σημειωθεί ότι, για πρώτη φορά η Κοινοβουλευτική Αρχή εισήχθη στην Ελλάδα το 1875 με αφορμή το άρθρο του Χαρίλαου Τρικούπη στην εφημερίδα "Νέοι Καιροί" με τίτλο "Τις πταίει".

3.2.1.2 Ειδικές απαριθμούμενες διατάξεις ως ουσιαστικά όρια της αναθεώρησης

Το **συγκεκριμένο** κριτήριο του άρθρου 110 παρ. 1 του ισχύοντος Συντάγματος συνίσταται στην απαρίθμηση και την καταγραφή συγκεκριμένων διατάξεων που **δεν** αποτελούν αντικείμενο αναθεώρησης. Οι διατάξεις αυτές είναι :

- Το **άρθρο 2 παρ.1** σύμφωνα με το οποίο “ο σεβασμός και η προστασία της αξίας του ανθρώπου αποτελούν πρωταρχική υποχρέωση της Πολιτείας”.
- Το **άρθρο 4 παρ.1** σύμφωνα με το οποίο “οι Έλληνες είναι ίσοι ενώπιον του νόμου”.
- Το **άρθρο 4 παρ. 4** σύμφωνα με το οποίο “μόνο Έλληνες πολίτες είναι δεκτοί σ’ όλες τις δημόσιες λειτουργίες, εκτός από τις εξαιρέσεις που εισάγονται με ειδικούς νόμους”.
- Το **άρθρο 4 παρ. 7** σύμφωνα με το οποίο “τίτλοι ευγενείας ή διάκρισης ούτε απονέμονται ούτε αναγνωρίζονται σε Έλληνες πολίτες”.
- Το **άρθρο 5 παρ. 1** σύμφωνα με το οποίο “καθένας έχει δικαίωμα να αναπτύσσει ελεύθερα την προσωπικότητά του και να συμμετέχει στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της χώρας, εφόσον δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων και δεν παραβιάζει το Σύνταγμα ή τα χρηστά ήθη”.
- Το **άρθρο 5 παρ. 3** σύμφωνα με το οποίο “η προσωπική ελευθερία είναι απαραβίαστη. Κανένας δεν καταδιώκεται ούτε συλλαμβάνεται ούτε φυλακίζεται ούτε με οποιοδήποτε τρόπο περιορίζεται, παρά μόνον όταν και όπως ορίζει ο νόμος”.
- Το **άρθρο 13 παρ. 1** σύμφωνα με το οποίο “η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης είναι απαραβίαστη. Η απόλαυση των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων δεν εξαρτάται από τις θρησκευτικές πεποιθήσεις καθενός”.

Ερμηνεύοντας τις ανωτέρω ρητά αναφερόμενες διατάξεις, οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι, οι μη αναθεωρητέες αποτελούν το σύνολο του **συστήματος της Συνταγματικής προστασίας των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων**⁶⁶. Επομένως, δεν υπόκεινται σε αναθεώρηση μόνο οι θεμελιώδεις αρχές του πολιτεύματος, αυτές που αποτελούν τις οργανωτικές του βάσεις, αλλά και κάθε θεμελιώδης αρχή του Συντάγματος, η οποία αν και δεν συνδέεται άμεσα με τη δομή του κράτους και τη διάρθρωση των εξουσιών, καθορίζει τη θεμελιώδη θέση του ατόμου στην κοινωνία και στο κράτος, κι έχει αναγνωριστεί και λειτουργεί αντικειμενικά ως υπέρτατη αρχή των εννόμων σχέσεων και της έννομης ρύθμισης της κοινωνικής συμβίωσης.

- Το **άρθρο 26 (αρχή της διάκρισης των λειτουργιών)** σύμφωνα με το οποίο “η νομοθετική λειτουργία ασκείται από τη Βουλή και τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας. Η εκτελεστική λειτουργία ασκείται από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας και την Κυβέρνηση. Η δικαστική λειτουργία ασκείται από τα δικαστήρια, οι αποφάσεις τους εκτελούνται στο όνομα του Ελληνικού Λαού”.

⁶⁶Κώστας Χ. Χρυσόγονος - Σπυρίδων Βλαχόπουλος, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, 4η Αναθεωρημένη έκδοση, Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, Οκτώβριος 2017

Πρόκειται για τρία είδη κρατικής δράσης, τη νομοθετική δηλαδή τη θέσπιση κανόνων δικαίου, την εκτελεστική δηλαδή την εφαρμογή των κανόνων δικαίου και τη δικαιοδοτική δηλαδή την επίλυση διαφορών που προκύπτουν από τα αρμόδια δικαιοδοτικά όργανα. Ο όρος λειτουργία αποδίδει τη δράση των οργάνων της κρατικής εξουσίας. Δηλαδή, η κρατική εξουσία είναι μία, ενιαία και αδιαίρετη και συγκεκριμενοποιείται σε τρία επίπεδα δράσης, καθένα από τα οποία εμφανίζεται ως λειτουργία της κρατικής εξουσίας. Οι λειτουργίες της κρατικής εξουσίας ασκούνται από τα κρατικά όργανα. Αξίζει να επισημανθεί, ιδιαιτέρως ότι, το όργανο δεν ταυτίζεται με το φορέα του, δηλαδή το φυσικό πρόσωπο που επανδρώνει το όργανο. Ο αποχωρισμός του φορέα από το όργανο διασφαλίζει τη συνέχεια του οργάνου ασχέτως από την εναλλαγή των φυσικών προσώπων - φορέων.

3.2.2 Τα διαδικαστικά όρια της αναθεωρητικής διαδικασίας (Άρθρο 110 παρ. 2-6)

Οι διαδικαστικές προϋποθέσεις της αναθεωρητικής διαδικασίας καθορίζονται στις διατάξεις του άρθρου 110 παρ. 2-6 του Συντάγματος του 1975/1986/2001/2008.

Ο θεσμός της αναθεώρησης του Συντάγματος παρουσιάζει ορισμένα σταθερά χαρακτηριστικά γνωρίσματα⁶⁷, μετά την καθιέρωσή του στην ελληνική έννομη τάξη από το Σύνταγμα του 1864. Για να καταστεί όσο το δυνατόν πληρέστερη και πιο παραστατική, η παρουσίαση της διαδικασίας αναθεώρησης του Συντάγματος, είναι απαραίτητη η συνεξέταση του άρθρου 119 ΚτΒ⁶⁸, το οποίο ρυθμίζει την πρόταση για την αναθεώρηση του Συντάγματος και εξιδικεύει σε κάποια σημεία έτι περαιτέρω τις φάσεις της αναθεώρησης.

⁶⁷Αντώνης Μανιτάκης, Ελληνικό Συνταγματικό Δίκαιο, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη, 2004

⁶⁸ Άρθρο 119 του Κανονισμού της Βουλής:

1. Οι προτάσεις για την αναθεώρηση του Συντάγματος υποβάλλονται γραπτώς στη Βουλή από πενήντα τουλάχιστο Βουλευτές, προσδιορίζουν τις αναθεωρητέες διατάξεις και συνοδεύονται από αιτιολογική έκθεση.
2. Μετά την υποβολή τους οι προτάσεις για την αναθεώρηση του Συντάγματος ανακοινώνονται στη Βουλή, κατόπιν τυπώνονται, διανέμονται στους Βουλευτές και παραπέμπονται για εξέταση σε Επιτροπή Αναθεώρησης του Συντάγματος, που συνιστάται από τον Πρόεδρο της Βουλής.
3. Για τη σύσταση, τη συγκρότηση, τη σύνθεση και τη λειτουργία της Επιτροπής Αναθεώρησης του Συντάγματος εφαρμόζονται αναλόγως οι διατάξεις των άρθρων 31 έως 41, εκτός από τη διάταξη του άρθρου 37 παρ. 2.
4. Η Βουλή με απόφασή της, που λαμβάνεται μετά πρόταση του Προέδρου της και με τη συνήθη πλειοψηφία του άρθρου 67 του Συντάγματος, ορίζει προθεσμία για την υποβολή της έκθεσης της Επιτροπής Αναθεώρησης. Η προθεσμία αυτή μπορεί να παρατείνεται με νεότερες αποφάσεις της Βουλής. Συζήτηση γίνεται κατά τον ορισμό της αρχικής προθεσμίας και τερματίζεται σε μία συνεδρίαση.
5. Μετά την υποβολή ή την πάροδο της προθεσμίας για την υποβολή της έκθεσης της Επιτροπής για την αναθεώρηση του Συντάγματος οι σχετικές προτάσεις εγγράφονται σε ειδική ημερήσια διάταξη και συζητούνται από την Ολομέλεια της Βουλής με ανάλογη εφαρμογή των διατάξεων των άρθρων 95 έως 104. Η συζήτηση αναφέρεται αποκλειστικά στην ανάγκη της αναθεώρησης και στις αναθεωρητέες διατάξεις.
6. Η απόφαση της Βουλής που διαπιστώνει την ανάγκη αναθεώρησης του Συντάγματος και καθορίζει ειδικά τις αναθεωρητέες διατάξεις λαμβάνεται με δύο ονομαστικές ψηφοφορίες, που απέχουν μεταξύ τους έναν τουλάχιστο μήνα και με τις πλειοψηφίες που ορίζονται από το άρθρο 110 παρ. 2 και 4 του Συντάγματος. Η δεύτερη ψηφοφορία αφορά τις ίδιες διατάξεις που εγκρίθηκαν κατά την πρώτη ψηφοφορία.
7. Καθεμιά από τις ονομαστικές ψηφοφορίες της προηγούμενης παραγράφου διεξάγεται μετά την ολοκλήρωση της συζήτησης και για όλες τις αναθεωρητέες διατάξεις ταυτοχρόνως με σημείωση της ψήφου των Βουλευτών χωριστά για κάθε διάταξη.
8. Αν η Βουλή έχει αποφασίσει την αναθεώρηση, ο Πρόεδρος της επόμενης Βουλής στην αρχή της πρώτης συνόδου συνιστά Επιτροπή Αναθεώρησης του Συντάγματος για την επεξεργασία του περιεχομένου των αναθεωρητέων διατάξεων που έχουν καθοριστεί από την απόφαση της Βουλής την αναφερόμενη στην παράγραφο 6.
9. Για τη σύσταση της Επιτροπής της προηγούμενης παραγράφου, την προθεσμία υποβολής της έκθεσής της και την εγγραφή του θέματος στην ημερήσια διάταξη εφαρμόζονται αναλόγως οι διατάξεις των παραγράφων 2 έως 5 του παρόντος άρθρου. Η συζήτηση αναφέρεται στο περιεχόμενο των αναθεωρητέων διατάξεων.
10. Η απόφαση της Βουλής που περιέχει τις αναθεωρούμενες διατάξεις λαμβάνεται με μία και μόνη ονομαστική ψηφοφορία, που διεξάγεται σύμφωνα με τις διατάξεις της παραγράφου 7 του άρθρου αυτού και με τις πλειοψηφίες που προβλέπονται από το άρθρο 110 παρ. 3 και 4 του Συντάγματος.

3.2.2.1 Η πρόβλεψη ειδικού οργάνου για την άσκηση της αναθεωρητικής λειτουργίας

Συντελείται, αποκλειστικώς⁶⁹, από το αντιπροσωπευτικό σώμα του κράτους, τη Βουλή. Η αναθεωρητική βουλή είναι μία “κοινή” βουλή, η οποία όμως έχει επιφορτιστεί από το εκλογικό σώμα παράλληλα με το νομοθετικό της έργο, και με την ειδική εντολή να αναθεωρήσει τις Συνταγματικές διατάξεις που έχει ορίσει με απόφασή της η προηγούμενη “προτείνουσα” βουλή. Ενεργεί και αποφασίζει την αναθεώρηση, κατ’ αποκλειστικότητα, χωρίς τη σύμπραξη ή τη συμμετοχή άλλου οργάνου στη διαδικασία (του ΠτΔ ή της Κυβέρνησης). Επιπλέον, αποκλείεται και η άμεση συμμετοχή του λαού στην αναθεωρητική διαδικασία, αφού δεν προβλέπεται η διενέργεια Συνταγματικού δημοψηφίσματος προς έγκριση ή απόρριψη της αναθεώρησης. Μία καινοτομία που εισάγεται με το Σύνταγμα του 1975/1986/2001/2008 αποτελεί ότι δεν επιβάλλεται η διάλυση της Βουλής που αποφάσισε να προτείνει την αναθεώρηση του Συντάγματος, επαναλαμβάνοντας την απόκλιση που εισήγαγε το Σύνταγμα του 1952 από τον κανόνα των Συνταγμάτων του 1864 και του 1911. Ρύθμιση σύμφωνη με τη λογική των πραγμάτων, γιατί δεν είναι νοητό να επιβάλλεται η λήξη της θητείας της Βουλής, όταν αυτή δύναται να την ολοκληρώσει.

---

⁶⁹Με εξαίρεση το Σύνταγμα του 1927, το οποίο προέβλεπε στο άρθρο 125 τη δυνατότητα διενέργειας δημοψηφίσματος προς έγκριση από το λαό της αναθεωρητικής απόφασης της Εθνικής Συνελεύσεως.

3.2.2.2 Η πραγματοποίηση της αναθεωρητικής διαδικασίας σε στάδια

Πραγματοποιείται σε δύο στάδια σύμφωνα με μία μερίδα Συνταγματολόγων -τα οποία κατ' άλλους είναι τρία εάν θεωρηθεί η μεσολάβηση των εκλογών ως αυτοτελές στάδιο- με τη συμμετοχή δύο διαδοχικών βουλών στη διαδικασία καθώς και με την παρεμβολή γενικών βουλευτικών εκλογών. Στο πρώτο στάδιο, η προτείνουσα βουλή αποφασίζει με ειδική ή αυξημένη πλειοψηφία για την αναθεώρηση, υποδεικνύοντας τις διατάξεις που έχει κριθεί αναγκαίο ή σκόπιμο να αναθεωρηθούν. Στο δεύτερο στάδιο, αφού μεσολαβήσουν γενικές βουλευτικές εκλογές, η αναθεωρητική βουλή που θα προέλθει απ' αυτές θα αποφασίσει για την τύχη της αναθεώρησης, καθώς και για το περιεχόμενο της⁷⁰. Ο κίνδυνος, όμως, συνίσταται στο ότι το έργο της προτείνουσας βουλής δεν είναι άλλο από την εξακρίβωση της ανάγκης Συνταγματικής αναθεώρησης και ακολούθως τον προσδιορισμό, και μόνο, των αναθεωρητέων διατάξεων, ο οποίος δεσμεύει ως προς αυτό την αναθεωρητική βουλή⁷¹. Η τελευταία δεν μπορεί να προσθέσει και νέες διατάξεις, εκτός από αυτές που ήδη κρίθηκαν αναθεωρητέες⁷². Αντιθέτως, όλη η ουσία της αναθεωρητικής διαδικασίας με τον καθορισμό του περιεχομένου των αναθεωρητέων διατάξεων παρουσιάζεται στην αναθεωρητική βουλή, η οποία αναδεικνύεται ύστερα από τη διενέργεια εθνικών εκλογών και τη μεσολάβηση της λαϊκής κυριαρχίας. Όπως είναι αυτονόητο, το κεντρικό θέμα της αναθεωρητικής διαδικασίας εντοπίζεται στις εργασίες της αναθεωρητικής βουλής.

---

⁷⁰Κρατούσα στη θεωρία είναι η άποψη ότι, οι υποδείξεις της πρώτης βουλής ως προς το περιεχόμενο των αναθεωρητέων διατάξεων δεν δεσμεύουν την αναθεωρητική βουλή. Η πρώτη βουλή δεν καθορίζει παρά μόνο το πλαίσιο της αναθεώρησης...αντίθετα το περιεχόμενο των ρυθμίσεων των αναθεωρητέων διατάξεων καθορίζεται αποκλειστικά και αδέσμευτα από τη δεύτερη βουλή (αναθεωρητική βουλή), Ξενοφών Ι. Κοντιάδης, Η αναθεώρηση του Συντάγματος, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2000

⁷¹Αντώνιος Μανιτάκης, Η αναγκαιότητα της αναθεώρησης μεταξύ πλειοψηφικού κοινοβουλευτισμού και αναθεωρητικής συναίνεσης, ΤοΣ, Τεύχος 1/2007

⁷²“Ο προσδιορισμός αυτών των υπό αναθεώρηση διατάξεων δεσμεύει την επόμενη βουλή, η οποία δεν μπορεί να προσθέσει και νέες διατάξεις. Η δεύτερη βουλή, η αναθεωρητική, μπορεί, ωστόσο, αφ' ενός να μην αναθεωρήσει κάποια από τις διατάξεις που συμπεριλαμβάνονται στον κατάλογο της πρότασης της προηγούμενης βουλής, και αφ' ετέρου να προσδώσει στην αναθεώρηση περιεχόμενο νέο και διαφορετικό από εκείνο που αποφάσισε η προτείνουσα βουλή”. Δημήτρης Θ. Τσάτσος, Συνταγματικό Δίκαιο, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Δεκέμβριος 1994

α. Το πρώτο στάδιο

Το πρώτο στάδιο αφορά, κατ' αρχάς, στη διαπίστωση της ανάγκης αναθεώρησης του Συντάγματος⁷³. Η αναθεωρητική πρωτοβουλία ανήκει, αποκλειστικά, στην “προτείνουσα” βουλή και η σχετική πρόταση υποβάλλεται γραπτά από πενήντα τουλάχιστον βουλευτές συνοδευόμενη από αιτιολογική έκθεση. Στην πρόταση προσδιορίζονται, ειδικά, οι αναθεωρητέες διατάξεις, που υποδεικνύεται τροποποίηση, κατάργηση, συμπλήρωση ή αυθεντική ερμηνεία. Η πρόταση μπορεί να υποβληθεί σε οποιαδήποτε σύνοδο -τακτική ή έκτακτη- της βουλής, στην αρχή ή στο τέλος της βουλευτικής περιόδου, αρκεί να έχει παρέλθει πενταετία από την περάτωση της προηγούμενης αναθεώρησης. Μετά την υποβολή της πρότασης, συγκροτείται με απόφαση του Προέδρου της Βουλής, Ειδική Επιτροπή

---

⁷³ Άρθρο 119 του Κανονισμού της Βουλής:

1. Οι προτάσεις για την αναθεώρηση του Συντάγματος υποβάλλονται γραπτώς στη Βουλή από πενήντα τουλάχιστο Βουλευτές, προσδιορίζουν τις αναθεωρητέες διατάξεις και συνοδεύονται από αιτιολογική έκθεση.
2. Μετά την υποβολή τους οι προτάσεις για την αναθεώρηση του Συντάγματος ανακοινώνονται στη Βουλή, κατόπιν τυπώνονται, διανέμονται στους Βουλευτές και παραπέμπονται για εξέταση σε Επιτροπή Αναθεώρησης του Συντάγματος, που συνιστάται από τον Πρόεδρο της Βουλής.
3. Για τη σύσταση, τη συγκρότηση, τη σύνθεση και τη λειτουργία της Επιτροπής Αναθεώρησης του Συντάγματος εφαρμόζονται αναλόγως οι διατάξεις των άρθρων 31 έως 41, εκτός από τη διάταξη του άρθρου 37 παρ. 2.
4. Η Βουλή με απόφασή της, που λαμβάνεται μετά πρόταση του Προέδρου της και με τη συνήθη πλειοψηφία του άρθρου 67 του Συντάγματος, ορίζει προθεσμία για την υποβολή της έκθεσης της Επιτροπής Αναθεώρησης. Η προθεσμία αυτή μπορεί να παρατείνεται με νεότερες αποφάσεις της Βουλής. Συζήτηση γίνεται κατά τον ορισμό της αρχικής προθεσμίας και τερματίζεται σε μία συνεδρίαση.
5. Μετά την υποβολή ή την πάροδο της προθεσμίας για την υποβολή της έκθεσης της Επιτροπής για την αναθεώρηση του Συντάγματος οι σχετικές προτάσεις εγγράφονται σε ειδική ημερήσια διάταξη και συζητούνται από την Ολομέλεια της Βουλής με ανάλογη εφαρμογή των διατάξεων των άρθρων 95 έως 104. Η συζήτηση αναφέρεται αποκλειστικά στην ανάγκη της αναθεώρησης και στις αναθεωρητέες διατάξεις.
6. Η απόφαση της Βουλής που διαπιστώνει την ανάγκη αναθεώρησης του Συντάγματος και καθορίζει ειδικά τις αναθεωρητέες διατάξεις λαμβάνεται με δύο ονομαστικές ψηφοφορίες, που απέχουν μεταξύ τους έναν τουλάχιστο μήνα και με τις πλειοψηφίες που ορίζονται από το άρθρο 110 παρ. 2 και 4 του Συντάγματος. Η δεύτερη ψηφοφορία αφορά τις ίδιες διατάξεις που εγκρίθηκαν κατά την πρώτη ψηφοφορία.
7. Καθεμιά από τις ονομαστικές ψηφοφορίες της προηγούμενης παραγράφου διεξάγεται μετά την ολοκλήρωση της συζήτησης και για όλες τις αναθεωρητέες διατάξεις ταυτοχρόνως με σημείωση της ψήφου των Βουλευτών χωριστά για κάθε διάταξη.
8. Αν η Βουλή έχει αποφασίσει την αναθεώρηση, ο Πρόεδρος της επόμενης Βουλής στην αρχή της πρώτης συνόδου συνιστά Επιτροπή Αναθεώρησης του Συντάγματος για την επεξεργασία του περιεχομένου των αναθεωρητέων διατάξεων που έχουν καθοριστεί από την απόφαση της Βουλής την αναφερόμενη στην παράγραφο 6.
9. Για τη σύσταση της Επιτροπής της προηγούμενης παραγράφου, την προθεσμία υποβολής της έκθεσής της και την εγγραφή του θέματος στην ημερήσια διάταξη εφαρμόζονται αναλόγως οι διατάξεις των παραγράφων 2 έως 5 του παρόντος άρθρου. Η συζήτηση αναφέρεται στο περιεχόμενο των αναθεωρητέων διατάξεων.
10. Η απόφαση της Βουλής που περιέχει τις αναθεωρούμενες διατάξεις λαμβάνεται με μία και μόνη ονομαστική ψηφοφορία, που διεξάγεται σύμφωνα με τις διατάξεις της παραγράφου 7 του άρθρου αυτού και με τις πλειοψηφίες που προβλέπονται από το άρθρο 110 παρ. 3 και 4 του Συντάγματος.

Αναθεώρησης του Συντάγματος⁷⁴, η οποία υποβάλλει εντός ορισμένης προθεσμίας, έκθεση. Μετά την υποβολή της έκθεσης, η βουλή συζητεί και αποφασίζει για την πρόταση αναθεώρησης και τις προτεινόμενες αναθεωρητέες διατάξεις. Η πρώτη φάση της αναθεωρητικής διαδικασίας ολοκληρώνεται με την απόφαση της βουλής, με την οποία καθορίζονται ειδικά ποιες από τις διατάξεις του Συντάγματος αποτελούν στόχο του αναθεωρητικού διαβήματος. Η απόφαση λαμβάνεται με δύο ονομαστικές ψηφοφορίες που απέχουν μεταξύ τους έναν τουλάχιστον μήνα και επιβάλλεται και στις δύο να συγκεντρωθεί ο απαιτούμενος αριθμός ψήφων. Το διάστημα του ενός μηνός που μεσολαβεί θεωρείται χρόνος διάσκεψης και ωρίμανσης της σκέψης για αναθεώρηση. Η επόμενη βουλή δεν μπορεί να προσθέσει στις αναθεωρητέες διατάξεις κι άλλες, ως επίσης, δε δεσμεύεται στο περιεχόμενο που θα προσδώσει στις υπό αναθεώρηση διατάξεις.

Στο σημείο αυτό, ολοκληρώνεται η πρώτη φάση της αναθεωρητικής διαδικασίας. Η δεύτερη αρχίζει με τη διάλυση της βουλής ή τη λήξη της θητείας της και την προκήρυξη εκλογών για τη σύγκληση νέας βουλής. Η ολοκλήρωση της πρώτης φάσης δεν επιφέρει αυτόματα και υποχρεωτικά, όπως συνέβαινε σε προΐσχυσαντα Συντάγματα, τη διάλυση της βουλής. Η μεσολάβηση των εκλογών είναι αναγκαία και υψίστης σημασίας συνταγματική πρόβλεψη, διότι ενεργοποιείται η θεμελιώδης συνταγματική αρχή της λαϊκής κυριαρχίας. Ο λαός επιλέγει τους αντιπροσώπους, που επιθυμεί να πραγματοποιήσουν τη διαδικασία της Συνταγματικής αναθεώρησης -αναλογιζόμενος τις προτάσεις ή τις θέσεις των κομμάτων που υποστηρίζουν-, γεγονός που αποτελεί έκφραση της κυριαρχίας αυτού. Επομένως, από τη σύνθεση τη νέας βουλής, προκύπτει έμμεσα και η βούληση των εκλογέων, η οποία δεσμεύει την αναθεωρητική βουλή, να ενεργήσει στο πλαίσιο της εντολής που έχει λάβει. Η συγκεκριμένη στιγμή της αναθεωρητικής διαδικασίας αντιμετωπίζεται, κατά μία άποψη από ορισμένους Συνταγματολόγους ως αυτοτελές στάδιο⁷⁵, διότι παρεμβάλλεται το εκλογικό σώμα το οποίο καλείται να επιλέξει τους αντιπροσώπους του με βάση το ζήτημα της αναθεώρησης. Από την αντίθετη⁷⁶, ωστόσο, σκοπιά υποστηρίζεται ότι, η στιγμή των εκλογών συνέχεται απόλυτα με το επόμενο στάδιο αναθεώρησης, την οποία απλώς προετοιμάζει καθορίζοντας τη σύνθεση του οργάνου που θα τη διενεργήσει.

---

⁷⁴Η Επιτροπή Αναθεώρησης του Συντάγματος συγκροτείται κατ' αναλογία των κομμάτων με σκοπό την επεξεργασία του περιεχομένου των διατάξεων που έχει καθορίσει προς αναθεώρηση η προηγούμενη βουλή και τη διατύπωση επ' αυτών νομοτεχνικά άρτιου κειμένου.

⁷⁵Η άποψη αυτή υποστηρίζεται από τους Συνταγματολόγους Κωνσταντίνο Γ. Μαυριά και Ευάγγελο Β. Βενιζέλο στα βιβλία τους,

Κώστας Γ. Μαυριάς, Συνταγματικό Δίκαιο, 5η έκδοση, Εκδόσεις Π.Ν. Σάκκουλας, 2014
Ευάγγελος Β. Βενιζέλος, Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2008

⁷⁶Η άποψη αυτή υποστηρίζεται από το Συνταγματολόγο Αντώνιο Μανιτάκη στο βιβλίο του, Αντώνης Μανιτάκης, Ελληνικό Συνταγματικό Δίκαιο, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη, 2004

β. Το δεύτερο (ή τρίτο) στάδιο

Η αναθεωρητική βουλή που προκύπτει αμέσως μετά την εκλογική διαδικασία είναι επιφορτισμένη με την εξουσία, ακολουθώντας τη νωπή λαϊκή εντολή, να απορρίψει ή να αποδεχτεί ολικά ή μερικά την πρόταση αναθεώρησης, αλλά και να διατυπώσει το οριστικό κείμενο των αναθεωρητέων διατάξεων⁷⁷. Η σχετική συζήτηση και απόφαση διενεργείται υποχρεωτικά κατά την πρώτη σύνοδο της νέας βουλής, η οποία και δεσμεύεται απολύτως από την απόφαση της “προτεινουσας” βουλής, ως προς το εύρος ή την έκταση και όχι ως προς το περιεχόμενο της αναθεώρησης⁷⁸. Η απόφαση της βουλής, περί έγκρισης ή μη της πρότασης αναθεώρησης, λαμβάνεται με ονομαστική ψηφοφορία. Αναφορικά με την πλειοψηφία που απαιτείται για να ληφθεί αυτή η απόφαση, αυτή εξαρτάται από την πλειοψηφία που έλαβε η πρόταση της αναθεώρησης κατά το πρώτο στάδιο. Ειδικότερα, αν η πρόταση αναθεώρησης ελήφθη με πλειοψηφία των τριών πέμπτων, για τη λήψη της απόφασης της αναθεωρητικής βουλής αρκεί πλειοψηφία του όλου αριθμού των βουλευτών. Αντιθέτως, εάν η πρόταση για αναθεώρηση ελήφθη με πλειοψηφία του όλου αριθμού των βουλευτών, η αναθεωρητική υποχρεούται να αποφασίσει για την αναθεώρηση ή μη των προτεινόμενων διατάξεων με πλειοψηφία των τριών πέμπτων του όλου αριθμού των βουλευτών. Το τελικό κείμενο του αναθεωρημένου Συντάγματος δημοσιεύεται, μετά από την εντολή του Προέδρου της Βουλής, στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως μέσα σε δέκα ημέρες αφότου ψηφιστεί από τη Βουλή. Τίθεται σε ισχύ με ειδικό ψήφισμα. Αμέσως μετά, παύει οριστικά και η αναθεωρητική αποστολή της βουλής, η οποία ασχολείται εφεξής αποκλειστικά με το νομοθετικό και κοινοβουλευτικό της έργο. Η ίδια βουλή δε δύναται να επανέλθει στο αναθεωρητικό της έργο μέχρι τη λήξη της θητείας της.

---

⁷⁷Προηγουμένως, σύμφωνα με τον Κανονισμό της Βουλής, έχει συγκροτηθεί η Επιτροπή Αναθεώρησης του Συντάγματος, κατ’ αναλογία των κομμάτων, με σκοπό την επεξεργασία του περιεχομένου των διατάξεων που έχει καθορίσει προς αναθεώρηση η προηγούμενη Βουλή και τη διατύπωση επ’ αυτών νομοτεχνικά άρτιου κειμένου.

⁷⁸Γ. Κασιμάτης, Η Αναθεώρηση του Συντάγματος, Σκέψεις και παρατηρήσεις, Γνώμη, ΤοΣ, 2000.

3.2.2.3 Η πρόβλεψη ειδικών ή αυξημένων πλειοψηφιών κατά την αναθεωρητική διαδικασία

Απαιτούνται αυξημένες ή ειδικές πλειοψηφίες για την υιοθέτηση της πρότασης και την ψήφιση της αναθεώρησης. Ακόμη, για πρώτη φορά με το Σύνταγμα του 1975/1986/2001/2008, εισάγεται η καινοτομία της “εναλλαγής των πλειοψηφιών⁷⁹”. Δηλαδή, πιο αναλυτικά, ενώ σ’ όλα τα προηγούμενα Συντάγματα η αναθεωρητική βουλή ήταν υποχρεωμένη να αποφανθεί για την πρόταση αναθεώρησης μόνο αν είχε επιτευχθεί η απαιτούμενη ειδική πλειοψηφία κατά τη συζήτηση ενώπιον της προηγούμενης βουλής, κατά το Σύνταγμα του 1975 η αναθεωρητική διαδικασία συνεχίζεται είτε έχει επιτευχθεί πλειοψηφία των τριών πέμπτων είτε απόλυτη πλειοψηφία του όλου αριθμού των βουλευτών κατά τη συζήτηση στην προτείνουσα βουλή, υπό την προϋπόθεση ότι η πλειοψηφία που ελλείπει θα επιτευχθεί κατά τη συζήτηση στην αποφασίζουσα βουλή. Έτσι, αδιάφορα από το στάδιο στο οποίο επιτυγχάνονται (στην πρώτη ή τη δεύτερη από τις διαδοχικές βουλευτικές περιόδους), αρκεί να επιτευχθούν τόσο η απόλυτη πλειοψηφία όσο και η πλειοψηφία των τριών πέμπτων του συνόλου των βουλευτών, για να αναθεωρηθεί το Σύνταγμα. Έτσι, λοιπόν, αν η προτείνουσα έχει λάβει την απόφασή της, με πλειοψηφία άνω των 180 βουλευτών, το ουσιαστικότερο τμήμα της αναθεωρητικής διαδικασίας θα απαιτεί την έγκριση μόνον 151 βουλευτών. Θα γίνεται λόγος, δηλαδή, για μία μονοκομματική και όχι ουσιαστικά συναινετική αναθεώρηση. Επομένως, είναι ορατός ο κίνδυνος, δυνάμει των υφιστάμενων ρυθμίσεων της αναθεωρητικής διαδικασίας, θέσπισης νέων ή τροποποίησης παλαιών Συνταγματικών διατάξεων με γνώμονα τις ιδεολογικές επιλογές του ενός ή του άλλου κόμματος και με κριτήριο μικροπολιτικές σκοπιμότητες και συμφέροντα. Αυτό το πρόβλημα δεν απαιτεί απλώς και μόνον τη διευθέτησή ή την επίλυσή του είτε με τη θέσπιση σταθερών πλειοψηφιών σε κάθε φάση είτε με τον καθορισμό του περιεχομένου των αναθεωρητέων διατάξεων ή τέλος με την υποχρεωτική πρόβλεψη δεσμευτικών κατευθύνσεων από την προτείνουσα για την αναθεωρητική Βουλή. Με τον πλέον εμφαντικό τρόπο, στοιχειοθετείται η ανάγκη αλλαγής της διαδικασίας αναθεώρησης καθώς παρουσιάζει δομικά και τεχνικά προβλήματα, τα οποία ενέχουν κινδύνους για την, εν γένει, λειτουργία του Συντάγματος.

---

⁷⁹Η συγκεκριμένη ρύθμιση περί της “εναλλαγής των πλειοψηφιών” έχει σχολιαστεί από μία μεγάλη μερίδα των Ελλήνων Συνταγματολόγων. Πιο συγκεκριμένα, ο Συνταγματολόγος Αθανάσιος Ράϊκος υποστηρίζει ότι, αποτελεί καινοτομία του ισχύοντος Συντάγματος η ψήφιση της αναθεώρησης από την πλειοψηφία των τριών πέμπτων, όταν η πρόταση αυτή δεν εγκρίθηκε με την ίδια αυξημένη πλειοψηφία. Την ίδια απόψη, ενστερνίζεται και ο Συνταγματολόγος Ευάγγελος Βενιζέλος υποστηρίζοντας ότι, η “αντιστροφή πλειοψηφιών” είναι πρωτοφανής στην ελληνική Συνταγματική ιστορία και συντελεί στην ισοδύναμη συμμετοχή τόσο της πρώτης(προτείνουσας) όσο και της δεύτερης(αναθεωρητικής) βουλής στην αναθεωρητική διαδικασία. Τέλος, κατά το Συνταγματολόγο Αντώνιο Μανιτάκη, η συγκεκριμένη ρύθμιση “απαλύνει” τον αυστηρό χαρακτήρα του Συντάγματος.

3.2.2.4 Η πρόβλεψη ειδικής προθεσμίας ως διαδικαστικό όριο της αναθεωρητικής διαδικασίας

Απαγορεύεται η εκ νέου αναθεώρηση πριν την πάροδο ορισμένου χρονικού διαστήματος⁸⁰. Η εν λόγω προθεσμία, αποτελεί προϊόν αβασάνιστης επανάληψης της ρύθμισης παλαιότερων Συνταγμάτων, σε μία προσπάθεια θωράκισης του αυστηρού χαρακτήρα του Συντάγματος. Η προθεσμία, η οποία προβλέπεται από το Σύνταγμα, αν και δεν είναι δεκαετής όπως στα Σύνταγματα του 1864 και 1911, συνιστά μια πρόσθετη περιοριστική διάταξη, στο μακρύ κατάλογο των φραγμών της ελευθερίας αναπροσαρμογής του Συνταγματικού κειμένου στις νέες εξελίξεις. Οι λόγοι σχετίζονται με το ότι η χρονική προθεσμία δεσμεύει τον αναθεωρητικό νομοθέτη, κατ' ουσίαν για χρόνο πολύ μεγαλύτερο της πενταετίας. Κι αυτό, διότι, για την έναρξη και την περάτωση των διαδικασιών της αναθεώρησης απαιτείται η σύμπραξη δύο διαδοχικών βουλών. Με τα δεδομένα αυτά, δημιουργείται μία πραγματική προβληματική κατάσταση καθώς η βουλή θα πρέπει να διαθέτει τέτοιες ικανότητες, ώστε να συμπεριλάβει, στην επιχειρούμενη σε συγκεκριμένη χρονική στιγμή αναθεώρηση, διατάξεις οι οποίες επιτρέπουν την προσαρμογή της έννομης τάξης σε ενδεχόμενες μελλοντικές ανάγκες συνταγματικής αντιμετώπισης. Υπάρχουν όμως κι άλλες περιπτώσεις, οι οποίες προκύπτουν από διάφορες συγκυρίες, εγχώριες και διεθνείς, στις οποίες ακόμη και αν εξαντλούνταν η προνοητικότητα του αναθεωρητικού νομοθέτη, δεν θα ήταν εφικτό να συμπεριληφθούν οι αντίστοιχες προβλέψεις. Από αυτήν την δυσλειτουργία, που προκαλείται εξαιτίας της πενταετούς απαγορευτικής προθεσμίας, συνάγεται το συμπέρασμα ότι την χρονική εν λόγω περίοδο το Ελληνικό Σύνταγμα θα παρακολουθεί μόνο την εξελικτική πορεία των πραγμάτων, στερούμενο τη δυνατότητα ανταπόκρισης ή έστω συμπόρευσης μ' αυτές. Η άλλη προσφερόμενη, πιο ρεαλιστική αλλά συνάμα παθητικότερη λύση, συνδέεται με την επίδειξη καρτερικής υπομονής από την ελληνική κοινωνία, ώστε μετά την παρέλευση του απαιτούμενου χρόνου να καταστεί δυνατή η αναθεώρηση του Συντάγματος. Πρόκειται δηλαδή για ετεροχρονισμένο Συνταγματικό εκσυγχρονισμό. Κατά το χρονικό αυτό διάστημα, οι Συνταγματικές ρυθμίσεις θα υστερούν της σύγχρονης πραγματικότητας ή με μη σύμφωνους με το Σύνταγμα τρόπους θα παρακάμπτονται, όχι απαραίτητα για την εξυπηρέτηση ιδιοτελών συμφερόντων αλλά ενδεχομένως και λόγω πραγματικών αναγκών και συνθηκών. Εν ολίγοις, το ελληνικό Σύνταγμα θωρακίζει πράγματι την "αιωνιότητά" του, προβλέποντας μια πολύπλοκη και χρονοβόρα διαδικασία αναθεώρησης⁸¹, θυσιάζοντας όμως ταυτόχρονα από την ποιότητά του. Για τις στρεβλές καταστάσεις, οι οποίες αποτελούν απότοκο όλων αυτών των περιορισμών και δή των χρονικών, απαιτείται

---

⁸⁰Είναι αυστηρότερο απ' το προϊσχύσαν Σύνταγμα του 1952, εφόσον θέτει ως προϋπόθεση την πάροδο πενταετίας πριν από κάθε αναθεώρησή του, αν και εξακολουθεί να υιοθετεί τη δυνατότητα απεριόριστων αναθεωρήσεων.

⁸¹Τζούλια Ηλιοπούλου - Στράγγα, Η αναθεώρηση του Συντάγματος στο πλαίσιο μιας Βουλής, ΤοΣ, 2000. Αξίζει να σημειωθεί, μάλιστα ότι, από την ίδια υποστηρίζεται η άποψη ότι είναι δυνατόν να απλουστευθεί η διαδικασία της αναθεώρησης με τη συγκέντρωσή της σε μία Βουλή, αφού τίποτε δεν απαγορεύει την αναθεώρηση των κανόνων της αναθεωρητικής διαδικασίας.

ριζοσπαστική αντιμετώπιση και ρηξικέλευθες ρυθμιστικές πρωτοβουλίες, στα όρια πάντα του επιτρεπτού και της σταθερότητας⁸².

---

⁸²Ευάγγελος Β. Βενιζέλος, Το αναθεωρητικό κερκτημένο, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2002

3.3 Η δυνατότητα ή μη διεξαγωγής της αναθεωρητικής διαδικασίας με δημοψήφισμα⁸³

Η νομική αναγνώριση της συμμετοχής του λαού στην άσκηση της Συντακτικής εξουσίας συνδέεται με την αναγνώριση του Συνταγματικού Δημοψηφίσματος. Επομένως, τίθεται το ερώτημα, αν είναι δυνατή η μεταρρύθμιση του Συντάγματος με δημοψήφισμα⁸⁴ ή όχι⁸⁵. Η ανάγνωση του άρθρου 44 του Συντάγματος, οδηγεί στη θέση ότι προκρίνονται δύο διακρίσεις σε σχέση με το θεσμό του Δημοψηφίσματος: από τη μία πλευρά έχουμε το Δημοψήφισμα με κυβερνητική πρωτοβουλία για προκρινόμενο κρίσιμο εθνικό θέμα και από την άλλη προβλέπεται η διαδικασία του Δημοψηφίσματος επί ψηφισμένου νομοσχεδίου που αφορά θέματα μείζονος κοινωνικού ενδιαφέροντος, εκτός βέβαια από τα δημοσιονομικά.

Με τον συνδιασμό των άρθρων 44 και 110 του Συντάγματος, προκύπτει ότι, δεν προβλέπεται καταρχήν στο Ελληνικό Σύνταγμα η δυνατότητα τροποποίησης των διατάξεων του με δημοψήφισμα, δηλαδή με άμεση προσφυγή στο εκλογικό σώμα και ευθεία εκδήλωση της λαϊκής βούλησης. Ωστόσο, το γεγονός ότι η αναθεώρηση των συνταγματικών διατάξεων εκτελείται από το νομοθετικό σώμα, το οποίο έχει, ήδη, εκλεγεί από το λαό, καθιστά τον τελευταίο έμμεσα και όχι άμεσα ενεργό απέναντι στο δημοψήφισμα. Έτσι, η εκλογή των μελών του κοινοβουλίου από το λαό αποκτά, κατ' αυτό τον τρόπο, χαρακτήρα συνταγματικού δημοψηφίσματος. Το ενδεχόμενο λοιπόν της καθιέρωσης του Συνταγματικού Δημοψηφίσματος, μπορεί

---

⁸³Αξίζει να σημειωθεί ότι, τη δυνατότητα καθιέρωσης Συνταγματικού δημοψηφίσματος με τη διαδικασία της αναθεώρησης είχε αποδεχτεί και υποστηρίξει και ο **Αρ. Μάνεσης**.

⁸⁴ Άρθρο 44 του Συντάγματος του 1975/1986/2001/2008:

1. Σε έκτακτες περιπτώσεις εξαιρετικά επείγουσας και απρόβλεπτης ανάγκης ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας μπορεί, ύστερα από πρόταση του Υπουργικού Συμβουλίου, να εκδίδει πράξεις νομοθετικού περιεχομένου. Οι πράξεις αυτές υποβάλλονται στη Βουλή για κύρωση σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 72 παράγραφος 1, μέσα σε σαράντα ημέρες από την έκδοσή τους ή μέσα σε σαράντα ημέρες από τη σύγκληση της Βουλής σε σύνοδο. Αν δεν υποβληθούν στη Βουλή μέσα στις προαναφερόμενες προθεσμίες ή αν δεν εγκριθούν από αυτή μέσα σε τρεις μήνες από την υποβολή τους, παύουν να ισχύουν στο εξής.

2. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας προκηρύσσει με διάταγμα δημοψήφισμα για κρίσιμα εθνικά θέματα, ύστερα από απόφαση της απόλυτης πλειοψηφίας του όλου αριθμού των βουλευτών, που λαμβάνεται με πρόταση του Υπουργικού Συμβουλίου.

Δημοψήφισμα προκηρύσσεται από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας με διάταγμα και για ψηφισμένα νομοσχέδια που ρυθμίζουν σοβαρό κοινωνικό ζήτημα, εκτός από τα δημοσιονομικά, εφόσον αυτό αποφασιστεί από τα τρία πέμπτα του συνόλου των βουλευτών, ύστερα από πρόταση των δύο πέμπτων του συνόλου και όπως ορίζουν ο Κανονισμός της Βουλής και νόμος για την εφαρμογή της παραγράφου αυτής. Δεν εισάγονται κατά την ίδια περίοδο της Βουλής περισσότερες από δύο προτάσεις δημοψηφίσματος για νομοσχέδιο.

Αν νομοσχέδιο υπερψηφιστεί, η προθεσμία του άρθρου 42 παράγραφος 1 αρχίζει από τη διεξαγωγή του δημοψηφίσματος.

3. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας σε εντελώς εξαιρετικές περιστάσεις μπορεί να απευθύνει προς το Λαό διαγγέλματα, μετά από σύμφωνη γνώμη του Προέδρου της Κυβέρνησης. Τα διαγγέλματα προσυπογράφονται από τον Πρωθυπουργό και δημοσιεύονται στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως.

Π.Παραράς, Το δημοψήφισμα και το άρθρο 44 παρ. 2 του Συντάγματος, ΤοΣ, 1976

⁸⁵Ευάγγελος Κ. Βολουδάκης, Ο θεσμός του δημοψηφίσματος μετά την αναθεώρηση του Συντάγματος: διεύρυνση της λαϊκής κυριαρχίας ή δημοκρατικά πρόσοψη;, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή, 1995

ναι μεν να εναρμονίζεται με την αρχή της λαϊκής κυριαρχίας, αλλά δε συνάδει με την αναθεωρήσιμη αντιπροσωπευτική μορφή του πολιτεύματος. Σε αντίθεση με άλλα Συντάγματα, το Ελληνικό Σύνταγμα δεν καθορίζει με σαφήνεια εάν το συνταγματικό δημοψήφισμα έχει απλά και μόνο νομοθετικό χαρακτήρα ή και αναθεωρητικό. Αντιθέτως, περιέχει την γενική πρόβλεψη του εθνικού δημοψηφίσματος. Επομένως, είναι αναγκαίο να γίνει ερμηνεία της έννοιας του εθνικού δημοψηφίσματος. Κατά μία άποψη⁸⁶, η αναθεώρηση του Συντάγματος δεν θεωρείται ως κρίσιμο εθνικό θέμα, αφού ορίζεται και προσδιορίζεται αποκλειστικά και μόνο στο άρθρο 110 του Συντάγματος. Επιπλέον δε, το δημοψήφισμα είναι πάντοτε, ακόμη και στην περίπτωση που έχει ως αντικείμενο κρίσιμα εθνικά θέματα, νομοθετικό. Επομένως, δεν χωρεί αναθεώρηση με συντακτικό δημοψήφισμα. Η άποψη αυτή δικαιολογείται, θα λέγαμε από το ότι το Ελληνικό Σύνταγμα χαρακτηρίζεται ως το πιο αυστηρό ευρωπαϊκό σύνταγμα. Η αυστηρότητα αυτή συνίσταται στο ότι το περιεχόμενο των μη αναθεωρήσιμων διατάξεων του ανταποκρίνεται στη βούληση των κοινωνικών και πολιτικών δυνάμεων κατά τρόπο που προκαλείται δυσχέρεια στη μεταβολή και εξέλιξή του, ακόμη και στην περίπτωση που συντρέχουν οι απαραίτητες ιστορικές προϋποθέσεις. Έτσι, σύμφωνα με την εν λόγω θέση, η σαφής και ορισμένη καθιέρωση συντακτικού δημοψηφίσματος για την αναθεώρηση του Συντάγματος θα κατέλυε τον αυστηρό του χαρακτήρα.

Σε αντιπαράθεση με τα ανωτέρω⁸⁷, θα πρέπει να επισημάνουμε ότι η λαϊκή κυριαρχία αποτελεί τη βάση της δημοκρατίας και μοναδικό θεμέλιο του πολιτεύματος, εφόσον όλες οι εξουσίες πηγάζουν από το λαό και υπάρχουν υπέρ αυτού και του Έθνους. Επομένως, η διάταξη της παρ. 1 άρθρου 110 του Συντάγματος, που αναφέρεται στην απαγόρευση αναθεώρησης της βάσης και της μορφής του πολιτεύματος, ήτοι της Προεδρευομένης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας κατοχυρώνει την προστασία της λαϊκής κυριαρχίας προβλέποντας τη μη αναθεώρησή της. Τίθεται, ωστόσο, το ερώτημα εάν στην έννοια της Προεδρευομένης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας εμπίπτει η αρχή της λαϊκής κυριαρχίας ή όχι. Γιατί εάν εμπίπτει, τότε φυσικά και χωρεί δημοψήφισμα στην αναθεωρητική διαδικασία. Εξάλλου, το δημοψήφισμα δεν υποκαθιστά σε καμία περίπτωση τόσο της αντιπροσωπευτικής εξουσίας όσο και της εν γένει Δημοκρατίας. Αντιθέτως, συμβάλλει στην αυθεντικότητα και την γνήσια έκφραση αυτής⁸⁸.

---

⁸⁶Αθανάσιος Γ. Ράϊκος, Συνταγματικό Δίκαιο, Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, 2012

⁸⁷Ανδρέας Γ. Δημητρόπουλος, Το Δημοψήφισμα: ο ρόλος και η σημασία του θεσμού στη σύγχρονη δημοκρατία, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα 1997

⁸⁸Άρθρο του καθηγητή Αντώνη Μανιτάκη, στην εφημερίδα Ελευθεροτυπία με τίτλο: "Το αποφασιστικό και συμβουλευτικό δημοψήφισμα", δημοσιευμένο στις 19/12/1986

3.4 Ο δικαστικός έλεγχος της αναθεώρησης του Συντάγματος⁸⁹

Η υποχρέωση τήρησης και εφαρμογής του Συντάγματος βαραίνει όλα τα πολιτειακά όργανα και είναι κρίσιμη για τη λειτουργία του πολιτεύματος. Ωστόσο, χαρακτηριστικό γνώρισμα των Συνταγματικών κανόνων, είναι η απουσία άμεσων και ειδικών κυρώσεων, σε περίπτωση παραβίασής τους. Την έλλειψη αυτή επιδιώκουν να καλύψουν οι εγγυήσεις τήρησης που αποβλέπουν στη διασφάλιση της συμμόρφωσης των κρατικών οργάνων προς τις Συνταγματικές διατάξεις.

Η αναθεώρηση του Συντάγματος ελέγχεται δικαστικά, αν και καμία Συνταγματική διάταξη που είναι προϊόν αναθεώρησης, δεν έχει κριθεί ακόμη ότι πάσχει. Ο έλεγχος αυτός πρέπει να ασκείται απ' όλα τα δικαιοδοτικά όργανα του κράτους, τα δικαστήρια, ακριβώς όπως ασκείται και ο έλεγχος συνταγματικότητας των νόμων. Η Συνταγματική θεμελίωση, του ελέγχου Συνταγματικότητας των νόμων, βρίσκεται στη διάταξη 93 παρ 4⁹⁰ του Συντάγματος που ορίζει ότι **“Τα δικαστήρια υποχρεούνται να μην εφαρμόζουν νόμο που το περιεχόμενό του είναι αντίθετο προς το Σύνταγμα”**. Τη θεμελίωση του δικαστικού ελέγχου της Συνταγματικότητας των νόμων στον αυστηρό χαρακτήρα του Συντάγματος υποστήριξε η ελληνική Συνταγματική θεωρία υπό την ισχύ του Συντάγματος του 1864, ήδη, και καθιερώθηκε οριστικά νομολογιακά με την απόφαση σταθμό 23/1897 του Αρείου Πάγου. Η πρακτική που γεννήθηκε με την ιστορική αυτή απόφαση του Αρείου Πάγου δημιούργησε σταδιακά συμπληρωματικό Συνταγματικό έθιμο, που ίσχυσε έκτοτε ως κανόνας συνταγματικού δικαίου, μέχρι τη θέσπιση του ισχύοντος Συντάγματος του 1975.

Με βάση πλέον αυτή τη γραπτή διάταξη, όλα τα δικαστήρια -οποιασδήποτε δικαιοδοσίας και οποιουδήποτε βαθμού- εξετάζουν και αυτεπαγγέλτως τη Συνταγματικότητα των νομοθετικών πράξεων που πρέπει να εφαρμόσουν στη συγκεκριμένη περίπτωση και δεν εφαρμόζουν όσες θεωρούν αντισυνταγματικές, χωρίς όμως να τις καταργούν⁹¹. Το γεγονός αυτό, δεν επιφέρει καμία επίπτωση σε μία ενδεχόμενη εξέταση του ίδιου νόμου ή της ίδιας διάταξης σ' άλλη δίκη από

⁸⁹Κ. Χρυσόγονος, Σκέψεις για τη δικαστική αντιμετώπιση της αναθεώρησης του Συντάγματος, ΤοΣ, 1997

⁹⁰ Άρθρο 93 του Συντάγματος του 1975/1986/2001/2008:

1. Τα δικαστήρια διακρίνονται σε διοικητικά, πολιτικά και ποινικά και οργανώνονται με ειδικούς νόμους.
2. Οι συνεδριάσεις κάθε δικαστηρίου είναι δημόσιες, εκτός αν το δικαστήριο κρίνει με απόφασή του ότι η δημοσιότητα πρόκειται να είναι επιβλαβής στα χρηστά ήθη ή ότι συντρέχουν ειδικοί λόγοι προστασίας της ιδιωτικής ή οικογενειακής ζωής των διαδίκων.
3. Κάθε δικαστική απόφαση πρέπει να είναι ειδικά και εμπεριστατωμένα αιτιολογημένη και απαγγέλλεται σε δημόσια συνεδρίαση.

Νόμος ορίζει τις έννομες συνέπειες που επέρχονται και τις κυρώσεις που επιβάλλονται σε περίπτωση παραβίασης του προηγούμενου εδαφίου. Η γνώμη της μειοψηφίας δημοσιεύεται υποχρεωτικά. Νόμος ορίζει τα σχετικά με την καταχώριση στα πρακτικά ενδεχόμενης μειοψηφίας, καθώς και τους όρους και τις προϋποθέσεις της δημοσιότητάς της.

4. Τα δικαστήρια υποχρεούνται να μην εφαρμόζουν νόμο που το περιεχόμενό του είναι αντίθετο προς το Σύνταγμα.

⁹¹Ο διάχυτος, παρεμπίπτων, συγκεκριμένος και δηλωτικός χαρακτήρας του ελέγχου βρίσκει Συνταγματικό έρεισμα στο άρθρο 93 παρ. 4 του Συντάγματος του 1975.

άλλο δικαστήριο, το οποίο μπορεί και να τον εφαρμόσει. Η έρευνα δεν εκτείνεται στα *interna corporis* του νομοθετικού οργάνου, δηλαδή στην τήρηση των Συνταγματικών κανόνων που ορίζουν τη διαδικασία για την κατάρτιση των νόμων, διότι τα δικαστήρια δεν εφαρμόζουν νόμο όταν το περιεχόμενό του -και μόνον αυτό- είναι αντίθετο προς το Σύνταγμα.

Ωστόσο, η Συνταγματική θεμελίωση του δικαστικού ελέγχου της Συνταγματικής αναθεώρησης, εδράζεται στο άρθρο 87 παρ. 2⁹² του Συντάγματος που ορίζει ότι: **“Οι δικαστές κατά την άσκηση των καθηκόντων τους υπόκεινται μόνο στο Σύνταγμα και στους νόμους και σε καμία περίπτωση δεν υποχρεούνται να συμμορφώνονται με διατάξεις που έχουν τεθεί κατά κατάλυση του Συντάγματος”** και στη διάκριση μεταξύ συντακτικής και αναθεωρητικής λειτουργίας. Τα δικαστήρια πρέπει να ελέγχουν την τήρηση τόσο των ουσιαστικών όσο και των διαδικαστικών περιορισμών για την αναθεώρηση του Συντάγματος και να αρνούνται να εφαρμόσουν στο θέμα που δικάζουν κάθε διάταξη που θεσπίζεται κατά παράβαση των όρων του άρθρου 110 του Συντάγματος. Ο έλεγχος της ουσιαστικής συνταγματικότητας αφορά το αν οι νέες διατάξεις ανήκουν στο ρυθμιστικό πεδίο των Συνταγματικών διατάξεων που δεν υπόκεινται σε αναθεώρηση. Τέτοιες δεν είναι μόνο όσες αναφέρει το άρθρο 110 παρ. 1, αλλά κι όλες όσες κάθε φορά δεν κηρύσσει αναθεωρητέες η πρώτη βουλή. Σύμφωνα με την κρατούσα στη θεωρία άποψη, είναι δυνατό να ελεγχθεί δικαστικά αν αυτά τηρήθηκαν και δεν τα υπερέβη το αρμόδιο όργανο⁹³. Το συμπέρασμα αυτό προκύπτει από την ίδια τη διάταξη του άρθρου 110 παρ. 1, η οποία θέτει αυτά τα όρια και τα καθιστά μη αναθεωρητέα, αλλά και από τον απολύτως, ως προς αυτά, αυστηρό χαρακτήρα του ισχύοντος Συντάγματος. Εάν δεν ελεγχόταν με ορισμένο τρόπο η τήρηση της υπέρβασης ή μη των απολύτως αυστηρών ορίων, αυτομάτως αυτή η “αυστηρότητα” θα αναιρούνταν.

---

⁹² Άρθρο 87 του Συντάγματος του 1975/1986/2001/2008:

1. Η δικαιοσύνη απονέμεται από δικαστήρια συγκροτούμενα από τακτικούς δικαστές, που απολαμβάνουν λειτουργική και προσωπική ανεξαρτησία.

2. Οι δικαστές κατά την άσκηση των καθηκόντων τους υπόκεινται μόνο στο Σύνταγμα και στους νόμους και σε καμία περίπτωση δεν υποχρεούνται να συμμορφώνονται με διατάξεις που έχουν τεθεί κατά κατάλυση του Συντάγματος.

3. Η επιθεώρηση των τακτικών δικαστών ενεργείται από δικαστές ανώτερου βαθμού καθώς και από τον Εισαγγελέα και τους Αντεισαγγελείς του Αρείου Πάγου, των δε εισαγγελέων από αρεοπαγίτες και εισαγγελείς ανώτερου βαθμού, σύμφωνα με τους ορισμούς του νόμου.

⁹³Εγγυητής του αυστηρού χαρακτήρα του Συντάγματος δεν μπορεί να είναι άλλος από την αναθεωρητική βουλή, η οποία και αποφασίζει την αναθεώρηση. Αυτή κρίνει πρωταρχικά αν μία διάταξη υπόκειται ή όχι σε αναθεώρηση και αν πλήττεται με τη σχεδιαζόμενη αναθεώρησή της σημαντικά η μορφή του πολιτεύματος ή η διακαιοκρατική προστασία των ατομικών δικαιωμάτων.

Ο έλεγχος της διαδικαστικής συνταγματικότητας, απ' την άλλη, περιλαμβάνει και την τήρηση της αναθεωρητικής διαδικασίας⁹⁴. Ωστόσο, αναφορικά με τα διαδικαστικά όρια της αναθεώρησης⁹⁵, επικρατεί σύγχυση στη θεωρία με τη μία άποψη να υποστηρίζει⁹⁶ ότι τα ζητήματα αυτά, εφόσον εντάσσονται στα “*interna corporis*” της Βουλής, είναι πολύ δύσκολο να ελεγχούν δικαστικά. Από την άλλη, η αντίθετη άποψη⁹⁷, υποστηρίζει ότι ο έλεγχος της συνταγματικότητας της αναθεώρησης από τα δικαστήρια συνίσταται, όχι μόνο στο αν αναθεωρήθηκαν διατάξεις που εντάσσονται στο σκληρό πυρήνα των μη υποκείμενων σε αναθεώρηση διατάξεων, όπως υποστηρίζει η ανωτέρω άποψη, αλλά και σε έλεγχο και της διαδικασίας της αναθεώρησης, εντάσσοντας μάλιστα και τα «*interna corporis*» της βουλής, για το λόγο ότι σ' αυτά δεν συμπράττει κανένα άλλο όργανο του κράτους που θα μπορούσε επιπροσθέτως να εγγυηθεί την τυπική συνταγματικότητα της αναθεωρητικής διαδικασίας. Η έλλειψη αυτή καθιστά τα «*interna corporis*» δικαστικά ελεγκτέα. Μάλιστα, αξίζει να σημειωθεί, ότι η εν λόγω άποψη ενισχύθηκε από τη νομολογία του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου. Το δικαστήριο, στην υπ' αριθμόν 11/2003 απόφασή του, δέχτηκε ότι η αναθεωρητική λειτουργία δύναται να ελεγχθεί από αυτό. Πιο συγκεκριμένα, δύναται να κριθεί, εάν η Αναθεωρητική Βουλή υπερέβη την “εντολή” αναθεώρησης και το πλαίσιο που χάραξε η πρώτη βουλή.

---

⁹⁴π.χ. τη διενέργεια των προβλεπόμενων δύο ψηφοφοριών στην προηγούμενη Βουλή, απόφαση Ανώτατου Ειδικού Δικαστηρίου (Α.Ε.Δ) 11/2003

⁹⁵Να σημειωθεί ότι, η ανάδειξη της αναθεωρητικής βουλής, ελέγχεται δικαστικά από το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο (Α.Ε.Δ) σύμφωνα με το άρθρο 100 του Συντάγματος.

⁹⁶Η άποψη αυτή υποστηρίζεται από τους Συνταγματολόγους Ευάγγελο Β. Βενιζέλο και Αντώνιο Μανιτάκη κ.α. στα βιβλία τους:
Ευάγγελος Β. Βενιζέλος, Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου, Αναθεωρημένη έκδοση, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Ιανουάριος 2008

Τα όρια της αναθεώρησης του Συντάγματος του 1975, Εκδόσεις Παρατηρητής, Δεκέμβρης 1984

Αντώνιος Μανιτάκης, Ελληνικό Συνταγματικό Δίκαιο, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη, 2004

⁹⁷Η άποψη αυτή υποστηρίζεται από το Συνταγματολόγο Αντώνιο Μ. Παντελή στο βιβλίο του, Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, 3η έκδοση, Εκδοτικός οίκος Α.Α. Λιβάνη, Αύγουστος 2016

3.5 Η δυνατότητα ή μη διεξαγωγής της διαδικασίας της αναθεώρησης βάσει των παρ. 2 και 3 του άρθρου 28 του Συντάγματος

Τέλος, ένα σημαντικό ζήτημα⁹⁸, το οποίο σχετίζεται με την αναθεωρητική λειτουργία, είναι αν η διαδικασία αναθεώρησής του, όπως κατοχυρώνεται στο άρθρο 110 του Συντάγματος, είναι πράγματι αποκλειστική ή συντρέχουσα με τις διατάξεις των παρ. 2-3 του άρθρου 28 του Συντάγματος⁹⁹, που αναφέρονται στη μεταβίβαση αρμοδιοτήτων σε όργανα διεθνών οργανισμών και στους περιορισμούς στην άσκηση της εθνικής κυριαρχίας και οι οποίοι, παράλληλα, αποτελούν θεμέλιο για τη συμμετοχή της χώρας στις διαδικασίες της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης.

Είναι απολύτως σαφές ότι ο αυστηρός χαρακτήρας του Συντάγματος προστατεύεται, με την πρόβλεψη ουσιαστικών περιορισμών και ειδικής διαδικασίας τροποποίησης των διατάξεών του, στις παραγράφους του άρθρου 110. Η κατοχύρωση συνεπώς αυτή μπορεί να θεμελιώνει τη θέση ότι η αρμοδιότητα της αναθεώρησης του Συντάγματος προβλέπεται στο άρθρο 110, αποκλειστικώς και μόνο. Πράγματι, η άποψη αυτή, θα ήταν απολύτως πειστική αν δεν είχαν θεσπιστεί οι παρ. 2-3 του άρθρου 28. Σύμφωνα με το περιεχόμενο και τη λειτουργία των διατάξεων αυτών, είναι δυνατή υπό προϋποθέσεις τόσο η αναγνώριση αρμοδιοτήτων σε όργανα διεθνών οργανισμών όσο και ο οικειοθελής περιορισμός στην άσκηση της εθνικής κυριαρχίας να οδηγήσουν σε μία οιοσδήποτε αναθεώρηση του Συντάγματος. Η απάντηση στο ερώτημα αυτό θα πρέπει να βρίσκεται κάπου “στη μέση”: οι διατάξεις του άρθρου 110 διέπουν την αναθεωρητική διαδικασία, με τους ουσιαστικούς περιορισμούς και τους φραγμούς, οι οποίοι προβλέπονται σ’ αυτές, ενώ παράλληλα υπάρχει η δυνατότητα τροποποίησης Συνταγματικών διατάξεων, υπό τις προϋποθέσεις του άρθρου 28, εφόσον όμως τηρείται η προβλεπόμενη συνταγματική διαδικασία.

---

⁹⁸Τζούλια Στράγγα - Ηλιοπούλου, Ελληνικό Συνταγματικό Δίκαιο και Ευρωπαϊκή Ενοποίηση, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Ιανουάριος 1996

Τζούλια Στράγγα - Ηλιοπούλου, Οι σχέσεις της ελληνικής με την ευρωπαϊκή έννομη τάξη, ΤοΣ, 2000

⁹⁹Άρθρο 28 του Συντάγματος του 1975/1986/2001/2008:

1. Οι γενικά παραδεγμένοι κανόνες του διεθνούς δικαίου, καθώς και οι διεθνείς συμβάσεις, από την επικύρωσή τους με νόμο και τη θέση τους σε ισχύ σύμφωνα με τους όρους καθεμιάς, αποτελούν αναπόσπαστο μέρος του εσωτερικού ελληνικού δικαίου και υπερισχύουν από κάθε άλλη αντίθετη διάταξη νόμου. Η εφαρμογή των κανόνων του διεθνούς δικαίου και των διεθνών συμβάσεων στους αλλοδαπούς τελεί πάντοτε υπό τον όρο της αμοιβαιότητας.

2. Για να εξυπηρετηθεί σπουδαίο εθνικό συμφέρον και να προαχθεί η συνεργασία με άλλα κράτη, μπορεί να αναγνωρισθούν, με συνθήκη ή συμφωνία, σε όργανα διεθνών οργανισμών αρμοδιότητες που προβλέπονται από το Σύνταγμα. Για την ψήφιση νόμου που κυρώνει αυτή τη συνθήκη ή συμφωνία απαιτείται πλειοψηφία των τριών πέμπτων του όλου αριθμού των βουλευτών.

3. Η Ελλάδα προβαίνει ελεύθερα, με νόμο που ψηφίζεται από την απόλυτη πλειοψηφία του όλου αριθμού των βουλευτών, σε περιορισμούς ως προς την άσκηση της εθνικής κυριαρχίας της, εφόσον αυτό υπαγορεύεται από σπουδαίο εθνικό συμφέρον, δεν θίγει τα δικαιώματα του ανθρώπου και τις βάσεις του δημοκρατικού πολιτεύματος και γίνεται με βάση τις αρχές της ισότητας και με τον όρο της αμοιβαιότητας.

3.6 Η δυνατότητα αναθεώρησης του άρθρου 110 του Συντάγματος του 1975/1986/2001/2008

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, το άρθρο 110 του Συντάγματος προβλέπει και ρυθμίζει την άσκηση της αναθεωρητικής λειτουργίας. Με τη χάραξη των ουσιαστικών και των διαδικαστικών ορίων στο παραπάνω άρθρο, διασφαλίζεται ο αυστηρός χαρακτήρας του Συντάγματος και διαμορφώνεται ένα θεμελιώδες δικαιοκρατικό εγγυητικό πλαίσιο, επιφορτισμένο με την ανάθεση σ' αυτό της προστασίας του δημοκρατικού και φιλελεύθερου χαρακτήρα του πολιτεύματος¹⁰⁰.

3.6.1 Η αναθεώρηση του άρθρου 110 παρ. 1 του Συντάγματος

Από τη διάρθρωση της παρ. 1 του άρθρου 110 του Συντάγματος, όπου χαράσσονται κατά απόλυτο τρόπο τα ουσιαστικά όρια της αναθεωρητικής διαδικασίας, διαφαίνεται ότι ο Συντακτικός νομοθέτης προσδιορίζει τις μη αναθεωρήσιμες διατάξεις του Συντάγματος με δύο τρόπους. Από τη μία πλευρά προσδιορίζει, ως μη αναθεωρήσιμες, τις διατάξεις εκείνες που καθορίζουν τη βάση και τη μορφή του πολιτεύματος ως Προεδρευόμενης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας και από την άλλη πλευρά, αναφέρεται ρητά σε συγκεκριμένες, μη αναθεωρήσιμες, Συνταγματικές διατάξεις. Ως προς τις προαναφερόμενες, λοιπόν, διατάξεις το Σύνταγμα εμφανίζεται απόλυτα αυστηρό, ως προς την αδυναμία αναθεώρησής τους, ενώ αναγνωρίζει σχετική αυστηρότητα ως προς τις υπόλοιπες θέτοντας ειδικές διαδικαστικές εγγυήσεις που διαφοροποιούν τη διαδικασία μεταβολής τους, καθιστώντας την δυσχερέστερη της διαδικασίας μεταβολής των κοινών νόμων. Επομένως, με το άρθρο 110 παρ. 1 του Συντάγματος, καθορίζεται ο “σκληρός πυρήνας” του Συντάγματος καθώς βρίσκονται διατυπωμένα τα στοιχεία εκείνα, τα χαρακτηριζόμενα ως “εφάπαξ συμφωνηθέντα και αδιαπραγμάτευτα για τη συγκρότηση της πολιτείας¹⁰¹”. Με τα στοιχεία αυτά, διασφαλίζεται η ενότητα και η συνέχεια της συνταγματικοπολιτικής τάξης και της ευρύτερης εν γένει έννομης τάξης¹⁰². Εάν γινόταν δεκτή, συνεπώς, η δυνατότητα αναθεώρησης του άρθρου 110 παρ. 1 του Συντάγματος, θα αυτοαναιρούνταν μέσω της ίδιας της διάταξης ο διασφαλιστικός χαρακτήρας της απόλυτης αυστηρότητας, όπως αυτή προκύπτει από την απαγόρευση αναθεώρησης των αναφερόμενων σ' αυτή διατάξεων¹⁰³.

Επιπροσθέτως, υπάρχει και η άποψη, η οποία αποδίδει την ένταξη του άρθρου 110 παρ. 1 του Συντάγματος στις μη αναθεωρητέες διατάξεις, στη σύνδεση της μορφής και της βάσης του πολιτεύματος ως Προεδρευόμενης Κοινοβουλευτικής

---

¹⁰⁰Αντώνιος Μανιτάκης, Κράτος δικαίου και δικαστικός έλεγχος της Συνταγματικότητας, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη, 1994

¹⁰¹Ξενοφών Ι. Κοντιάδης, Η αναθεώρηση του Συντάγματος, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2000

¹⁰²Ανδρέας Γ. Δημητρόπουλος, Το Σύνταγμα ως βάση της έννομης τάξης, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2002

¹⁰³Αθανάσιος Γ. Ράϊκος, Συνταγματικό Δίκαιο, Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, 2018

Δημοκρατίας με την αρχή του κράτους δικαίου. Πιο ειδικά, επειδή ο αυτοπεριορισμός της κρατικής εξουσίας μέσω Συνταγματικών κειμένων με αυστηρό χαρακτήρα αποτελεί προϋπόθεση για την ύπαρξη και τη λειτουργία του κράτους δικαίου, δεν είναι δυνατόν να απολέσει την ιδιότητά του ως απόλυτα αυστηρό το ίδιο το τμήμα, το οποίο την προβλέπει¹⁰⁴.

Μία άλλη γνώμη των θεωρητικών του Συνταγματικού δικαίου υποστηρίζει ότι δεν είναι δυνατή η αναθεώρηση του άρθρου 110 παρ. 1 του Συντάγματος, διότι μέσω αυτής προκύπτει λογικά ένα “σιωπηρό” όριο, το οποίο την καθιστά μη αναθεωρητέα. Μία ενδεχόμενη αναθεώρησή του θα ισοδυναμούσε με αυτοκτάργηση του αναθεωρητικού νομοθέτη¹⁰⁵.

3.6.1.1 Η αναθεώρηση του άρθρου 110 παρ. 1 του Συντάγματος - Συστολή του σκληρού πυρήνα

Με βάση τα ανωτέρω, καθίσταται σαφές ότι, μια ενδεχόμενη προσπάθεια συστολής του “σκληρού πυρήνα” των μη αναθεωρητέων διατάξεων, μέσω αφαίρεσης ορισμένων από αυτές από τον κατάλογο του άρθρου 110 παρ. 1, θα οδηγούσε σε πρόδηλη καταστρατήγηση του αυστηρού χαρακτήρα του Συντάγματος.

Ο “σκληρός πυρήνας” αποτελείται από τις διατάξεις εκείνες, που εφόσον αλλοιωθεί το περιεχόμενό τους, παύει η διαδικασία της αναθεώρησης να υπάγεται στη δευτερογενή αναθεωρητική εξουσία και μεταβάλλεται σε πρωτογενή συντακτική εξουσία. Με άλλα λόγια, θα επρόκειτο για κατάλυση του Συντάγματος με τη βία και για θέση σε ισχύ ενός νέου. Δεν επιτρέπεται, λοιπόν, η λιγότερη αυστηρότητα, γιατί θα έθιγε και θα καθιστούσε περιττή την ίδια τη διάταξη του άρθρου 110 παρ. 1 και θα παραβίαζε “τα στοιχεία αυτά που συνθέτουν εκείνο το τμήμα του συναινετικού καθορισμού των όρων οργάνωσης της κοινωνικής συμβίωσης, το οποίο δεν μπορεί να αποτελέσει ούτε καν αντικείμενο νέας συναινετικής συμφωνίας, στο πλαίσιο Συνταγματικής αναθεώρησης αλλά προσδιορίζει διαχρονικά και αμετάβλητα την ύπαρξη και την ταυτότητα της συγκεκριμένης πολιτείας.”

---

¹⁰⁴Αντώνιος Μανιτάκης, Κράτος δικαίου και δικαστικός έλεγχος της Συνταγματικότητας, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη, 1994

¹⁰⁵Κώστας Χ. Χρυσογόνος, Συνταγματικό Δίκαιο, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη, 2014

3.6.1.2 Η αναθεώρηση του άρθρου 110 παρ. 1 του Συντάγματος - Διαστολή του σκληρού πυρήνα

Αναφορικά με την αντίστροφη κατεύθυνση, αυτή της διεύρυνσης των μη αναθεωρητέων διατάξεων από τον αναθεωρητικό νομοθέτη, έχουν υποστηριχθεί δύο απόψεις. Κατ' αρχάς, μια τέτοια προσθήκη δε θίγει την απόλυτη αυστηρότητα του Συντάγματος, υπό την έννοια ότι δε θίγεται ότι προσπάθησε να προστατεύσει ο συντακτικός νομοθέτης μέσω της θεσμοθέτησης του άρθρου 110 παρ. 1. Αντιθέτως, με τον τρόπο αυτό ενισχύεται.

Από τη μία πλευρά, ο συντακτικός νομοθέτης επέλεξε να εντάξει μία δέσμη διατάξεων στον προστατευτικό πεδίο του “σκληρού πυρήνα” του Συντάγματος του άρθρου 110 παρ. 1 του Συντάγματος. Αυτές απαριθμούνται περιοριστικά στην παρ. 1 του άρθρου 110 ως ουσιαστικά όρια αναθεώρησης και δε δύναται να υπαχθεί στο πεδίο αυτό ολόκληρο το Σύνταγμα, ειδικά εάν ληφθεί υπ' όψιν ότι τον κανόνα αποτελούν οι αναθεωρητέες, ενώ την εξαίρεση οι μη αναθεωρητέες διατάξεις.

Από την άλλη πλευρά, ωστόσο, υποστηρίζεται ότι, είναι δυνατή η αναθεώρηση του άρθρου 110 παρ. 1 του Συντάγματος προς την κατεύθυνση μιας εντός λογικού πλαισίου¹⁰⁶, διεύρυνσης του σκληρού πυρήνα του με την προσθήκη νέων μη αναθεωρήσιμων διατάξεων.

3.6.2 Η αναθεώρηση των παρ. 2 έως 6 του άρθρου 110 του Συντάγματος

Σε αντίθεση προς την ομοφωνία των θεωρητικών σχετικά με το θέμα αποκλεισμού της δυνατότητας αναθεώρησης της παρ. 1 του άρθρου 110 του Συντάγματος, ποικίλες ανατιθέμενες θεωρητικές προσεγγίσεις έχουν διατυπωθεί σχετικά με τη δυνατότητα αναθεώρησης της αναθεωρητικής διαδικασίας, όπως αυτή ρυθμίζεται στις παρ. 2-6 του άρθρου 110 του Συντάγματος.

Με τις διαδικαστικές εγγυήσεις, όπως αυτές αποτυπώνονται στις ανωτέρω παραγράφους, θεμελιώνεται η σχετική αυστηρότητα του ελληνικού Συντάγματος. Σύμφωνα με την πρώτη άποψη, σε περίπτωση που επιχειρείτο, μέσω της διαδικασίας της αναθεώρησης, η τροποποίηση των παρ. 2 έως 6 του Συντάγματος, αυτή θα ισοδυναμούσε με κατάργηση του σχετικά αυστηρού χαρακτήρα που διέπει τις διατάξεις αυτές. Πρόκειται για τα διαδικαστικά όρια της αναθεώρησης και συγκεκριμένα το ειδικό όργανο, την ειδική διαδικασία και τις ειδικές προθεσμίες, τα οποία δεν υπόκεινται σε αναθεώρηση αν με την τροποποίησή τους απειλείται να καταργηθεί ή και να περιοριστεί ο αυστηρός χαρακτήρας της αναθεωρητικής διαδικασίας ή να μεταβληθεί ο χαρακτήρας του ισχύοντος Συντάγματος από αυστηρός σε ήπιος. Με άλλα λόγια, η διαδικασία που περιγράφεται και θεσπίζεται

---

¹⁰⁶Ανδρέας Γ. Δημητρόπουλος, Πρακτικά θέματα Συνταγματικού δικαίου, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη, Δεκέμβριος 2004

στις εν λόγω διατάξεις είναι αποκλειστική και απαγορεύεται η αναθεώρησή της προς την κατεύθυνση αντικατάστασής της από διαφορετική διαδικασία.

Από την άλλη πλευρά, καθίσταται κρίσιμη η διερεύνηση της ενδεχόμενης δυνατότητας θεμιτών τροποποιήσεων των διαδικαστικών ορίων της αναθεωρητικής διαδικασίας και η αποσαφήνιση των μη αναθεωρήσιμων διαδικαστικών στοιχείων της. Χαρακτηριστικό είναι ότι η πλειοψηφία των θεωρητικών τείνει να συγκλίνει προς την άποψη ότι οι παρ. 2-6 του άρθρου 110 του Συντάγματος είναι αναθεωρήσιμες καταρχήν εφόσον δε θίγεται ο αυστηρός χαρακτήρας και δεν αλλοιώνονται κάποια ουσιώδη στοιχεία της αναθεωρητικής διαδικασίας. Το ενδεχόμενο αυτό δεν αποκλείεται, ούτε προσκρούει, ούτε παραβιάζει τα διαδικαστικά όρια της αναθεώρησης¹⁰⁷. Επομένως, οι επιμέρους ρυθμίσεις της διαδικασίας και κυρίως οι ρυθμίσεις προς την κατεύθυνση της απλούστευσης της διαδικασίας αυτής δύνανται να τροποποιηθούν, αρκεί να κυμαίνονται εντός των ορίων που το ίδιο το Σύνταγμα θέτει και κρίνει ότι πρέπει να παραμείνουν αλώβητα. Ωστόσο, οι απόψεις των Ελλήνων Συνταγματολόγων παρουσιάζουν διαφοροποιήσεις, ως προς τον ακριβή προσδιορισμό των μη αναθεωρήσιμων ουσιωδών στοιχείων των διαδικαστικών ορίων της αναθεώρησης.

Δεδομένων των ανωτέρω, προκύπτει το ερώτημα, αν υπάρχουν στοιχεία που απαρτίζουν το “σκληρό πυρήνα” της αναθεωρητικής διαδικασίας, δηλαδή στοιχεία μη δεκτικά αναθεώρησης, εφόσον γίνει δεκτό ότι είναι δυνατή η αναθεώρηση της αναθεωρητικής διαδικασίας. Έχει υποστηριχτεί η άποψη¹⁰⁸, ότι μόνο τα δομικά στοιχεία της αναθεωρητικής διαδικασίας αποτελούν ένα είδος “σκληρού πυρήνα” και πρέπει για το λόγο αυτό να διαφυλαχθούν. Αυτά είναι η τήρηση προθεσμίας αναθεώρησης, η αποκλειστική αρμοδιότητα της βουλής και τέλος η παρεμβολή του εκλογικού σώματος.

Ως προς την προθεσμία εντός της οποίας δεν επιτρέπεται αναθεώρηση, η πρακτική δεν υπήρξε ενιαία στην ελληνική Συνταγματική ιστορία, εφόσον διασπάσθηκε από το σύνταγμα του 1952, πάμπολλα είναι δε τα Συντάγματα άλλων χωρών που δεν τάσσουν καμία προθεσμία αναθεώρησης. Συνεπώς, θα μπορούσε να υποστηριχτεί ότι, δεν απαγορεύεται η επιμήκυνση ή η επιβράχυνσή της, ακόμη δε και η κατάργησή της.

Ως προς την αποκλειστική αρμοδιότητα της βουλής να προτείνει και να αποφασίζει για το αναθεωρητικό διάβημα, θα μπορούσε πράγματι να γίνει λόγος για μη αναθεωρήσιμο στοιχείο της αναθεωρητικής διαδικασίας καθότι υποστηριζόταν απ’ όλα τα Συντάγματα, πλην του Συντάγματος του 1927 που

---

¹⁰⁷Άρθρο του Κώστα Γ. Μαυριά με τίτλο “Η δυνατότητα αναθεώρησης των παρ. 2 έως 6 του άρθρου 110 του Συντάγματος, προς το σκοπό απλούστευσης της διαδικασίας και σύντμησης του χρόνου αναθεώρησης”, Δίκαιο και πολιτική, Τεύχος 13-14

¹⁰⁸Ευάγγελος Β. Βενιζέλος, Τα όρια της αναθεώρησης του Συντάγματος του 1975, Παρατηρητής-Θεσσαλονίκη, Δεκέμβριος 1984

εισήγαγε, επιπροσθέτως, ως πρόσθετη εγγύηση την προσφυγή στην λαϊκή ετυμηγορία μέσω κυρωτικού δημοψηφίσματος¹⁰⁹.

Τέλος, μόνο το Σύνταγμα του 1927, διέσπασε τον κανόνα της παρεμβολής του εκλογικού σώματος μεταξύ της πρότασης αναθεώρησης και της αποδοχής της, αλλά την αναπλήρωσε, με τη δυνητική προσφυγή σε κυρωτικό δημοψήφισμα. Οπότε κι αυτή η ρύθμιση θα μπορούσε να καταταγεί στο “σκληρό πυρήνα” της αναθεωρητικής διαδικασίας.

Ορθότερο, ωστόσο, είναι να γίνει αποδεκτό ότι το άρθρο 110 του Συντάγματος ανήκει στο σύνολο του στις μη αναθεωρήσιμες διατάξεις, εφόσον δεν είναι ευχερώς νοητό πως μπορεί ορισμένα στοιχεία της αναθεωρητικής διαδικασίας να είναι δεκτικά αναθεώρησης, ενώ άλλα όχι¹¹⁰.

---

¹⁰⁹Ο Αριστόβουλος Μάνεσης έχει υποστηρίξει την άποψη περί δυνατότητας πρόβλεψης Συνταγματικού δημοψηφίσματος σε αντικατάσταση των γενικών βουλευτικών εκλογών, πάντοτε όμως, συνυπάρχοντας με τη Βουλή, ως το πλέον αρμόδιο όργανο.

Ο Αντώνιος Μανιτάκης, από την άλλη, αποκλείει την πρόβλεψη Συνταγματικού δημοψηφίσματος ως εναλλακτικό τρόπο για τη διεξαγωγή της αναθεωρητικής διαδικασίας λόγω της εν γένει αυστηρότητας του Συντάγματος, αλλά και λόγω του αντιπροσωπευτικού συστήματος, ως θεμελίου του πολιτεύματός μας.

¹¹⁰Χρήστος Δ. Τσιμπούκης, Αναθεωρώντας την αναθεωρητική διαδικασία, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή, 2009

3.7 Στο δρόμο προς μία καινούρια αναθεώρηση

Με την αποκατάσταση της δημοκρατικής νομιμότητας, τον Ιούλιο του 1974, η Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας έθεσε ως πρώτο στόχο της την εδραίωση της Δημοκρατίας και επανέφερε εν μέρει σε ισχύ το Σύνταγμα του 1952, με εξαίρεση τις διατάξεις που αφορούσαν τον βασιλέα. Τις πρώτες ελεύθερες βουλευτικές εκλογές (17 Νοεμβρίου 1974) και το δημοψήφισμα για τη μορφή του πολιτεύματος (8 Δεκεμβρίου 1974), το οποίο απέβη υπέρ του πολιτεύματος της αβασίλευτης δημοκρατίας, ακολούθησε το Σύνταγμα του 1975. Το Σύνταγμα αυτό, μολονότι ψηφίσθηκε τελικώς μόνο από την κοινοβουλευτική πλειοψηφία, συγκέντρωσε σταδιακά κατά την εφαρμογή του την ευρύτερη δυνατή αποδοχή εκ μέρους των πολιτικών δυνάμεων της χώρας. Ο νέος καταστατικός χάρτης της χώρας εισήγαγε το πολίτευμα της προεδρευομένης κοινοβουλευτικής δημοκρατίας, περιείχε εξαρχής ευρύ κατάλογο ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων προσαρμοσμένο στις απαιτήσεις των καιρών και παραχωρούσε σημαντικές εξουσίες στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, οι οποίες του επέτρεπαν να παρεμβαίνει αποφασιστικώς στη ρύθμιση της πολιτικής ζωής. Το κράτος δικαίου προστατευόταν αποτελεσματικώς, ενώ προβλεπόταν και η συμμετοχή της χώρας σε διεθνείς οργανισμούς και -εμμέσως- στην τότε ΕΟΚ.

3.7.1 Η αναθεώρηση του 1986

Τον Μάρτιο του 1986, συμφώνως με το άρθρο 110 του Συντάγματος, έντεκα άρθρα αναθεωρήθηκαν και ψηφίσθηκε η μεταφορά του κειμένου του Συντάγματος στη δημοτική γλώσσα. Με την αναθεώρηση αυτή οι αρμοδιότητες του Προέδρου της Δημοκρατίας περιορίστηκαν σε σημαντικό βαθμό. Παρά την πολιτική και συνταγματική ένταση της περιόδου εκείνης, το αναθεωρημένο Σύνταγμα του 1975/1986, εισάγοντας ένα αμιγώς κοινοβουλευτικό σύστημα διακυβέρνησης, εφαρμόσθηκε κατά τρόπο που εξασφάλισε στη χώρα κοινοβουλευτική σταθερότητα και ομαλή πολιτική ζωή.

3.7.2 Η αναθεώρηση του 2001

Την άνοιξη του 2001 ψηφίσθηκε μια νέα, πολύ πιο εκτεταμένη αυτή τη φορά, αναθεώρηση του Συντάγματος και, μάλιστα, σε κλίμα κατά κανόνα συναινετικό. Είναι χαρακτηριστικό ότι, παρά την τροποποίηση μεγάλου αριθμού διατάξεων του Συντάγματος, η αναθεώρηση έγινε αποδεκτή, στη μεγάλη πλειοψηφία των περιπτώσεων, από τα τέσσερα πέμπτα του συνόλου των βουλευτών, και, επομένως, ο όρος «συναινετική αναθεώρηση» αποδίδει την πολιτική πραγματικότητα. Το αναθεωρημένο Σύνταγμα εισήγαγε νέα ατομικά δικαιώματα (όπως, π.χ., την προστασία της γενετικής ταυτότητας ή την προστασία από την ηλεκτρονική επεξεργασία προσωπικών δεδομένων), νέους κανόνες διαφάνειας στην πολιτική ζωή (χρηματοδότηση πολιτικών κομμάτων, προεκλογικές δαπάνες, σχέσεις των ιδιοκτητών μέσω μαζικής ενημέρωσης με το Κράτος κ.ά.),

προσάρμοσε στην πραγματικότητα τα σχετικά προς την ανάδειξη στο βουλευτικό αξίωμα κωλύματα και ασυμβίβαστα με λήψη υπόψη της νομολογίας του Ανώτατου Ειδικού Δικαστηρίου, εκσυγχρόνισε και αναδιοργάνωσε τις λειτουργίες της Βουλής, ανήγαγε σε συνταγματικό θεσμό τις καίριας σημασίας ανεξάρτητες αρχές, προέβη σε εκτεταμένη μεταρρύθμιση στο πεδίο της Δικαιοσύνης και ενίσχυσε το αποκεντρωτικό σύστημα της χώρας¹¹¹.

3.7.3 Η αναθεώρηση του 2008

Το Σύνταγμα του 1975 αναθεωρήθηκε για τρίτη φορά το 2008 σε περιορισμένο αριθμό διατάξεων του. Μεταξύ των διατάξεων που έγιναν δεκτές, είναι η κατάργηση του επαγγελματικού ασυμβιβάστου, που είχε θεσπισθεί με την αναθεώρηση του 2001, η προσθήκη των νησιωτικών και ορεινών περιοχών της χώρας στη μέριμνα του κοινού νομοθέτη και της Διοίκησης όταν πρόκειται για τη θέσπιση αναπτυξιακών μέτρων, η πρόβλεψη της δυνατότητας της Βουλής να υποβάλλει, υπό προϋποθέσεις, προτάσεις τροποποίησης επί μέρους κονδυλίων του προϋπολογισμού, αλλά και η πρόβλεψη ειδικότερης διαδικασίας ως προς την παρακολούθηση από τη Βουλή της εκτέλεσης του προϋπολογισμού. Συμπερασματικώς, το ισχύον Σύνταγμα θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως Σύνταγμα με πολιτική και ιστορική νομιμοποίηση, σύγχρονο και προσαρμοσμένο στις διεθνείς εξελίξεις και παρέχον ένα πλήρες θεσμικό πλαίσιο για την Ελλάδα του 21ου αιώνα¹¹².

---

¹¹¹Ευάγγελος Β. Βενιζέλος, Το αναθεωρητικό κекτημένο, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2002

¹¹²Πηγή: Ο διαδικτυακός ιστότοπος της Βουλής των Ελλήνων, <https://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/To-Politevma/Syntagmatiki-Istoria/>

Σε μια από τις πιο σημαντικές στιγμές που μπορεί να ζήσει ένα Κοινοβούλιο, αυτήν της Αναθεώρησης του Συντάγματος, έχει εισέλθει από τον περασμένο χρόνο η Βουλή των Ελλήνων¹¹³. Η κορυφαία νομική και πολιτική διαδικασία βάσει της οποίας οριοθετείται η εξουσία του κράτους, έχει ως προϋπόθεση τη συναίνεση των πολιτικών δυνάμεων. Αρχής γενομένης από την πρόταση 50 κατ' ελάχιστον, βουλευτών του κυβερνώντος κόμματος¹¹⁴, και εν συνεχεία, με την συγκρότηση και λειτουργία της αρμόδιας επιτροπής της Βουλής που θα επιληφθεί επί της Συνταγματικής Αναθεώρησης. Η κοινοβουλευτική Επιτροπή θα προτείνει, εν κατακλείδι, στην Ολομέλεια ποια άρθρα κρίνονται αναθεωρητέα¹¹⁵.

Η διαδικασία της Συνταγματικής αναθεώρησης έχει δύο φάσεις, με την πρώτη να αφορά την **παρούσα Βουλή**, ενώ τη δεύτερη να αρχίζει στην επόμενη Βουλή, η οποία είναι και η **αναθεωρητική**. Στην πρώτη φάση, όπως έχει ήδη σημειωθεί και ανωτέρω, αποφασίζεται ποιες διατάξεις θα αναθεωρηθούν και απαιτείται πλειοψηφία των τριών πέμπτων της Βουλής (ήτοι πλειοψηφία 180 βουλευτών). Στη δεύτερη φάση της αναθεωρητικής διαδικασίας, η επόμενη Βουλή, η αναθεωρητική, καλείται να αποφασίσει το οριστικό περιεχόμενο των υπό αναθεώρηση διατάξεων με την απόλυτη πλειοψηφία των μελών της, εφόσον η ανάγκη αναθεώρησης είχε αποφασιστεί με αυξημένη πλειοψηφία των τριών πέμπτων. Για τις διατάξεις που θα χαρακτηριστούν ως αναθεωρητέες με 180 ψήφους στην παρούσα Βουλή, η αναθεώρηση στην επόμενη Βουλή μπορεί να γίνει με πλειοψηφία 151 ψήφων. Στην αντίστροφη περίπτωση, αν δηλαδή η παρούσα Βουλή έχει την πλειοψηφία των 151, η επόμενη χρειάζεται την πλειοψηφία των τριών πέμπτων – τουλάχιστον δηλαδή 180. Αξίζει να σημειωθεί, ωστόσο, ότι δεν μπορεί να προσθέσει στις υπό αναθεώρηση διατάξεις και άλλες¹¹⁶.

---

¹¹³Πηγή: Ο διαδικτυακός ιστότοπος της επιτροπής διαβούλευσης για την επικείμενη Συνταγματική αναθεώρηση, <http://www.syntagma-dialogos.gov.gr>

¹¹⁴Αξίζει να σημειωθεί, ότι για όσο θα συνεδριάζει η Επιτροπή, δίδεται η δυνατότητα για κατάθεση και άλλης πρότασης -πέραν της αρχικής- από τους 50 βουλευτές του κυβερνώντος κόμματος, υπό τον όρο, ότι και αυτή η πρόταση θα έχει τις υπογραφές 50 βουλευτών (πρακτικά μιλώντας, μόνο το κόμμα της αξιωματικής αντιπολίτευσης έχει τη δυνατότητα για κατάθεση δεύτερης πρότασης).

¹¹⁵Η Ελληνική Βουλή, την παρούσα χρονική στιγμή, βρίσκεται σε “τροχιά” αναθεώρησης, με τις εργασίες της αρμόδιας Επιτροπής της, να βρίσκονται σε πλήρη εξέλιξη. Οι προτάσεις των κομμάτων έχουν κατατεθεί και αναμένεται η απόφαση της Επιτροπής με την τελική εισήγησή για το ποια άρθρα τελικά κρίνονται αναθεωρητέα από την “προτείνουσα” παρούσα Βουλή.

¹¹⁶Ευάγγελος Β. Βενιζέλος, Συνταγματική αυτοσυνειδησία ή αναθεωρητικός οίστρος;, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα σε συνεργασία με το κέντρο Ευρωπαϊκού και Συνταγματικού δικαίου, Ίδρυμα Θεμιστοκλή και Δημήτρη Τσάτσου, 2006

Άρθρο του Νίκου Κ. Αλεβιζάτου στην “Κ”: Το Γαλλικό Σύνταγμα κι εμείς, 08.10.2018, δημοσιευμένο στον παρακάτω ιστότοπο <http://www.kathimerini.gr/988547/article/epikairothta/me-thn-k/diavaste-sthn-ka8hmerinh-ths-kyriakh>

Πρόταση για μια προοδευτική Συνταγματική αναθεώρηση των Χρ. Βερναρδάκη, Αν. Δημητρόπουλου, Κ. Ζώρα, Γ. Κατρούγκαλου, Ηλ. Νικολόπουλου, Κ. Χρυσόγονου, δημοσιευμένη στον διαδικτυακό ιστότοπο της επιτροπής διαλόγου για την Συνταγματική αναθεώρηση, <http://www.syntagma-dialogos.gov.gr/?p=20308>

4. ΔΙΕΘΝΗΣ ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΤΟΥ ΘΕΣΜΟΥ ΤΗΣ ΑΝΑΘΕΩΡΗΣΗΣ

Τα σύγχρονα Συντάγματα, σχεδόν στη συντριπτική τους πλειοψηφία, είναι τυπικά και σχετικά αυστηρά, γεγονός ενδεικτικό της σπουδαιότητας του θεσμού της αναθεώρησης για τη διαφύλαξη και την υπό όρους μεταβολή ενός θεμελιώδους θεσμικού Συνταγματικοπολιτικού κεκτημένου. Δεδομένου ότι, το όραμα της ευρωπαϊκής ενοποίησης είναι πλέον γεγονός και η χώρα μας αποτελεί μέλος μιας ταχύτατα εξελισσόμενης κοινότητας με βλέψεις ομοσπονδιοποίησής της, σκόπιμο θα ήταν να παρουσιαστεί ο τρόπος με τον οποίο ρυθμίζεται ο αντίστοιχος με την αναθεώρηση του ελληνικού Συντάγματος θεσμός στα Συντάγματα ορισμένων από τα υπόλοιπα κράτη της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Με εξαίρεση το Ηνωμένο Βασίλειο που δε διαθέτει γραπτούς Συνταγματικούς κανόνες, στα περισσότερα από τα υπόλοιπα κράτη, προβλέπεται ειδική διαδικασία αναθεώρησης των Συνταγματικών διατάξεων, ενώ στα Συντάγματα της Ελλάδας (άρθρο 110), της Γαλλίας (άρθρο 89), της Γερμανίας (άρθρο 79 παρ.3), της Ιταλίας (άρθρο 139) και της Πορτογαλίας (άρθρο 288) τίθενται επιπλέον απαγορεύσεις αναθεώρησης ενός “σκληρού πυρήνα” των διατάξεών τους. Αναφορικά με την αναθεωρητική διαδικασία, άλλοτε επιβάλλεται η μεσολάβηση εκλογών μεταξύ της διαπίστωσης ανάγκης αναθεώρησης και την ολοκλήρωση της διαδικασίας από το αναθεωρητικό νομοθετικό σώμα (άρθρο 110 Ελληνικού Συντάγματος, άρθρο 137 Ολλανδικού Συντάγματος, άρθρο 195 Βελγικού Συντάγματος, άρθρο 88 Δανικού Συντάγματος, άρθρο 114 Συντάγματος του Λουξεμβούργου, κεφάλαιο VII, παράγραφος 15 Σουηδικού Συντάγματος), άλλοτε απαιτείται μετά την απόφαση του νομοθετικού σώματος για αναθεώρηση η διενέργεια υποχρεωτικού (άρθρο 88 Δανικού Συντάγματος, άρθρο 46 Ιρλανδικού Συντάγματος) ή δυνητικού δημοψηφίσματος (άρθρο 167 Ισπανικού Συντάγματος, άρθρο 44 Αυστριακού Συντάγματος, άρθρο 138 Ιταλικού Συντάγματος, άρθρο 89 Γαλλικού Συντάγματος, κεφάλαιο VIII, παράγραφος 15 Σουηδικού Συντάγματος) και άλλοτε προβλέπεται η συγκέντρωση ειδικών πλειοψηφιών, κατά κανόνα αυξημένων, για τη λήψη αποφάσεων σχετικών με την αναθεώρηση από το νομοθετικό σώμα, σε συνεχείς ενίοτε ψηφοφορίες, οι οποίες απέχουν χρονικά μεταξύ τους (άρθρο 110 Ελληνικού Συντάγματος, άρθρο 138 Ιταλικού Συντάγματος, άρθρο 167 Ισπανικού Συντάγματος, άρθρο 286 Πορτογαλικού Συντάγματος, άρθρο 44 Αυστριακού Συντάγματος, άρθρο 137 Ολλανδικού Συντάγματος, άρθρο 114 Συντάγματος του Λουξεμβούργου, άρθρο 89 Γαλλικού Συντάγματος, άρθρο 79 Γερμανικού θεμελιώδη νόμου, άρθρο 195 Βελγικού Συντάγματος). Απαγόρευση της δυνατότητας ολικής αναθεώρησης συναντάμε στα άρθρα 168 του Ισπανικού και 44 του Αυστριακού Συντάγματος, ενώ ειδικότερες προϋποθέσεις, όπως η απαγόρευση αναθεώρησης πριν την πάροδο ορισμένου χρονικού διαστήματος από την προηγούμενη εμφανίζονται μόνο στα Συντάγματα της Ελλάδας στο άρθρο 110 και της Πορτογαλίας στο άρθρο 284. Από την παραπάνω συγκριτική επισκόπηση των διατάξεων που κατοχυρώνουν το θεσμό της αναθεώρησης, λαμβάνοντας ως δείγμα τα Συντάγματα ορισμένων κρατών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, μέλος της οποίας είναι και η Ελλάδα, διαπιστώνουμε την ιδιαίτερη μέριμνα των συντακτών των Συνταγματικών χαρτών

για την πρόβλεψη ενός θεσμού προστατευτικού της κοινωνικοπολιτικής σταθερότητας¹¹⁷.

---

¹¹⁷Κώστας Γ. Μαυριάς - Αντώνιος Μ. Παντελής, Συνταγματικά κείμενα (Ελληνικά και ξένα), Γ' έκδοση, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1996

5. ΤΟ ΓΑΛΛΙΚΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΤΟΥ 1958 / 2008

Το Γαλλικό Σύνταγμα ψηφίστηκε στις 4 Οκτωβρίου του 1958 εγκαθιδρύοντας την Πέμπτη Γαλλική Δημοκρατία. Αντικατέστησε το Σύνταγμα της 27ης Οκτωβρίου του 1946 και κύριος εμπνευστής του υπήρξε ο Charles de Gaulle¹¹⁸. Αποτελείται από ογδόντα εννέα άρθρα, τα οποία περιλαμβάνονται σε οκτώ Τίτλους (κεφάλαια), και όπως κάθε καταστατικός χάρτης, εκφράζει τις βασικές αρχές που διέπουν την οργάνωση και τη λειτουργία του Γαλλικού πολιτεύματος. Συγκριτικά μ' άλλες χώρες, η Γαλλία είναι η χώρα που είχε μέχρι τώρα, τα περισσότερα Συντάγματα στην ιστορία της¹¹⁹.

Το Γαλλικό Σύνταγμα, αντίθετα από τα Συντάγματα των περισσότερων χωρών, δεν περιέχει κάποιον κατάλογο προστατευομένων θεμελιωδών δικαιωμάτων, αλλά ανατρέχοντας στο παρελθόν, παραπέμπει σε δύο βασικά κείμενα, τα οποία ενσωματώνει στο κείμενό του, τη Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη του 1789, το Προοίμιο του Συντάγματος του 1946 και, τέλος, τον Χάρτη για το Περιβάλλον του 2004¹²⁰.

Η Διακήρυξη του 1789, προϊόν της Γαλλικής Επανάστασης, είναι ένα κείμενο άφθαρτο, ένας πραγματικός καταστατικός χάρτης των ατομικών ελευθεριών. Δεν περιλαμβάνει, ωστόσο, κανένα από τα συλλογικά δικαιώματα που βρίσκουμε στο Προοίμιο του Συντάγματος του 1946. Κατ' αυτόν τον τρόπο, τα δύο κείμενα αλληλοσυμπληρώνονται, ενώ το τρίτο και πιο πρόσφατο εισάγει τη σύγχρονη επιταγή για την προστασία του περιβάλλοντος. Τα ανωτέρω κείμενα

---

¹¹⁸**Charles André Joseph Marie de Gaulle** (22 November 1890 – 9 November 1970) was a French army officer and statesman who led the French Resistance against Nazi Germany in World War II and chaired the Provisional Government of the French Republic from 1944 to 1946 in order to reestablish democracy in France. He was asked to rewrite the Constitution of France and founded the Fifth Republic after approval by referendum. He was elected President of France later that year, a position he was reelected to in 1965 and held until his resignation in 1969. He was the dominant figure of France during the Cold War era, and his memory continues to influence French politics.

¹¹⁹Αξίζει να σημειωθεί, ότι αισίως, συμπληρώθηκαν 60 χρόνια από την έναρξη της ισχύος του Γαλλικού Συντάγματος (5.10.1958). Και ενώ όλοι πίστευαν ότι γνωρίζουμε τα πάντα για την κατάρτισή του από τον στρατηγό **Charles de Gaulle** και τους συνεργάτες του, σε χρόνο ρεκόρ μετά το στρατιωτικό πραξικόπημα που τον έφερε στην εξουσία τον Μάιο του 1958, αποκαλύφθηκε πρόσφατα η συμβολή ενός άγνωστου πρωταγωνιστή. Επρόκειτο για έναν πάρεδρο του Γαλλικού Συμβουλίου της Επικρατείας ο οποίος, ως σύμβουλος του τότε υπουργού Δικαιοσύνης και μετέπειτα πρωθυπουργού Μισέλ Ντεμπρέ, ήταν ο συντάκτης των περισσότερων διατάξεών του (πηγή: εφημερίδα Le Monde, τεύχος της 28/9/2018).

¹²⁰Στο προοίμιο του Συντάγματος διακηρύσσεται η προσκόλληση του Γαλλικού λαού στις αρχές των κειμένων αυτών: «Le peuple français proclame solennellement son attachement aux Droits de l'homme et aux principes de la souveraineté nationale tels qu'ils ont été définis par la Déclaration de 1789, confirmée et complétée par le préambule de la Constitution de 1946, ainsi qu'aux droits et devoirs définis dans la Charte de l'environnement de 2004.»

ενσωματώνονται στο κείμενο του Γαλλικού Συντάγματος, ως έχει ειπωθεί, λαμβάνοντας Συνταγματική ισχύ¹²¹.

Τα σημαντικότερα από τα θεμελιώδη δικαιώματα που κατοχυρώνονται στα δεκαεπτά άρθρα της Διακήρυξης και τις δεκαοκτώ παραγράφους του Προοιμίου είναι: Κατ' αρχάς, **το μνημειώδες τρίπτυχο «ελευθερία – ισότητα – αδελφότητα» (liberté – égalité – fraternité)**. Ο όρος **ελευθερία**¹²² εμφανίζεται οκτώ φορές μέσα στο Σύνταγμα σε σχέση με την οικονομική ζωή, την έκφραση των ιδεών, τις θρησκευτικές πεποιθήσεις. Ιδίως στον οικονομικό τομέα, η ελευθερία δεν μπορεί να είναι απόλυτη, αλλά επιδέχεται «μη αυθαίρετους» περιορισμούς. Η **ισότητα** κατοχυρώνεται στα δημόσια βάρη, στις δημόσιες θέσεις, ενώπιον της δικαιοσύνης, ενώ το άρθρο 1 του Συντάγματος απαγορεύει τις διακρίσεις με βάση την καταγωγή, τη φυλή και τη θρησκεία. Η διαφορετική ρύθμιση των ανόμοιων καταστάσεων, δικαιολογείται μόνο, ιδίως στον τομέα της φορολογίας, «με βάση αντικειμενικά και ορθολογικά κριτήρια». Τέλος, η **αδελφότητα** αντιστοιχεί στον κοινωνικό χαρακτήρα του Συντάγματος, που εδράζεται στη βάση της κοινωνικής ασφάλισης, της εγγύησης της υγείας, της ασφάλειας, της εργασίας.

Η ιδιοκτησία προστατεύεται από τη Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη ως θεμελιώδες στοιχείο της ελευθερίας¹²³. Κατοχυρώνεται, επίσης, η ασφάλεια, που περιλαμβάνει την προστασία του ιδιωτικού βίου και το άσυλο της κατοικίας, αλλά και η ασφάλεια δικαίου με την απαγόρευση της αναδρομικότητας του δυσμενέστερου νόμου.

Τέλος, τα παραδοσιακά θεμελιώδη δικαιώματα, έχουν καταστεί αντικείμενο ερμηνείας από τη νομολογία του Συνταγματικού Συμβουλίου και έχουν εκσυγχρονισθεί με βάση την κοινωνική εξέλιξη¹²⁴.

Με το σύνταγμα του 1958, ο στρατηγός **Charles de Gaulle** ίδρυσε ένα νέο πολίτευμα, καινούργιο όχι μόνο για τη Γαλλία, αλλά και για την ιστορία των πολιτευμάτων: **το ημιπροεδρικό**. Σε αυτό συνυπάρχουν ο Πρόεδρος, που εκλέγεται απευθείας από τον λαό και ο Πρωθυπουργός. Αντίθετα με ό,τι συμβαίνει στα προεδρικά καθεστώτα, η κυβέρνηση πρέπει να έχει την εμπιστοσύνη της

---

¹²¹M. P. Bodineau, Histoire constitutionnelle de la France, Presses universitaires de France (PUF), edition Que sais-je?, 2016

M. Verpeaux, M. Bertrand, S. Rials, Textes constitutionnels de la Vème République, Presses universitaires de France (PUF), edition Que sais-je?, 2005

¹²²Η Διακήρυξη του 1789 ορίζει στο άρθρο 4 την ελευθερία ως εξής: «La liberté consiste à pouvoir faire tout ce qui ne nuit pas à autrui : ainsi, l'exercice des droits naturels de chaque homme n'a de bornes que celles qui assurent aux autres membres de la société la jouissance de ces mêmes droits. Ces bornes ne peuvent être déterminées que par la loi.»

¹²³Article 17 – «La propriété étant un droit inviolable et sacré, nul ne peut en être privé, si ce n'est lorsque la nécessité publique, légalement constatée, l'exige évidemment, et sous la condition d'une juste et préalable indemnité».

¹²⁴Ηλίας Ι. Νικολόπουλος, Οι Γαλλικές διακηρύξεις των δικαιωμάτων του 18ου αιώνα, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Δεκέμβριος 1991

βουλής, η οποία μπορεί και να την αποσύρει οποτεδήποτε. Στη Γαλλία, τον Πρωθυπουργό και τους υπουργούς επιλέγει ο Πρόεδρος, ο οποίος μπορεί επιπλέον να διαλύει τη βουλή και να προκηρύσσει δημοψήφισμα. Είναι, τέλος, υπεύθυνος για την άσκηση της εξωτερικής και της αμυντικής πολιτικής της χώρας. Δεν είναι συνεπώς τυχαίο ότι αυτός μετέχει στα Συμβούλια Κορυφής της Ε.Ε. και όχι ο Πρωθυπουργός. Όπως γρήγορα φάνηκε, χωρίς καλή συνεργασία προέδρου και πρωθυπουργού, το ημιπροεδρικό πολίτευμα δεν μπορεί να λειτουργήσει αποδοτικά. Στη Γαλλία ειδικά, έπρεπε να μεσολαβήσουν τρεις ατυχείς «συγκατοικήσεις», για να αναθεωρηθεί το Σύνταγμα το 2000, ώστε οι θητείες Προέδρου και Βουλής κατά το δυνατόν να συμπίπτουν.

Εκτός από την άμεση εκλογή του προέδρου (1962) και το λεγόμενο *quinquennat* (2000), σπουδαίες ήταν και οι πρωτοβουλίες σε ένα θέμα-ταμπού: τον έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων. Εδώ οι αναθεωρήσεις του 1974 και του 2008 ευθυγράμμισαν τη Γαλλία με τα ισχύοντα στις υπόλοιπες μεγάλες δημοκρατίες. Τα τελευταία 30 χρόνια, το ημιπροεδρικό πολίτευμα ζει μεγάλες δόξες. Με διαφοροποιήσεις από χώρα σε χώρα, το υιοθέτησαν σχεδόν όλες οι πρώην λαϊκές Δημοκρατίες της Ανατολικής Ευρώπης για ευνόητους λόγους: μετά την τραυματική εμπειρία του κομμουνισμού, προείχε να αποτραπεί η ανάδειξη νέων «ισχυρών ανδρών». Η επιβεβλημένη συνύπαρξη Προέδρου και Πρωθυπουργού αυτήν ακριβώς τη σκοπιμότητα εξυπηρετούσε, ωστόσο τα αποτελέσματα εντέλει υπήρξαν αντιφατικά¹²⁵.

---

¹²⁵Άρθρο του Νίκου Κ. Αλεβιζάτου στην “Κ”: Το Γαλλικό Σύνταγμα κι εμείς, 08.10.2018, δημοσιευμένο στον παρακάτω ιστότοπο <http://www.kathimerini.gr/988547/article/epikairothta/me-thn-k/diavaste-sthn-ka8hmerinh-ths-kyriakhs>

5.1 Η βάση και η μορφή του πολιτεύματος

Το πρώτο άρθρο του Γαλλικού Συντάγματος ορίζει τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της Γαλλικής Δημοκρατίας που είναι “αβασίλευτη πολιτεία, αδιαίρετη, λαϊκή, δημοκρατική και κοινωνική” και κατοχυρώνει την ισότητα των πολιτών ενώπιον του νόμου, την ανεξιθρησκεία, και το αποκεντρωτικό σύστημα¹²⁶. Το άρθρο 2 διακηρύσσει ότι πηγή κάθε εξουσίας είναι ο λαός¹²⁷ και το άρθρο 3 ακολούθως, βασισμένο στο αντίστοιχο άρθρο της Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη του 1789, καθιερώνει τη λαϊκή κυριαρχία και ρυθμίζει τον τρόπο άσκησης της, θεσπίζοντας το δικαίωμα ψήφου και τα προσόντα των εκλογέων. Τέλος, το άρθρο 4 κατοχυρώνει τα πολιτικά κόμματα και το ρόλο τους μέσα στη δημοκρατία¹²⁸.

5.2 Οι τρεις εξουσίες¹²⁹

Το Γαλλικό Σύνταγμα ακολουθεί τη θεμελιωμένη θεωρία της αρχής της διάκρισης των λειτουργιών από το Montesquieu¹³⁰. Διακρίνει έτσι την εκτελεστική, τη νομοθετική και τη δικαστική εξουσία και ρυθμίζει την άσκηση της κάθε μιας από τα όργανα που το ίδιο προβλέπει, δηλαδή τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, την Κυβέρνηση, το Κοινοβούλιο (που αποτελείται από δύο σώματα: την Εθνική αντιπροσωπεία και τη Γερουσία) και τα Δικαστήρια. Η τρίτη από τις λειτουργίες του κράτους, η δικαστική, δεν περιγράφεται στο Γαλλικό Σύνταγμα ως εξουσία, όπως οι προηγούμενες δύο, αλλά ως «αρχή» (“*autorité judiciaire*”). Κατά παράδοση, η γαλλική πολιτική σκέψη νοεί το δικαστή ως εκφραστή του νόμου, στερούμενο άλλης δυνατότητας πέραν της απλής εφαρμογής του. Ο σχετικός Όγδοος Τίτλος του Συντάγματος, (“*De l’ autorité judiciaire*”) δεν ρυθμίζει εκτενώς τα της δικαστικής εξουσίας, και αφιερώνει σ’ αυτήν μόνο τρία άρθρα. Η σημαντικότερη ρύθμιση που περιέχει είναι η διακήρυξη της ανεξαρτησίας των δικαστών (**άρθρο 64**), μή κάνοντας καθόλου λόγο για την οργάνωση των δικαστηρίων ούτε για τη διοικητική δικαιοσύνη. Η έννοια περιλαμβάνει την εξωτερική ανεξαρτησία, έναντι δηλαδή της εκτελεστικής και της νομοθετικής εξουσίας, ενώ η – εξίσου σημαντική – εσωτερική ανεξαρτησία δεν αναφέρεται ρητώς στο Συνταγματικό κείμενο. Ως επακόλουθο των ανωτέρω, οι βασικές αρχές έχουν διαμορφωθεί από τη νομολογία

---

¹²⁶Article 1er – «La France est une République indivisible, laïque, démocratique et sociale. Elle assure l’égalité devant la loi de tous les citoyens sans distinction d’origine, de race ou de religion. Elle respecte toutes les croyances. Son organisation est décentralisée.»

¹²⁷Article 2er – «Son principe est: gouvernement du peuple, par le peuple et pour le peuple. »

¹²⁸M. Verpeaux, B. Mathieu, Droit Constitutionnel, Presses universitaires de France, 2004

¹²⁹Louis Favoreu, Droit Constitutionnel, edition Dalloz, 2019

¹³⁰Η διάκριση των λειτουργιών κατοχυρώνεται στο άρθρο 16 της Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη του 1789, η οποία είναι ενσωματωμένη στο Γαλλικό Σύνταγμα.

του Συνταγματικού Συμβουλίου και του Συμβουλίου της Επικρατείας¹³¹. Τέλος, το **άρθρο 66** διατυπώνει τη γενική αρχή ότι η δικαστική αρχή είναι «εγγυήτρια των ατομικών ελευθεριών¹³²».

5.2.1 Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας

Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας, που αναφέρεται στο Γαλλικό καταστατικό χάρτη ως ο Αρχηγός του Κράτους, περιγράφεται ως το σημαντικότερο από τα όργανα του κράτους¹³³. Αυτός είναι που, **κατά το άρθρο 5**, εγγυάται την τήρηση του Συντάγματος, την ομαλή λειτουργία των κρατικών λειτουργιών, τη συνέχεια του κράτους, την εθνική ανεξαρτησία, την ακεραιότητα του εδάφους και την εφαρμογή των συνθηκών¹³⁴. Ως μια από τις δύο κεφαλές της εκτελεστικής εξουσίας, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας ορίζει τον Πρωθυπουργό και στη συνέχεια, μετά από πρόταση του τελευταίου, τα υπόλοιπα μέλη της Κυβέρνησης. Προεδρεύει του Υπουργικού Συμβουλίου, εκδίδει τους νόμους που ψηφίζει η Βουλή και καλεί το λαό σε δημοψήφισμα (**άρθρα 8-11**). Έχει επίσης την εξουσία να διαλύει τη Βουλή, μετά από πρόταση του Πρωθυπουργού και των Προέδρων των Συνελεύσεων, να υπογράφει τις υπουργικές αποφάσεις και τα διατάγματα, να διορίζει τους δημοσίους και τους στρατιωτικούς υπαλλήλους. Τέλος, δέχεται τους ξένους πρεσβευτές, είναι αρχηγός του στρατού, έχει το δικαίωμα απονομής χάριτος (**άρθρα 14-19**).

Το Σύνταγμα του 1958 δεν προέβλεπε αρχικά άμεση εκλογή του Προέδρου της Δημοκρατίας από το λαό, ωστόσο του εκχώρησε έναν μεγάλο αριθμό εξουσιών, τις οποίες αξιοποίησε στο έπακρο ο πρώτος Πρόεδρος που εξελέγη υπό το Σύνταγμα αυτό, ο Στρατηγός Charles de Gaulle. Από την αναθεώρηση του 1962 και στο εξής, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας εκλέγεται πλέον με άμεση και καθολική ψηφοφορία για πενταετή θητεία (**άρθρο 6**). Για την εκλογή του απαιτείται η συγκέντρωση της απόλυτης πλειοψηφίας. Εάν η απαιτούμενη πλειοψηφία δεν επιτευχθεί στον πρώτο εκλογικό γύρο, ακολουθεί δεύτερος γύρος μεταξύ των δύο υποψηφίων που πλειοψήφησαν (**άρθρο 7**).

---

¹³¹Thierry S. Renoux, Professeur a l' Université de Nantes et Aix-Marseille, La justice et la Constitution de 1958, edition Paris Dalloz, 2008

¹³²«L'autorité judiciaire, gardienne de la liberté individuelle, assure le respect de ce principe dans les conditions prévues par la loi.»

¹³³Guy Carcassonne, Les principes de la Constitution française, edition essais, 2017

¹³⁴Article 5er – «Le Président de la République veille au respect de la Constitution. Il assure, par son arbitrage, le fonctionnement régulier des pouvoirs publics ainsi que la continuité de l'État. Il est le garant de l'indépendance nationale, de l'intégrité du territoire et du respect des traités.»

5.2.2 Η Κυβέρνηση

Την άλλη κεφαλή της εκτελεστικής εξουσίας αποτελεί η Κυβέρνηση. Αυτή καθορίζει και ασκεί την πολιτική του έθνους, σ' αυτήν υπακούουν η διοίκηση και ο στρατός. Αντίθετα με τον Πρόεδρο, ο οποίος είναι πολιτικά ανεύθυνος, η Κυβέρνηση, μέσω της προσυπογραφής των πράξεων του Προέδρου, καθίσταται πολιτικά υπεύθυνη (**άρθρο 20**). Η Κυβέρνηση είναι, κατά κάποιον τρόπο, ο συνδετικός κρίκος μεταξύ των Συνελεύσεων (Εθνική αντιπροσωπεία και Γερουσία) και του Αρχηγού του Κράτους. Αυτό φαίνεται και από τη θέση που κατέχει μέσα στον καταστατικό χάρτη, μεταξύ των ρυθμίσεων για τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας κι αυτών για τη Βουλή¹³⁵. Επί κεφαλής της Κυβέρνησης βρίσκεται ο Πρωθυπουργός, ο ηγέτης της κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας. Το Σύνταγμα του αφιερώνει το άρθρο 21: σύμφωνα μ' αυτό, ο Πρωθυπουργός διευθύνει τη δράση της Κυβέρνησης, είναι υπεύθυνος της άμυνας της χώρας και εγγυάται την εκτέλεση των νόμων. Η επιλογή του ανήκει, κατά τα προεκτεθέντα, ελεύθερα στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, ο οποίος μπορεί να επιλέξει για το αξίωμα είτε τον αρχηγό της κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας, είτε τον αρχηγό ενός από τα κόμματα της πλειοψηφίας, είτε μια πολιτική προσωπικότητα που πρόσκειται στις πολιτικές του θέσεις. Ο ρόλος των Υπουργών ρυθμίζεται από τα **άρθρα 22-23**. Ορίζονται από κοινού από τον Πρόεδρο και τον Πρωθυπουργό. Ο αριθμός τους και η ιεραρχία μεταξύ τους δεν ορίζονται από το Σύνταγμα και ποικίλουν, ανάλογα με τις ανάγκες. Σημαντικό είναι ότι η ιδιότητα του μέλους της Κυβέρνησης είναι ασυμβίβαστη προς το βουλευτικό αξίωμα, καθώς και προς οποιαδήποτε δημόσια θέση ή επαγγελματική δραστηριότητα.

Η εκτελεστική εξουσία δεν κατανέμεται μεταξύ των οργάνων που κατά το Σύνταγμα την ασκούν πάντα με τον ίδιο τρόπο. Όταν η κοινοβουλευτική πλειοψηφία ανήκει στην ίδια παράταξη με τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, ο Πρωθυπουργός επιτελεί περισσότερο το ρόλο του συνδετικού κρίκου μεταξύ των δύο. Διευθύνει μεν τη δράση της Κυβέρνησης και κατευθύνει το έργο του Κοινοβουλίου, αλλά ο Πρόεδρος είναι εκείνος που χαράσσει τις βασικές γραμμές της πολιτικής της χώρας στα σοβαρότερα θέματα και κατέχει κατ' ουσίαν την εκτελεστική εξουσία. Όταν όμως ο Πρόεδρος χάνει τη στήριξη της κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας – και ανήκει σε αντίθετη πολιτική παράταξη από τον Πρωθυπουργό – τα πράγματα αλλάζουν. Στην περίπτωση αυτή βρισκόμαστε ενώπιον αυτού που οι Γάλλοι ονομάζουν «**συγκατοίκηση**» (“**cohabitation**”)¹³⁶. Τότε, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας περιορίζεται συνήθως στην άσκηση των δικών του εξουσιών, τις οποίες δεν μπορεί να εκμεταλλευθεί περαιτέρω πολιτικά, με αποτέλεσμα να χάνει την πρωτοκαθεδρία του¹³⁷.

---

¹³⁵Michel Verpeaux, Professeur de Université Paris 1 - Panthéon Sorbonne, La place du Gouvernement dans la Constitution de 1958, édition La documentation Française, 2014

¹³⁶Louis Favoreu, La politique saisie par le droit: alternances, cohabitation et Conseil constitutionnel, édition Economica, 1988

¹³⁷Jean Massot, Quelle place la Constitution accorde-t-elle au Président de la République ? et Le chef du Gouvernement en France, édition la documentation française, 1979

5.2.3 Το Κοινοβούλιο

Τη νομοθετική εξουσία μοιράζονται – **άνισα** – η Εθνική Αντιπροσωπεία και η Γερουσία, όπως αυτές περιγράφονται στα άρθρα του Γαλλικού Συντάγματος (**άρθρα 24-33**). Τα δύο αυτά σώματα αποτελούν το Κοινοβούλιο.

Η **Εθνική Αντιπροσωπεία** έχει 577 μέλη, που εκλέγονται με άμεση ψηφοφορία για πενταετή θητεία. Κάθε βουλευτής εκλέγεται σε μια εκλογική περιφέρεια, με πλειοψηφικό σύστημα σε δύο γύρους¹³⁸. Χάρη σε αυτό το σύστημα, τη νομοθετική εξουσία ασκεί κατά βάσιν μια πλειοψηφία με σαφή πολιτική ταυτότητα. Από την άλλη πλευρά, τα 321 μέλη της **Γερουσίας** εκλέγονται έμμεσα από τους τοπικούς αιρετούς άρχοντες και η θητεία τους διαρκεί εννέα έτη, αλλά τα μέλη της ανανεώνονται κατά το ένα τρίτο του αριθμού τους ανά τριετία. Θεωρητικά, η Γερουσία έχει τις ίδιες νομοθετικές αρμοδιότητες με την Εθνική Αντιπροσωπεία. Όμως, εάν προκύψει διαφωνία μεταξύ των δύο Σωμάτων, η κυβέρνηση μπορεί να ζητήσει από τους βουλευτές να αποφανθούν οριστικά επί του θέματος.

Κατά την άσκηση του νομοθετικού έργου, οι σχέσεις μεταξύ Κυβέρνησης και Βουλής είναι σχέσεις συνεργασίας και αλληλεξάρτησης¹³⁹. Το **άρθρο 34** καθορίζει τα θέματα τα οποία ρυθμίζονται υποχρεωτικά με νόμο ψηφισμένο από το Κοινοβούλιο. Τα θέματα που δεν αναφέρονται στον εξαντλητικό αυτόν κατάλογο περνούν στην αρμοδιότητα της εκτελεστικής εξουσίας και, κατά το **άρθρο 37**, ρυθμίζονται κανονιστικά¹⁴⁰. Ο έλεγχος της τήρησης της διαχωριστικής γραμμής εναποτίθεται στο Συνταγματικό Συμβούλιο¹⁴¹.

Οι νόμοι ψηφίζονται από το Κοινοβούλιο κατά τη διαδικασία που προβλέπει το Σύνταγμα, υπό τον έλεγχο του Συνταγματικού Συμβουλίου ομοίως, σχετικά με την τήρηση των διαδικαστικών διατάξεων. Η πρωτοβουλία για τη θέσπιση ενός νόμου μοιράζεται μεταξύ του Πρωθυπουργού και των μελών της Βουλής (**άρθρο 39**). Σε κάθε ένα από τα δύο Σώματα της Βουλής, τα σχέδια νόμου εξετάζονται από επιτροπές, μόνιμες ή ειδικές (**άρθρο 43**). Ακολουθεί η συζήτηση στην Ολομέλεια και η ψήφιση του νομοσχεδίου στο σύνολο και κατ' άρθρο (**άρθρο 42**).

¹³⁸Το σύστημα εκλογής είναι παρόμοιο με αυτό που ισχύει για την εκλογή Προέδρου της Δημοκρατίας.

¹³⁹Jean Gicquel, *Les rapports entre le Gouvernement et le Parlement dans la Constitution de 1958 et Droit constitutionnel et institutions politiques*, edition L.G.D.J, 2018

¹⁴⁰«Les matières autres que celles qui sont du domaine de la loi ont un caractère réglementaire.»

¹⁴¹Σύμφωνα με το **άρθρο 56**, το Συνταγματικό Συμβούλιο αποτελείται από εννέα μέλη, τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, τον Πρόεδρο της Γερουσίας και τον Πρόεδρο της Εθνικής Αντιπροσωπείας. Τυπικά, μέλη του Συμβουλίου είναι και οι διατελέσαντες Πρόεδροι της Δημοκρατίας, αλλά ήδη λίγα χρόνια μετά την ίδρυση του θεσμού, η συμμετοχή αυτή ατόνησε και δεν εφαρμόζεται πλέον.

Οι αρμοδιότητες του Συνταγματικού Συμβουλίου περιλαμβάνουν τον έλεγχο της νομιμότητας της εκλογής του Προέδρου της Δημοκρατίας (**άρθρο 58**) και, σε περίπτωση αμφισβήτησης, των βουλευτών και των γερουσιαστών (**άρθρο 59**), καθώς και τον έλεγχο της τήρησης της διαδικασίας διεξαγωγής δημοψηφίσματος (**άρθρο 60**). Αλλά η ουσιαστικότερη εξουσία του είναι ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων, ο οποίος προβλέπεται στο **άρθρο 61** του Συντάγματος.

Το Σύνταγμα του 1958, εγκαθιδρύοντας τη συνεργασία μεταξύ Βουλής και Κυβέρνησης κατά την παραγωγή του νομοθετικού έργου, όπως αυτή περιγράφηκε συνοπτικά παραπάνω, εγκαινίασε ένα είδος «ορθολογικού κοινοβουλευτισμού» (“parlementarisme rationalisé”), στο πλαίσιο του οποίου, η Κυβέρνηση είναι παρούσα σε όλες τις φάσεις από τη γένεση έως την τελική ψήφιση ενός νόμου, διαδραματίζοντας ουσιαστικά πρωτεύοντα ρόλο στη νομοθετική λειτουργία. Αλλά αυτό δεν είναι αποκλειστικό γνώρισμα του Γαλλικού πολιτεύματος. Στα περισσότερα σύγχρονα κοινοβουλευτικά πολιτεύματα, η κοινοβουλευτική πλειοψηφία που κυβερνά έχει την πρωτοβουλία και της νομοθετικής παραγωγής.

5.2.4 Τα δικαστήρια

Τα δικαστήρια στη Γαλλία χωρίζονται σε δύο σώματα: το δικαστικό, με ύπατη βαθμίδα το **Ακυρωτικό Δικαστήριο (Cour de Cassation)** και το διοικητικό, αρμόδιο για τις διαφορές μεταξύ ιδιωτών και διοικήσεως, με ύπατη βαθμίδα το **Συμβούλιο της Επικρατείας (Conseil d'Etat)**. Σε αυτά προστίθεται το **Ελεγκτικό Συνέδριο (Cour des Comptes)**, το οποίο ασκεί συγκεκριμένες αρμοδιότητες σε θέματα σχετικά με τον προϋπολογισμό και την οικονομία.

Πριν από το κεφάλαιο που αφιερώνεται στη «δικαστική αρχή», βρίσκουμε στο Γαλλικό Σύνταγμα ένα θεσμό που εισήγαγε η Πέμπτη Δημοκρατία, το **Συνταγματικό Συμβούλιο (Conseil Constitutionnel)**¹⁴². Ο θεσμός αυτός περιγράφεται στον Έβδομο Τίτλο. Σύμφωνα με το **άρθρο 56**, το Συνταγματικό Συμβούλιο αποτελείται από εννέα μέλη, τα οποία ορίζουν – κατά το ένα τρίτο ο καθένας – ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας, ο Πρόεδρος της Γερουσίας και ο Πρόεδρος της Εθνικής Αντιπροσωπείας. Τυπικά, μέλη του Συμβουλίου είναι και οι διατελέσαντες Πρόεδροι της Δημοκρατίας, αλλά ήδη λίγα χρόνια μετά την ίδρυση του θεσμού, η συμμετοχή αυτή ατόνησε και δεν εφαρμόζεται πλέον.

Οι αρμοδιότητες του Συνταγματικού Συμβουλίου περιλαμβάνουν τον έλεγχο της νομιμότητας της εκλογής του Προέδρου της Δημοκρατίας (άρθρο 58) και, σε περίπτωση αμφισβήτησης, των βουλευτών και των γερουσιαστών (άρθρο 59), καθώς και τον έλεγχο της τήρησης της διαδικασίας διεξαγωγής δημοψηφίσματος (άρθρο 60). Αλλά η ουσιαστικότερη εξουσία του είναι ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων, ο οποίος προβλέπεται στο άρθρο 61 του Συντάγματος. Σύμφωνα με τη διάταξη αυτή, οι οργανικοί νόμοι και οι κανονισμοί της Βουλής πριν από τη θέση τους σε ισχύ, υποβάλλονται στο Συνταγματικό Συμβούλιο για να κρίνει τη Συνταγματικότητά τους. Το ίδιο μπορεί να συμβεί και για έναν κοινό νόμο, κατόπιν προσφυγής όμως. Οι διατάξεις που κρίνονται

---

¹⁴²Ο Συνταγματολόγος, Dominique Rousseau, αξιολογώντας τη διαπλαστική νομολογιακή πρακτική του Συνταγματικού Συμβουλίου στον τομέα των δικαιωμάτων και των ελευθεριών και επανεκτιμώντας την έννοια του Συντάγματος αποκάλεσε το Σύνταγμα “πεδίο ζωντανό διαρκούς δημιουργίας δικαιωμάτων μέσω της Συνταγματικής νομολογίας, Une resurrection: La notion de la constitution, Revue du droit public, 1990

αντισυνταγματικές δεν μπορούν να τεθούν σε ισχύ, ενώ οι αποφάσεις του Συμβουλίου – μη υποκείμενες σε ένδικα μέσα – ισχύουν έναντι όλων (άρθρο 62).

Στην πραγματικότητα, από τη Γαλλική Επανάσταση και μέχρι το 1958, το Γαλλικό δίκαιο (και η γαλλική νομική σκέψη στο σύνολό της) απέκλειαν τη δυνατότητα ύπαρξης ενός Συνταγματικού δικαστηρίου στους κόλπους του Γαλλικού πολιτεύματος. Ο νόμος, έκφραση της γενικής θέλησης σύμφωνα με το άρθρο 6 της Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη¹⁴³, δεν ήταν δυνατόν να αμφισβητηθεί ενώπιον ενός δικαιοδοτικού οργάνου. Η άνοδος των ναζιστικών και φασιστικών καθεστώτων στην Ευρώπη και η επώδυνη εμπειρία του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου μετέβαλαν, ωστόσο, τις κρατούσες αντιλήψεις. Η ανάγκη εγγυήσεων τήρησης του Συντάγματος έγινε αντιληπτή αμέσως μετά τον πόλεμο και οδήγησε τα κράτη της ηπειρωτικής Ευρώπης στην εγκαθίδρυση της «Συνταγματικής δικαιοσύνης».

Στην εξέλιξη αυτή εντάσσεται η δημιουργία του Συνταγματικού Συμβουλίου. Η αρχική αποστολή του ήταν κατά βάση ο έλεγχος της τήρησης του συνταγματικού διαχωρισμού της νομοθετικής και της κανονιστικής αρμοδιότητας (άρθρα 34 και 37), η λειτουργία δηλαδή ως «φύλακα» (“chien de garde”) του νομοθετικού οργάνου. Στην πραγματικότητα, το Συμβούλιο με τη νομολογία του ενίσχυσε τη θέση του Κοινοβουλίου, απαγορεύοντας για παράδειγμα την υπερβολικά ευρεία νομοθετική εξουσιοδότηση προς την κανονιστική διοίκηση.

Όσο για τον έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων, αυτός κατέστη το σημαντικότερο έργο του Συμβουλίου μετά την αναθεώρηση του 1974. Έως τότε, μόνον ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας, ο Πρωθυπουργός και οι Πρόεδροι των δύο Συνελεύσεων μπορούσαν να προσφύγουν στο Συμβούλιο και να αμφισβητήσουν ενώπιόν του τη συνταγματικότητα ενός κοινού νόμου, με αποτέλεσμα μέχρι το 1974 να έχουν εκδοθεί μόλις εννέα τέτοιες αποφάσεις. Από το 1974, το Σύνταγμα προέβλεψε τη δυνατότητα προσφυγής εξήντα βουλευτών ή γερουσιαστών, αλλάζοντας άρδην το τοπίο του ελέγχου της συνταγματικότητας¹⁴⁴. Οι προσφυγές πολλαπλασιάστηκαν και το Συμβούλιο ανέπτυξε μια σημαντική νομολογία, ασκώντας συχνά ιδιαίτερος αυστηρό έλεγχο. Παρά την αρχική επιφυλακτικότητα, το Συνταγματικό Συμβούλιο θεωρείται σήμερα πλέον ένας επιτυχημένος θεσμός, ο οποίος διαδραματίζει έναν σπουδαίο εξισορροπητικό ρόλο στο πλαίσιο του Γαλλικού πολιτικού συστήματος, προάγοντας συγχρόνως την τήρηση των αρχών του κράτος δικαίου και των θεμελιωδών δικαιωμάτων.

---

¹⁴³Η αποστολή «*La loi est l'expression de la volonté générale ...*» του άρθρου 6 της Διακήρυξης αναπαράγει τη γνωστή φράση του J.-J. Rousseau.

¹⁴⁴Το άρθρο 61 μετά την αναθεώρηση του 1974 έχει ως εξής: «Aux mêmes fins, les lois peuvent être déférées au Conseil constitutionnel, avant leur promulgation, par le Président de la République, le Premier ministre, le président de l'Assemblée nationale, le président du Sénat ou soixante députés ou soixante sénateurs.»

5.3 Η Συνταγματική αναθεώρηση¹⁴⁵

Το Γαλλικό Σύνταγμα του 1958 δεν είναι ένα σταθερό κείμενο μία για πάντα με τη μορφή που δίνουν οι συντάκτες του. Το περιβάλλον στο οποίο εφαρμόζεται έχει αλλάξει, εξακολουθεί να εξελίσσεται, ζει. Ο Γάλλος συντακτικός νομοθέτης προέβλεψε τη δυνατότητα αναθεώρησης των κανόνων που έθεσε, πιστός στην αρχή που είχε ήδη διακηρύξει στο Σύνταγμα του 1793: «Ένας λαός έχει πάντα το δικαίωμα να αναθεωρεί, να μεταρρυθμίζει και να μεταβάλλει το Σύνταγμά του. Μια γενιά δεν μπορεί να υποτάσσει στους νόμους της τις μελλοντικές γενιές¹⁴⁶.» Η αναθεώρηση μπορεί να είναι περισσότερο ή λιγότερο εύκολη, ανάλογα με το αν το Σύνταγμα είναι ευέλικτο ή άκαμπτο. Στην αναθεώρηση του Συντάγματος είναι αφιερωμένος ο Δέκατος Έκτος Τίτλος αυτού, που αποτελείται από ένα και μόνο άρθρο, **το άρθρο 89**¹⁴⁷. Μέχρι σήμερα, το Γαλλικό Σύνταγμα έχει αναθεωρηθεί, βάσει του άρθρου αυτού, είκοσι τέσσερις φορές με «συνταγματικούς νόμους» (lois constitutionnelles)¹⁴⁸.

---

¹⁴⁵Με το πρώτο Σύνταγμα της 3ης Σεπτεμβρίου του 1791, θεσμοθετήθηκε για πρώτη φορά στη Γαλλική Συνταγματική ιστορία, η αρχή της αναθεώρησης του Συντάγματος, με τον ακόλουθο τρόπο «Η Εθνική Συντακτική Συνέλευση δηλώνει ότι το έθνος έχει το अपαραράραπτο δικαίωμα να αλλάζει το Σύνταγμά του». (Titre VII, article 1er)

“L’Assemblée nationale constituante déclare que la nation a le droit imprescriptible de changer sa Constitution.”

M. Verpeaux, Manuel de droit constitutionnel, edition PUF, 2010

Collection Droit Public Positif, La Révision de la Constitution, Economica et Presses Universitaires d’Aix Marseille, 1992

Εμμ. Δαρζέντας, Αναθεωρητική λειτουργία και αναθεώρηση του Συντάγματος του 1958 της Γαλλίας, στο Σύμμεικτα Φ. Βεγλερή, 1988

¹⁴⁶“Un peuple a toujours le droit de revoir, de réformer et de changer sa Constitution. Une génération ne peut assujettir à ses lois les générations futures.”

¹⁴⁷L’ article 89: “L’initiative de la révision de la Constitution appartient concurremment au Président de la République sur proposition du Premier ministre et aux membres du Parlement. Le projet ou la proposition de révision doit être examiné dans les conditions de délai fixées au troisième alinéa de l’article 42 et voté par les deux assemblées en termes identiques. La révision est définitive après avoir été approuvée par référendum. Toutefois, le projet de révision n’est pas présenté au référendum lorsque le Président de la République décide de le soumettre au Parlement convoqué en Congrès ; dans ce cas, le projet de révision n’est approuvé que s’il réunit la majorité des trois cinquièmes des suffrages exprimés. Le bureau du Congrès est celui de l’Assemblée nationale. Aucune procédure de révision ne peut être engagée ou poursuivie lorsqu’il est porté atteinte à l’intégrité du territoire. La forme républicaine du Gouvernement ne peut faire l’objet d’une révision”.

¹⁴⁸Το σύνολό τους βρίσκεται δημοσιευμένο στην ιστοσελίδα του Συνταγματικού Συμβουλίου (**Conseil Constitutionnel**): <https://www.conseil-constitutionnel.fr/la-constitution/les-revisions-constitutionnelles>

5.3.1 Η διαδικασία¹⁴⁹

Σύμφωνα με το άρθρο 89, η πρωτοβουλία της αναθεώρησης μοιράζεται μεταξύ της νομοθετικής και της εκτελεστικής εξουσίας, αφού ανήκει από κοινού στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, μετά από πρόταση του Πρωθυπουργού, και στα μέλη του Κοινοβουλίου¹⁵⁰. Το σχέδιο αναθεώρησης, (όχι η προτεινόμενη αναθεώρηση) υποβάλλεται, αρχικά, για γνωμοδότηση στο Συμβούλιο της Επικρατείας, κατά διασταλτική ερμηνεία του άρθρου 39 του Συντάγματος¹⁵¹. Το τελικό κείμενο θα πρέπει, στη συνέχεια, να ψηφισθεί και από τα ανωτέρω δύο σώματα, «υπό τους ίδιους όρους», πράγμα που σημαίνει ότι στην συγκεκριμένη περίπτωση εμφανίζονται ισότιμα και η συμφωνία τους είναι υποχρεωτική¹⁵². Πράγματι, κάποιες φορές η άρνηση της Γερουσίας έχει αποτρέψει τη Συνταγματική αναθεώρηση. Τέλος, η επικύρωση της αναθεώρησης γίνεται, κατ' επιλογήν του Προέδρου της Δημοκρατίας, με δύο τρόπους. Είτε από το Congrès, δηλαδή από τη συνέλευση των βουλευτών και των γερουσιαστών που συγκαλείται στις Βερσαλλίες, με πλειοψηφία τριών πέμπτων είτε από το λαό με δημοψήφισμα. Επομένως, η δυνατότητα αναθεώρησης με προσφυγή στο **άρθρο 11**¹⁵³ κρίνεται Συνταγματικά ευνοϊκή.

Η διαδικασία του Συνταγματικού δημοψηφίσματος, ωστόσο, παρουσιάζει μειονεκτήματα συγκριτικά με εκείνη του Κογκρέσου. Πρώτον, η οργάνωση μιας εκστρατείας για το δημοψήφισμα θα αποτελέσει μέρος ενός ασυμπίεστου πολύτιμου χρόνου περίπου τριών μηνών, μαζί με ζημία από τη μη περίσσεια των κρατικών δαπανών για το σκοπό αυτό. Αντίθετα, η ίδια διαδικασία ενώπιον του Κογκρέσου, απαιτεί λιγότερο χρόνο και λιγότερες κρατικές δαπάνες. Επιπλέον, η αξιοπιστία της διαδικασίας του δημοψηφίσματος απαιτεί λογικό ποσοστό συμμετοχής, το οποίο συχνά είναι δύσκολο να επιτευχθεί, σε μια στιγμή πολιτικής αδιαφορίας. Η χαμηλή συμμετοχή του εκλογικού σώματος μπορεί να επηρεάσει την προεδρική δέσμευση και να θέσει σε κίνδυνο την αντιπροσωπευτικότητα της ψηφοφορίας. Ωστόσο, από την άλλη πλευρά, η προβλεψιμότητα ενός δημοψηφίσματος είναι πάντα περισσότερο ή λιγότερο τυχαία, παρά τις δημοσκοπήσεις που διεξήχθησαν, σε αντίθεση με την ψηφοφορία του Κογκρέσου, η οποία παρουσιάζει μόνο λίγα ερωτήματα.

---

¹⁴⁹B. Chantebout-Bernard, *Droit constitutionnel*, 31e édition, Sirey, Août 2014
P. Fraisseix, *Droit constitutionnel*, 6e édition, Vuibert collection, août 2013

¹⁵⁰Η Εθνική αντιπροσωπεία και η Γερουσία, σύμφωνα με τον Τέταρτο Τίτλο του Γαλλικού Συντάγματος (άρθρα 24-33) αποτελούν το Κοινοβούλιο.

¹⁵¹Ολόκληρο το άρθρο 39 του Γαλλικού Συντάγματος, βρίσκεται δημοσιευμένο στην ιστοσελίδα του Κοινοβουλίου:http://www.assemblee-nationale.fr/connaissance/constitution.asp#titre_5

¹⁵²Αντιθέτως, κατά την άσκηση της νομοθετικής λειτουργίας, η Εθνική Αντιπροσωπεία έχει όπως είδαμε τον τελευταίο λόγο.

¹⁵³Ο Στρατηγός de Gaulle προκάλεσε δύο φορές δημοψηφίσματα για τη ρύθμιση θεμάτων που αφορούσαν την «οργάνωση των δημόσιων λειτουργιών», τα οποία οδήγησαν στην ουσία σε Συνταγματική αναθεώρηση το 1962 για την καθιέρωση της άμεσης εκλογής του Προέδρου της Δημοκρατίας και το 1969 για τη δημιουργία των περιφερειών και την αναμόρφωση της Γερουσίας. Το δεύτερο δημοψήφισμα, ωστόσο, ήταν αρνητικό και προκάλεσε την παραίτηση του de Gaulle.

5.3.2 Το Δημοψήφισμα

Ως άμεσος τρόπος έκφρασης της λαϊκής κυριαρχίας, το δημοψήφισμα, για πολλά χρόνια θεωρήθηκε ξένο σώμα στη γαλλική Συνταγματική παράδοση. Ήταν δε γενικά απαξιωμένο, μέχρις ότου καταφύγει σε αυτό, όπως προαναφέρθηκε, ο Στρατηγός de Gaulle το 1945, προκειμένου να προσδώσει δημοκρατική νομιμοποίηση στη Συνταγματική αναδιάρθρωση της Γαλλίας¹⁵⁴, υποστηρίζοντας, ότι είναι σημαντικό να αποφασίζει ο ίδιος ο Γαλλικός λαός για σημαντικά θέματα.

Το Σύνταγμα του 1958 φαίνεται να παρέχει ευρείες δυνατότητες εφαρμογής του θεσμού του δημοψηφίσματος στο **άρθρο 3**¹⁵⁵, όπου αναφέρεται ότι την κυριαρχία ασκεί ο λαός μέσω των αντιπροσώπων του και μέσω του δημοψηφίσματος¹⁵⁶. Ωστόσο, οι προϋποθέσεις προσφυγής σε δημοψήφισμα τίθενται στην πραγματικότητα πολύ πιο περιοριστικά. Το Σύνταγμα προβλέπει δύο είδη δημοψηφίσματος: το νομοθετικό δημοψήφισμα στο **άρθρο 11**¹⁵⁷ και το Συνταγματικό δημοψήφισμα στο **άρθρο 89**¹⁵⁸. Το νομοθετικό και το αναθεωρητικό γαλλικό δημοψήφισμα καθιερώνονται ως προαιρετικά στη γαλλική έννομη τάξη, ωστόσο το νομοθετικό είναι προγενέστερο του νόμου καθώς αφορά μη ψηφισμένο νομοσχέδιο σε σχέση με το αναθεωρητικό του Συντάγματος.

Επιπροσθέτως, το Γαλλικό Σύνταγμα, προβλέπει άλλους δύο τύπους δημοψηφισμάτων. Ένα εξ' αυτών, το εδαφικό δημοψήφισμα, το οποίο προβλέπεται στο **άρθρο 53**¹⁵⁹ του Γαλλικού Συντάγματος. Θεσμοθετείται ως υποχρεωτικό και προβλέπεται για την εγκυρότητα της παραχώρησης, της ανταλλαγής ή της πρόσκτησης εδαφών με την υποχρεωτική συγκατάθεση των ενδιαφερόμενων πληθυσμών (δημοψήφισμα περί κυριαρχίας).

Ως ακολούθως, το τοπικό δημοψήφισμα, το οποίο προβλέπεται στο **άρθρο 86** του Γαλλικού Συντάγματος, και λειτουργεί ως προϋπόθεση για τη μετατροπή του νομικού καθεστώτος κράτους-μέλους της Κοινοπολιτείας. Τέλος, με την αναθεώρηση του 2003, προβλέφθηκε στο άρθρο 72-1 του Συντάγματος το τοπικό

---

¹⁵⁴Michel Verpeaux, La loi organique relative au référendum local, La semaine juridique - édition générale, LexisNexis, 2012

¹⁵⁵Ολόκληρο το άρθρο, στο σύνολό του, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα του Γαλλικού Κοινοβουλίου: http://www.assemblee-nationale.fr/connaissance/constitution.asp#titre_1

¹⁵⁶«La souveraineté nationale appartient au peuple qui l'exerce par ses représentants et par la voie du référendum.»

¹⁵⁷**L' article 11**, διαθέσιμο στο σύνολό του στην ιστοσελίδα του Συνταγματικού Συμβουλίου https://www.conseil-constitutionnel.fr/sites/default/files/as/root/bank_mm/constitution/constitution.pdf

¹⁵⁸**L' article 89**, διαθέσιμο ομοίως, https://www.conseil-constitutionnel.fr/sites/default/files/as/root/bank_mm/constitution/constitution.pdf

¹⁵⁹Διαθέσιμο, στο σύνολό του, στην ιστοσελίδα του Γαλλικού Κοινοβουλίου: http://www.assemblee-nationale.fr/connaissance/constitution.asp#titre_6

δημοψήφισμα για όλες τις αποφάσεις και νομοσχέδια που εμπίπτουν στην αρμοδιότητα των αρχών της τοπικής αυτοδιοίκησης¹⁶⁰.

5.3.2.1 Το Νομοθετικό δημοψήφισμα

Το νομοθετικό δημοψήφισμα, το οποίο προβλέπεται στο **άρθρο 11** του Γαλλικού Συντάγματος του 1958, επιτρέπεται να διενεργηθεί, μετά από πρόταση της Κυβέρνησης ή της Βουλής, για κάθε σχέδιο νόμου σχετικό με την οργάνωση των δημόσιων λειτουργιών και υπηρεσιών, την οικονομική και κοινωνική πολιτική, την κύρωση διεθνών Συνθηκών¹⁶¹. Ωστόσο, η οριστική απόφαση για τη διενέργεια δημοψηφίσματος ή όχι, ανήκει **αποκλειστικά** στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας. Μάλιστα, αξίζει να σημειωθεί ότι, το Συνταγματικό Συμβούλιο -που όπως έχει αναφερθεί έχει ως βασική αρμοδιότητα τον έλεγχο της Συνταγματικότητας των νόμων (άρθρο 61)- έχει αποφανθεί ότι δεν είναι αρμόδιο να κρίνει τη Συνταγματικότητα ενός νόμου που κυρώθηκε με δημοψήφισμα¹⁶². Αυτό σημαίνει ότι ένας τέτοιος νόμος δεν υπόκειται στον δικαστικό έλεγχο, αλλά μπορεί να τροποποιηθεί κατά την κανονική κοινοβουλευτική διαδικασία.

Επιπροσθέτως, στο άρθρο 11 του Γαλλικού Συντάγματος, προστίθεται και η προκήρυξη δημοψηφίσματος, με πρωτοβουλία του ενός πέμπτου των μελών του Κοινοβουλίου, που υποστηρίζεται από το ένα δέκατο των ψηφοφόρων που συμμετείχαν στους εκλογικούς καταλόγους. Το δημοψήφισμα αυτό δεν μπορεί να καταργεί νόμο που ψηφίστηκε το τελευταίο έτος. Σε κάθε περίπτωση, ανεξάρτητα αν το αποτέλεσμα είναι υπέρ της μειοψηφίας που έλαβε τη σχετική πρωτοβουλία ή υπέρ του κυβερνητικού νομοσχεδίου, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας δεσμεύεται από το σχετικό δημοψηφισματικό αποτέλεσμα ώστε να εκδώσει το νόμο μέσα σε 25 ημέρες μετά την ανακοίνωση τους.

---

¹⁶⁰Το άρθρο 72.1, στο σύνολό του, βρίσκεται στην ιστοσελίδα του Γαλλικού Κοινοβουλίου: http://www.assemblee-nationale.fr/connaissance/constitution.asp#titre_12

¹⁶¹Αξίζει να γίνει μία αναφορά, στο τελευταίο νομοθετικό δημοψήφισμα που διεξήχθη στη Γαλλία, το 2005, σχετικά με τη θεσμοθέτηση ή μη του Ευρωπαϊκού Συντάγματος. Οι Γάλλοι απέρριψαν την Ευρωπαϊκή Συνταγματική Συνθήκη με ποσοστό 54,87%, έναντι 45,13% που πήρε το «ναι», σύμφωνα με τα τελικά αποτελέσματα που δημοσιεύτηκαν. Ομοίως, αποφάσισαν και οι Κάτω Χώρες.

¹⁶²Michel de Villiers, *Le référendum sous la Vème République et Dictionnaire du droit constitutionnel*, edition Dalloz-Sirey, 2007

5.3.2.2 Το Συνταγματικό δημοψήφισμα

Αναφορικά με το Συνταγματικό δημοψήφισμα¹⁶³, το άρθρο 89 που αναφέρεται στην αναθεώρηση του Συντάγματος, προβλέπει τη δυνατότητα επικύρωσης των αναθεωρητικών διατάξεων από το λαό με δημοψήφισμα. Ωστόσο, επειδή η επικύρωση μπορεί να γίνει και από το Κοινοβούλιο, όλες οι αναθεωρήσεις που έχουν λάβει χώρα με βάση το άρθρο 89 έχουν εγκριθεί κατ' αυτόν τον τρόπο και όχι άμεσα από τους πολίτες. Στην πράξη, η δυσκολία να επιτευχθεί η συμφωνία των δύο Συνελεύσεων (Εθνική αντιπροσωπεία + Γερουσία) που απαιτείται για την αναθεώρηση, οδήγησε το Στρατηγό de Gaulle να επιτύχει την αναθεώρηση με προσφυγή στη λαϊκή ετυμηγορία μέσω του (νομοθετικού) δημοψηφίσματος του άρθρου 11¹⁶⁴. Ο Ντε Γκώλ προσέφυγε σε δημοψηφίσματα, συνολικά, πέντε φορές στην ιστορία του: το 1958 για το Σύνταγμα της 5ης Δημοκρατίας, δύο φορές για την Αλγερία, για την εκλογή του Προέδρου της Δημοκρατίας κατευθείαν από τον λαό και το 1969.

Ωστόσο, το τέλος της Γκωλικής περιόδου, σηματοδοτήθηκε μετά το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος, που απέρριψε την πρόταση του στρατηγού de Gaulle για τη μεταρρύθμιση των τοπικών κυβερνήσεων και τη μετατροπή της Γερουσίας. Την απόρριψη των εκλογών ακολούθησε, όπως είχε δεσμευθεί προ-δημοψηφισματικά ο Charls de Gaulle για το ενδεχόμενο καταψήφισης της προτάσεώς του, η παραίτησή του από το προεδρικό αξίωμα. Το δημοψήφισμα του 1969 αμφισβητήθηκε έντονα για τον προσωπικό χαρακτήρα του, ενώ ταυτόχρονα κατηγορήθηκε για την έλλειψη διαβούλευσης, η οποία υποχρεωτικά προηγείται της προκήρυξης δημοψηφίσματος σ' αυτού του τύπου τη διαδικασία, όπως προβλέπεται στα άρθρα 11 και 89 του Συντάγματος.

---

¹⁶³Ο Πρόεδρος Μιτεράν έκανε τη δήλωση ότι: “η χρήση του άρθρου 11, που έχει καθοριστεί και εγκριθεί πλέον από τους Γάλλους, μπορεί να θεωρηθεί ως ένας από τους τρόπους αναθεώρησης, σε συνδυασμό με το άρθρο 89. Αλλά, το άρθρο 11, πρέπει να χρησιμοποιείται με προσοχή.”

“L' usage, établi et approuvé par le peuple français, peut désormais être considéré comme l'une des voies de la révision concurremment avec l'article 89. Mais l'article 11 doit être utilisé avec précaution, à propos de textes peu nombreux et simples dans leur rédaction.”

Ο Φρανσουά Μιτεράν (*François Maurice Adrien Marie Mitterrand*, 26 Οκτωβρίου 1916 - 8 Ιανουαρίου 1996) ήταν Γάλλος σοσιαλιστής πολιτικός και συγγραφέας, Πρόεδρος της Γαλλικής Δημοκρατίας. Ήταν ο πρώτος πολιτικός που εκλέχτηκε για δεύτερη συνεχόμενη φορά Πρόεδρος της Γαλλίας. Ως Πρόεδρος, ο Φρανσουά Μιτεράν υπήρξε θιασώτης της ευρωπαϊκής ενότητας και συνεργασίας. Επί Προεδρίας του καταργήθηκε η θανατική ποινή στην Γαλλία, το όριο συνταξιοδότησης των εργαζομένων μειώθηκε στα 60 έτη από τα 65 (όπως είχε θεσπιστεί από το 1910) ενώ συνυπέγραψε την Συνθήκη του Σένγκεν και την Συνθήκη του Μάαστριχτ για λογαριασμό της Γαλλίας. Παράλληλα, η Ομοφυλοφιλία παύει να θεωρείται αδίκημα, ενώ, αντίθετα, θεωρείται αδίκημα η παρεμπόδιση της άμβλωσης. Ο Φρανσουά Μιτεράν τιμήθηκε με πολλές διακρίσεις και συνέγραψε διάφορα βιβλία πολιτικού περιεχομένου. Η όχθη του Σηκουάνα μπροστά στο Μουσείο του Λούβρου φέρει σήμερα το όνομά του (Quai François Mitterrand).

¹⁶⁴Αξιοποιώντας τον όρο “οργάνωση των δημόσιων λειτουργιών” που αναφέρει το άρθρο 11.

Από το τέλος της δεκαετίας του 1980 υπήρξε μία επιστροφή σε κάποια ίδια συχνότητα και κανονικότητα της δημοψηφισματικής διαδικασίας για τα θέματα που παραδοσιακά αποτελούν αντικείμενο δημοψηφίσματος, όπως τα εδαφικά ζητήματα αποαποικιοποίησης (1988), την Ευρωπαϊκή Ένωση (1992 και 2005) και τα πολιτειακά όργανα (2000). Ωστόσο, στις 24 Σεπτεμβρίου του 2000, διεξήχθη ένα ακόμη -και το πιο πρόσφατο- Συνταγματικό δημοψήφισμα, άξιο αναφοράς. Το ζητούμενο, υπήρξε, η επικύρωση της απόφασης της Γαλλικής Εθνοσυνέλευσης και της Γερουσίας για την αναθεώρηση του Συντάγματος, με στόχο τη μείωση της προεδρικής θητείας από επτά σε πέντε έτη. Η καθιέρωση της πενταετούς προεδρικής θητείας θα έχει ως σκοπό και τελικό στόχο να ανταποκριθεί περισσότερο και αποτελεσματικότερα στις ουσιαστικές και ταχείες αλλαγές που πραγματοποιούνται στη Γαλλία, στην Ευρώπη και σε όλο τον υπόλοιπο κόσμο. Η ετυμηγορία υπήρξε θετική με μεγάλη πλειοψηφία ως τελικό αποτέλεσμα η θητεία του Προέδρου της Δημοκρατίας, εφεξής, να μειωθεί στα πέντε έτη.

Τέλος, το δημοψήφισμα είναι υποχρεωτικό, σε περίπτωση κοινοβουλευτικής πρωτοβουλίας, ώστε να αποφευχθεί η εξαφάνιση της εκτελεστικής εξουσίας από τη διαδικασία¹⁶⁵. Η κυβέρνηση μπορεί, κατά τη διάρκεια της εκστρατείας δημοψηφίσματος, να ζητήσει από τον λαό να αποδείξει με αρνητική ψήφο ότι συμερίζεται την αντίθεση του στο κείμενο. Ωστόσο, τα μέλη του Κοινοβουλίου δεν μπόρεσαν ποτέ να το χρησιμοποιήσουν, διότι εάν βρίσκονται σε αντιπολίτευση, ανήκουν στη μειονότητα, αν είναι στην πλειοψηφία τους, στρέφονται προς την πολιτική βούληση της εκτελεστικής εξουσίας¹⁶⁶.

---

¹⁶⁵P. Esplugas - C. Euzet - S. Mouton - J. Viguiet, Droit Constitutionnelle, 6e édition, Ellipses collection, 2012

¹⁶⁶P. Ardant - S. Formery, Les Institutions de la Ve République, 13e édition, Hachette Supérieure, 2010 - 2011

Τα δημοψηφίσματα από το 1958 μέχρι και σήμερα στη Γαλλία:

Ερώτηση	Ημερομηνία διεξαγωγής	Νομικό έρεισμα	Πεδίο εφαρμογής	Ποσοστό συμμετοχής (σε ποσοστό %)	Ναι (σε ποσοστό %)
Το Σύνταγμα της 5ης Δημοκρατίας	28-09-1958	Πράξη της 3-6-1958	Συνταγματικό	19,4	82,6
Η αυτοδιάθεση και η οργάνωση των δημόσιων αρχών στην Αλγερία	08-01-1961	Άρθρο 11 (δημόσιες αρχές)	Νομοθετικό	26,2	75,0
Ανεξαρτησία της Αλγερίας και έκτακτες νομοθετικές εξουσίες (συμφωνίες Evian)	08-04-1962	Άρθρο 11 (δημόσιες αρχές)	Νομοθετικό	24,7	90,8
Εκλογή με καθολική ψηφοφορία του ΠτΔ	28-10-1962	Άρθρο 11 (δημόσιες αρχές)	Συνταγματικό	23,0	62,3
Μεταρρύθμιση της Γερουσίας και δημιουργία Περιφερειών	27-04-1969	Άρθρο 11 (δημόσιες αρχές)	Συνταγματικό	19,9	47,6
Η διεύρυνση της κοινής αγοράς	23-04-1972	Άρθρο 11 (δημόσιες αρχές)	Νομοθετικό	39,8	68,3
Αυτοδιάθεση της Νέας Καληδονίας (Matignon)	06-11-1988	Άρθρο 11 (δημόσιες αρχές)	Νομοθετικό	63,1	80,0
Η Συνθήκη του Μάαστριχτ	20-09-1992	Άρθρο 11 (Συνθήκες)	Νομοθετικό	30,2	51,0
Η μείωση της προεδρικής θητείας σε 5 έτη	24-09-2000	Άρθρο 89 Συνταγματική αναθεώρηση	Συνταγματικό	69,8	73,0
Ευρωπαϊκό Σύνταγμα	29-05-2005	Άρθρο 11 (Συνθήκες)	Νομοθετικό	30,6	45,3

Από τον παραπάνω πίνακα προκύπτουν, καταρχάς, τα πολύ χαμηλά ποσοστά συμμετοχής των πολιτών. Οι Γάλλοι εκλογείς, φαίνονται εξαιρετικά απρόθυμοι να αποφασίσουν δια της δημοψηφισματικής διαδικασίας για τα ζητήματα που μέχρι σήμερα τους έχουν, με αυτό τον τρόπο, τεθεί. Η απροθυμία αυτή, είναι πιθανό να οφείλεται στο γεγονός ότι, τα δημοψηφίσματα στη Γαλλία διενεργούνται με απόφαση της εκτελεστικής και της νομοθετικής εξουσίας και όχι με την πρωτοβουλία των πολιτών και κατά συνέπεια να αποδοκιμάζονται. Τα χαμηλά ποσοστά συμμετοχής των πολιτών στην δημοψηφισματική διαδικασία εγείρουν και το ζήτημα της νομιμοποίησης του αποτελέσματος που θα προκύψει από την κάλπη. Δημιουργείται εδώ, το εύλογο ερώτημα, αναφορικά με το πόσο αντιπροσωπευτική μπορεί να είναι η απόφαση μιας πλειοψηφίας, όσο μεγάλη κι αν είναι αυτή, όταν προκύπτει από ένα ποσοστό συμμετοχής των εγγεγραμμένων πολιτών της τάξης του 20 ή 30% στο δημοψήφισμα. Η Συνταγματική αναθεώρηση του 2008, που προβλέπει περισσότερα αντίβαρα στην εξουσία της εκτελεστικής λειτουργίας, και ιδίως προς τις εξουσίες του Προέδρου της Γαλλικής Δημοκρατίας, με την ενίσχυση των αρμοδιοτήτων της μειοψηφίας του Κοινοβουλίου, μπορεί να δημιουργήσει νέες προσδοκίες για την ενδυνάμωση της εμπιστοσύνης των Γάλλων πολιτών στον θεσμό του δημοψηφίσματος με την προσφυγή μεγαλύτερου αριθμού εκλογέων στη δημοψηφισματική κάλπη¹⁶⁷.

5.4 Τα “όρια” της αναθεωρητικής διαδικασίας

Στη Γαλλία μπορεί κανείς να παρατηρήσει δύο “τύπους” περιορισμών που αποτυπώνονται στο άρθρο 89 του Συντάγματος¹⁶⁸.

- **Αρχικώς, δεν επιτρέπεται να γίνει αναθεώρηση του Συντάγματος όταν απειλείται η εδαφική ακεραιότητα της χώρας,**
- **Ως επίσης, απαγορεύεται και η αναθεώρηση του «δημοκρατικού χαρακτήρα της διακυβέρνησης» (la forme républicaine du Gouvernement).**

---

¹⁶⁷Λύτρας Σωτήρης, Το Δημοψήφισμα εις τα πλαίσια του άρθρου 11 του Γαλλικού Συντάγματος του 1958, ΤοΣ, 1975

Chenot B., Το Δημοψήφισμα στους Γαλλικούς θεσμούς, μετάφραση Γλ.Σιούτη, ΤοΣ, 1985

M. Verpeaux, La loi organique relative au referendum local, La semaine juridique - edition générale, LexisNexis, 2012

M. Verpeaux, Referendum ou consultation, Semaine juridique - Administration et collectivités territoriales, 2005

¹⁶⁸P. Jan, “L’ Article 89 de la Constitution, La Constitution de la Cinquième République”, Economica, 2009

5.5 Ο δικαστικός έλεγχος της αναθεώρησης του Συντάγματος¹⁶⁹

Η Πέμπτη Γαλλική Δημοκρατία εισήγαγε ένα νέο θεσμό στο Γαλλικό Σύνταγμα, το **Συνταγματικό Συμβούλιο (Conseil Constitutionnel)**. Ο θεσμός αυτός περιγράφεται στον Έβδομο Τίτλο¹⁷⁰. Σύμφωνα με το **άρθρο 56**, το Συνταγματικό Συμβούλιο αποτελείται από εννέα μέλη, τα οποία ορίζουν – κατά το ένα τρίτο ο καθένας – ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας, ο Πρόεδρος της Γερουσίας και ο Πρόεδρος της Εθνικής Αντιπροσωπείας. Τυπικά, μέλη του Συμβουλίου είναι και οι διατελέσαντες Πρόεδροι της Δημοκρατίας, αλλά ήδη λίγα χρόνια μετά την ίδρυση του θεσμού, η συμμετοχή αυτή ατόνησε και δεν εφαρμόζεται πλέον¹⁷¹.

Οι αρμοδιότητες¹⁷² του Συνταγματικού Συμβουλίου περιλαμβάνουν τον έλεγχο της νομιμότητας της εκλογής του Προέδρου της Δημοκρατίας (άρθρο 58) και, σε περίπτωση αμφισβήτησης, των βουλευτών και των γερουσιαστών (άρθρο 59), καθώς και τον έλεγχο της τήρησης της διαδικασίας διεξαγωγής δημοψηφίσματος (άρθρο 60). Αλλά η ουσιαστικότερη εξουσία του είναι ο έλεγχος της Συνταγματικότητας των νόμων, ο οποίος προβλέπεται στο **άρθρο 61** του Συντάγματος. Σύμφωνα με τη διάταξη αυτή, οι οργανικοί νόμοι και οι κανονισμοί της Βουλής πριν από τη θέση τους σε ισχύ, υποβάλλονται στο Συνταγματικό Συμβούλιο για να κρίνει τη Συνταγματικότητά τους, το ίδιο μπορεί να συμβεί και για έναν κοινό νόμο, κατόπιν προσφυγής. Οι διατάξεις που κρίνονται αντισυνταγματικές δεν μπορούν να τεθούν σε ισχύ, ενώ οι αποφάσεις του Συμβουλίου – μη υποκείμενες σε ένδικα μέσα – ισχύουν έναντι όλων (άρθρο 62).

Το Συνταγματικό Συμβούλιο αρνήθηκε, ωστόσο να προβεί στο δικαστικό έλεγχο των αναθεωρήσεων. Αυτή η απόρριψη¹⁷³, βρίσκεται σε πλήρη αρμονία με την αρχή ότι, η εξουσία είναι κυρίαρχη. Η απόφαση 469/2003 DC της 26ης Μαρτίου 2003, φαίνεται να είναι η πλέον επίκαιρη, με το Συνταγματικό Συμβούλιο να καταλήγει ότι¹⁷⁴: **“Σύμφωνα με το άρθρο 61 του Συντάγματος, το Συνταγματικό Συμβούλιο συμβάλλει καθοριστικά στην εκτίμηση της συμμόρφωσης των οργανικών νόμων με το Σύνταγμα, ωστόσο, το Συνταγματικό Συμβούλιο, δεν έχει την εξουσία να αποφανθεί επί μιας Συνταγματικής τροποποίησης βάσει του άρθρου 61 ή του άρθρου 89 ή οποιασδήποτε άλλης διάταξης του**

---

¹⁶⁹F. Mélin – Soucramanien, P. Pactet, Droit Constitutionnel, 33e édition, Sirey Août 2014

¹⁷⁰Collection Droit Public Positif, La Révision de la Constitution, Economica et Presses Universitaires d’Aix Marseille, 1992

¹⁷¹Το 1993, η Επιτροπή αναθεώρησης του Συντάγματος, πρότεινε την κατάργηση της συμμετοχής των Προέδρων της Δημοκρατίας στο Συνταγματικό Συμβούλιο.

¹⁷²Louis Favoreu, La place du Conseil Constitutionnel dans la Constitution de 1958 et Les grandes decisions du Conseil Constitutionnel, edition Dalloz, 2018

¹⁷³Πιο συγκεκριμένα, αποτυπώνεται στις ακόλουθες αποφάσεις: της 6ης Νοεμβρίου 1962, της 2ας Σεπτεμβρίου 1992 και της 26ης Μαρτίου 2003.

¹⁷⁴Η απάντηση αυτή των Συνταγματικών δικαστών, αφορούσε το νέο νόμο Συνταγματικής αναθεώρησης που ενέκρινε το Κοινοβούλιο στις 17 Μαρτίου του 2003, σε σχέση με το τελευταίο εδάφιο του άρθρου 89 του Συντάγματος.

Συντάγματος¹⁷⁵. Στη Γαλλία, αυτός ο έλεγχος θα ήταν απολύτως εφικτός, υπό την προϋπόθεση ότι αφορά μόνο τους Συνταγματικούς νόμους που ψήφισε το Κογκρέσο και όχι ο λαός. Πράγματι, όσο είναι βέβαιο ότι σε μια δημοκρατική κοινωνία ο λαός πρέπει να παραμείνει ο τελικός κυρίαρχος, είναι καθιερωμένο ότι η δράση του κοινοβουλίου, που το συνιστά, δεν είναι πλέον κυρίαρχη από τη γενίκευση του Συνταγματικού ελέγχου των νόμων¹⁷⁶.

---

¹⁷⁵P. Gaia, R. Ghevontian, F. Mélin – Soucramanien, E. Olivia, A. Roux, L. Favoreu, L. Philip, Les grandes décisions du Conseil constitutionnel, 17e edition, Dalloz, 2013

OI. Beaud, La puissance de l'Etat, PUF, 1994

¹⁷⁶P. Jan, "L'immunité juridictionnelle des lois de révision constitutionnelle", Petites affiches, 2003

5.6 Η δυνατότητα αναθεώρησης της διαδικασίας αναθεώρησης

Αναφορικά με τη διαδικασία αναθεώρησης του Γαλλικού Συντάγματος, σύμφωνα με ένα μέρος της θεωρίας, η ίδια η διαδικασία αναθεώρησης είναι υπό αμφισβήτηση. Το άρθρο 89 πάντως δεν απαγορεύει την αναθεώρηση των περιορισμών που το ίδιο θέτει¹⁷⁷.

Μία λύση θα ήταν, με την τροποποίηση του άρθρου 89, η προσφυγή σε δημοψήφισμα μετά τη διαπίστωση μιας διαρκούς διαφωνίας μεταξύ των δύο συνελεύσεων. Με τον τρόπο αυτό, οι αβεβαιότητες ως προς την κανονικότητα και ορθότητα της χρήσης του άρθρου 11, θα καταργούνταν. Βεβαίως, δεν μπορεί να αναμένεται από το Κοινοβούλιο, να θυσιάσει την άσκηση του δικαιώματος αρνησικυρίας και κάθε τέτοια αναθεώρηση θα ήταν πιθανώς καταδικασμένη σε παράλειψη βάσει του άρθρου 89. Μια άλλη, εναλλακτική ή συμπληρωματική λύση, προκειμένου να αποφευχθούν ή να μειωθούν οι παρεμποδιστικές παρεμβάσεις, θα ήταν η συμπερίληψη στο Σύνταγμα, παράλληλα με τις διαδικασίες του άρθρου 89, της αρχής της υποχρεωτικής διαδικασίας αναθεώρησης. Σε τακτά χρονικά διαστήματα, για παράδειγμα, κάθε δέκα, δώδεκα ή δεκαπέντε χρόνια, θα μπορούσε να διοργανώνεται συζήτηση μπροστά στο Κοινοβούλιο ή ενώπιον μιας συνέλευσης η οποία θα είχε εκλεγεί επ' ευκαιρία, κατά τη διάρκεια της οποίας θα πραγματοποιούνταν αναθεώρηση του Συντάγματος¹⁷⁸.

Δεν θα ήταν επιθυμητό, επιπλέον, να προβλεφθεί μια διαδικασία αναθεώρησης της λαϊκής πρωτοβουλίας; Είναι φυσικό, στην πραγματικότητα, ότι μόνο τα ενδιαφερόμενα μέρη, δηλαδή η εκτελεστική εξουσία και το Κοινοβούλιο, μπορούν να προτείνουν αλλαγές στο καθεστώς τους, στις αρμοδιότητές τους και στις σχέσεις τους; Μπορούμε πάντα να περιμένουμε από όσους βρίσκονται στο επίκεντρο του συστήματος να αναλάβουν πρωτοβουλίες που θα διαταράξουν αυτό το σύστημα; Δεν θα ήταν πιο δημοκρατικό να επιτρέψουμε στους ανθρώπους να αποτελέσουν την πηγή μιας αναθεώρησης που θα επιβάλει μια αλλαγή σε όσους ζουν με επιβλαβείς κανόνες¹⁷⁹;

---

¹⁷⁷P. Fraisseix, *Droit constitutionnel*, 6e édition, Vuibert collection, août 2013

¹⁷⁸π.χ. Το Πολωνικό Σύνταγμα του 1921 το οποίο, στο άρθρο 125, προέβλεπε υποχρεωτική αναθεώρηση κάθε είκοσι πέντε χρόνια.

¹⁷⁹Collection *Droit Public Positif*, *La Révision de la Constitution*, Economica et Presses Universitaires d'Aix Marseille, 1992

5.7 Γαλλικό Σύνταγμα και Ευρωπαϊκή Ενοποίηση

Το Γαλλικό Σύνταγμα του 1958, όπως προαναφέρθηκε και ανωτέρω, δεν είναι ένα σταθερό κείμενο, μία για πάντα, με τη μορφή που του δίνουν οι συντάκτες του. Το περιβάλλον στο οποίο εφαρμόζεται έχει αλλάξει, εξακολουθεί να εξελίσσεται, ζει¹⁸⁰. Την ίδια στιγμή, τα κείμενα του Διεθνούς και του Ευρωπαϊκού δικαίου, έχουν εισαχθεί στο Σύνταγμα εδώ και περίπου 20 χρόνια¹⁸¹. Αξίζει να σημειωθεί, ότι στο Γαλλικό νομικό σύστημα, η εφαρμογή ενός κανόνα της ΕΕ που έρχεται σε σύγκρουση με το Γαλλικό Σύνταγμα, προϋποθέτει την προηγούμενη αναθεώρηση του Συντάγματος για τον σκοπό αυτό.

Έτσι, λοιπόν, η αρχή έγινε έν έτει 1992, εξ' αφορμής της υπογραφής της Συνθήκης του Μάαστριχτ¹⁸², με την αναθεώρηση της 25ης Ιουνίου, η οποία εισάγει στο Σύνταγμα τα τμήματα 88.1, 88.2, 88.3, 88.4, δύο εκ των οποίων στοχεύουν συγκεκριμένα τη Συνθήκη. Στη συνέχεια, πραγματοποιούνται αρκετές αναθεωρήσεις, οι οποίες αιτιολογούνται από κείμενα ή σκέψεις του Εξωτερικού δικαίου. Η αναθεώρηση της 25ης Νοεμβρίου του 1993 προσθέτει στο Σύνταγμα ένα ακόμη άρθρο, το άρθρο 53 παρ. 1, που είχε ως σκοπό την υλοποίηση της **Σύμβασης του Σένγκεν**. Η Συνθήκη του Σένγκεν (όπως είναι γνωστή) είχε υπογραφεί κι αυτή στα πλαίσια της Ευρωπαϊκής συνεργασίας, έχοντας ως στόχο την προοδευτική κατάργηση των ελέγχων στα κοινά σύνορα, την καθιέρωση της ελεύθερης κυκλοφορίας των προσώπων (των κρατών - μελών που υπέγραψαν τη συμφωνία) καθώς και την αστυνομική και δικαστική συνεργασία στις ποινικές υποθέσεις¹⁸³. Η αναθεώρηση της 25ης Ιανουαρίου του 1999, που κατέστη αναγκαία από τη Συνθήκη του Άμστερνταμ¹⁸⁴, τροποποιεί τα άρθρα 88.2 και 88.4. Η αναθεώρηση της 8ης Ιουλίου του 1999 εισάγει το άρθρο 53 παρ. 2, σύμφωνα με το οποίο "η Δημοκρατία μπορεί να αναγνωρίσει τη δικαιοδοσία του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου υπό τους όρους που προβλέπονται στη Συνθήκη που υπεγράφη στις 18 Ιουλίου 1998". Η αναθεώρηση της 25ης Μαρτίου 2003, που εισάγει το άρθρο 88 παρ. 2, αναφέρεται στο Ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης. Τέλος, σκοπός της αναθεώρησης της 1ης Μαρτίου του 2005 ήταν να επιτρέψει την επακόλουθη κύρωση της Συνθήκης της 29ης Οκτωβρίου του 2004, για τη θέσπιση του Συντάγματος της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Όπως γνωρίζουμε, ωστόσο, η επικύρωση αυτής της συνθήκης ματαιώθηκε με το δημοψήφισμα της 29ης Μαΐου του 2005 και ως επακόλουθο αυτού, η συνθήκη αυτή δεν τέθηκε ποτέ σε ισχύ.

---

¹⁸⁰F. Mélin – Soucramanien, P. Pactet, Droit Constitutionnel, 33e édition, Sirey Août 2014

¹⁸¹P. Ardant - S. Formery, Les Institutions de la Ve République, 13e édition, Hachette Supérieure, 2010 – 2011

¹⁸²Ολόκληρο το κείμενο της Συνθήκης, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=CELEX:11992M/TXT>

¹⁸³Δονάτος Ι. Παπαγιάννης, Ευρωπαϊκό Δίκαιο, Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, 2016

¹⁸⁴Ολόκληρο το κείμενο της Συνθήκης, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=CELEX:11997D/TXT>

Τέλος, η Συνθήκη της Λισαβόνας¹⁸⁵ τροποποίησε τα άρθρα 88-1 έως 88-7 του Συντάγματος. Η συνθήκη αυτή τέθηκε σε ισχύ την 1η Δεκεμβρίου 2009, ένα μήνα μετά την ολοκλήρωση της διαδικασίας επικύρωσης και από τα 27 κράτη - μέλη¹⁸⁶.

---

¹⁸⁵Ολόκληρο το κείμενο της Συνθήκης, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/ALL/?uri=OJ:C:2007:306:TOC>

¹⁸⁶S.L. Formery, *La Constitution commentée*, 16e édition, Hachette supérieur, 2013 – 2014

6. ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Στην αρχαία Σπάρτη, οι Λακεδαιμόνιοι είχαν ορίσει τον Λυκούργο ως υπεύθυνο για τη σύνταξη του Συντάγματός τους. Ωστόσο, ο Λυκούργος άρχισε να αμφιβάλλει, όταν ολοκληρώθηκε η δουλειά, ότι το Σύνταγμά του ήταν καλό. Κάλεσε τους πολίτες και τους ανακοίνωσε την πρόθεσή του να πάει στους Δελφούς για να συμβουλευτεί την Πυθία για το θέμα αυτό. Τους έβαλε, μάλιστα, να ορκιστούν ότι, κατά την απουσία του θα σέβονται το νόμο. Στη συνέχεια, μαθαίνοντας από την Πυθία ότι το Σύνταγμά του ήταν εξαιρετικό, δεν επέστρεψε ποτέ στη Σπάρτη, αφήνοντας την να κρατήσει τον όρκο που του είχε δώσει, δηλώνοντας πίστη και εφαρμόζοντας τον νόμο που της είχε δώσει.

Σήμερα, δυστυχώς, τα Μαντεία είναι σιωπηλά, και γι αυτό το λόγο μόνο εμπειρικά μπορούμε να διαπιστώσουμε αν ένα Σύνταγμα είναι καλό ή όχι. Επομένως, κρίνεται σκόπιμο το ίδιο το Σύνταγμα, να αφήνει μια πόρτα ανοιχτή για μια πιθανή αναθεώρηση του έργου του καθώς και να παράσχει, στο ίδιο το σώμα του τελευταίου, τον τρόπο με τον οποίο μπορεί να τροποποιηθεί. Οι τροποποιήσεις του Συντάγματος γίνονται με την “παράγωγή συντακτική εξουσία”, η οποία είναι η εξουσία που αναθεωρεί ένα υπάρχον Σύνταγμα σύμφωνα με τις μορφές και τους μηχανισμούς που προβλέπει το ίδιο το Σύνταγμα. Δεν μπορεί να θεωρηθεί ως αμετάβλητο κείμενο, αλλά, αντιθέτως, ως ευμετάβλητο σύμφωνα με τις προσδοκίες των πολιτών καθώς και τις πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις της χώρας. Η παρέμβαση της “παράγωγης συστατικής δύναμης” αντιπροσωπεύει κατά κάποιο τρόπο την ικανότητα προσαρμογής του υπέρτατου κειμένου, συμβολίζοντας έτσι τη ζωτικότητά καθώς και την κατάσταση της ανθεκτικότητάς του¹⁸⁷.

Το Σύνταγμα κατέχει τη σημαντικότερη θέση στην αξιακή πυραμίδα των κανόνων δικαίου τόσο στην Ελλάδα όσο και στη Γαλλία. Πρόκειται για δύο γραπτά και άκαμπτα Συντάγματα, που προβλέπουν τα ίδια τη διαδικασία αναθεώρησής τους, η οποία είναι πολύ αυστηρότερη από την έγκριση, την τροποποίηση ή την κατάργηση ενός κοινού νόμου. Σε εθνικό επίπεδο, η Συνταγματική αυτή ακαμψία συμβάλλει και στη σταθερότητα των σχέσεων μεταξύ των δημοσίων αρχών και των θεμελιωδών δικαιωμάτων, εκτός φυσικά από την πολιτειακή σταθερότητα. Οι ομοιότητες καθώς και οι διαφορές που παρατηρούνται μεταξύ των δύο διαδικασιών αναθεώρησης ποικίλλουν, καθώς και τα δύο Συντάγματα, προβλέπουν μια σύνθετη και αυστηρή διαδικασία επιβάλλοντας ταυτόχρονα ουσιαστικά όρια. Κατά την έρευνα των αναθεωρήσεων που έχουν συμβεί μέχρι τώρα και στις δύο χώρες, βλέπουμε ότι το Γαλλικό Σύνταγμα έχει αναθεωρεί περισσότερες φορές από ό, τι το Ελληνικό, δεδομένου ότι η διαδικασία της αναθεώρησης του Γαλλικού Συντάγματος δεν επιβάλλει χρονικό όριο¹⁸⁸.

---

¹⁸⁷B. Chantebout Bernard, Droit constitutionnel, 31e édition, Sirey, Août 2014

¹⁸⁸P. Fraisseix, Droit constitutionnel, 6e édition, Vuibert, coll., août 2013

Σε διεθνές επίπεδο, το ζήτημα της υπεροχής του Συντάγματος έναντι της νομοθεσίας της ΕΕ, τίθεται έντονα στην Ελληνική έννομη τάξη και τη Συνταγματική θεωρία. Σύμφωνα με ένα μέρος της θεωρίας, το Σύνταγμα υπερισχύει του δικαίου της ΕΕ. Ωστόσο, στην πράξη παρατηρούμε ότι, αν μια εθνική διάταξη αντιβαίνει στο δίκαιο της ΕΕ, η εθνική διάταξη έστω και αν είναι Συνταγματική, παραμένει ανεφάρμοστη. Να σημειωθεί ότι, η Ελλάδα έχει καταδικαστεί πολλές φορές για την παραβίαση του Ευρωπαϊκού δικαίου και της ΕΣΔΑ. Στο Γαλλικό νομικό σύστημα, εν αντιθέσει, η εφαρμογή ενός κανόνα της ΕΕ που έρχεται σε σύγκρουση με το Γαλλικό Σύνταγμα, προϋποθέτει την προηγούμενη αναθεώρηση του Συντάγματος για τον σκοπό αυτό¹⁸⁹. Γενικά, πάντως, επί του μεγάλου αυτού θέματος δεν υφίσταται στην πραγματικότητα διάλογος μεταξύ του ΔΕΚ και των εθνικών ανώτατων ή Συνταγματικών δικαστηρίων, αλλά απλώς η παράλληλη ανάπτυξη δύο μονολόγων. Πράγματι, η νομολογία του ΔΕΚ αναφέρεται αξιωματικά στις αρχές της υπεροχής και της αυτονομίας του κοινοτικού δικαίου, ενώ η νομολογία των εθνικών δικαστηρίων εμπνέεται από παραδοσιακές νομικές αποδοχές που δεν είναι εύκολα συμβατές με την πορεία της Ευρωπαϊκής Ενοποίησης. Σε μία πρώτη φάση, οι βασικές επιφυλάξεις των εθνικών δικαστηρίων είχαν ως επίκεντρο την υπεροχή του ενωσιακού δικαίου έναντι ιδίως των Συνταγματικών διατάξεων που περιλαμβάνουν εγγυήσεις θεμελιωδών δικαιωμάτων και τον επακόλουθο προβληματισμό γύρω από την ήσσονα προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων σε ενωσιακό επίπεδο και τις δυσμενείς επιπτώσεις που μπορεί να είχε σχετικά η υπεροχή του ενωσιακού δικαίου έναντι των προστατευόμενων από το Σύνταγμα ελευθεριών. Παρ' όλα αυτά, σε μια δεύτερη φάση, τα Συνταγματικά Δικαστήρια ανέπτυξαν νέους προβληματισμούς, οι οποίοι είχαν στο επίκεντρό τους την περιχαράκωση των κυριαρχικών αρμοδιοτήτων των κρατών μελών. Τη νομολογία των εθνικών δικαστηρίων απασχόλησε κυρίως η εθνική κυριαρχία και η δημοκρατική αρχή.

Είναι αλήθεια, ότι η μεγαλύτερη πρόκληση της εποχής μας, που το Συνταγματικό δίκαιο αλλά και το ευρωπαϊκό κεκτημένο πρέπει να αντιμετωπίσει, είναι η εξέλιξη των κοινωνιών που γίνονται πολυπολιτισμικές, ιδίως στο πλαίσιο της ΕΕ και της παγκοσμιοποίησης, όπου παρατηρούμε την τάση των κρατών να μεταβιβάζουν όλο και περισσότερες αρμοδιότητες σε Ευρωπαϊκούς ή Παγκόσμιους οργανισμούς. Ιδιαίτερα, στο πλαίσιο της οικονομικής, πολιτικής και κοινωνικής κρίσης που επικρατεί τα τελευταία χρόνια στην Ευρώπη, το Σύνταγμα αποτελεί για πολλούς τη λύση για την προστασία των θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της κυριαρχίας των κρατών - μελών.

Το ζήτημα της υπεροχής σχετίζεται με κρίσεις όχι μόνο νομικές αλλά και πολιτικές σχετικά με την έννοια της κυριαρχίας σε μία διαρκώς εξελισσόμενη διαδικασία ενοποίησης. Η απόλυτη τοποθέτηση υπέρ του Κοινοτικού ή του Συνταγματικού δικαίου οδηγεί στη σύγκρουση ανάμεσα στο ΔΕΚ και τα εθνικά Συνταγματικά δικαστήρια, σύγκρουση η οποία παραλληλίστηκε με τις ψυχροπολεμικές σχέσεις ΗΠΑ - ΕΣΣΔ. Η προσπάθεια συμβιβασμού μπορεί να έχει αίσιο αποτέλεσμα αν δεχτούμε ότι εθνικός και κοινοτικός δικαστής συνεργάζονται στα πλαίσια ενός ενιαίου δικαστικού χώρου για την ομοιόμορφη και αποτελεσματική εφαρμογή του

---

¹⁸⁹P. Jan, «Article 89 de la Constitution, La Constitution de la Cinquième République», *Economica* 2009

κοινοτικού δικαίου με σεβασμό στις κοινές θεμελιώδεις συνταγματικές αξίες. Ο θεσμικός - δικαστικός αυτός διάλογος μπορεί να αποτελέσει το μέσο για την άρση παραδοσιακών συγκρούσεων. Ο καταστατικός χάρτης των κρατών - μελών καλείται να λειτουργήσει «ως γέφυρα διασύνδεσης και επικοινωνίας μεταξύ της εθνικής και της “υπερεθνικής” κυριαρχίας. Να εγγυηθεί και να διασφαλίσει αυτή τη συνεχή ροή της κυριαρχίας. Να γίνει ο καλός δημοκρατικός αγωγός της, ο ενδιάμεσος και μεσολαβητής της επικοινωνίας των εθνικών φορέων δύναμης και εξουσίας με τους ευρωπαϊκούς, των τοπικών με την ευρωπαϊκή έννομη τάξη». Οι Συνθήκες της Ένωσης, τέλος, καλούνται να διαμορφώνουν το πλαίσιο και τους διαύλους αυτής της διακειμενικής επικοινωνίας και συνεργασίας με τα εθνικά Συντάγματα¹⁹⁰. Από έννομη τάξη που υπερέχει και ακυρώνει ή παρακάμπτει εθνικούς συνταγματικούς κανόνες γίνεται ο ιδεατός «τόπος», όπου εθνικά και κοινοτικά όργανα συλλειτουργούν, ώστε η Ένωση να καταστεί μια πολιτική κοινότητα που βασίζεται στις «αρχές του σεβασμού της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, της ελευθερίας, της δημοκρατίας, της ισότητας, του κράτους δικαίου και του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων» , ένας χώρος πραγματικής ανθρώπινης ελπίδας¹⁹¹ ...

---

¹⁹⁰Δονάτος Ι. Παπαγιάννης, Ευρωπαϊκό Δίκαιο, Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, 2016

Σαχπεκίδου Ρ. Ευγενία, Ευρωπαϊκό Δίκαιο, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2013

Κανελλόπουλος Ι. Παναγιώτης, Το Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, Δεκέμβρης 2010

Ξενοφών Ι. Κοντιάδης, Πεδία έντασης του Συντάγματος με το Ευρωπαϊκό νομικό σύστημα, ΤοΣ, 2006

¹⁹¹DE BERRANGER, Constitutions nationales et construction communautaire, LGDJ, 1995 και Ο. BEAUD, La puissance de l'Etat, PUF, collection Leviathan, 1994

Ξενοφών Ι. Κοντιάδης - Αλκμήνη Φωτιάδου, Η ανθεκτικότητα του Συντάγματος, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη σε συνεργασία με το κέντρο Ευρωπαϊκού και Συνταγματικού δικαίου - Ίδρυμα Θεμιστοκλή και Δημήτρη Τσάτσου, 2016

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ (Ελληνική)

- Γιώργος Αναστασιάδης, Πολιτική και Συνταγματική ιστορία της Ελλάδας, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη, 2001
- Ευάγγελος Β. Βενιζέλος, Τα όρια της αναθεώρησης του Συντάγματος του 1975, Εκδόσεις Παρατηρητής - Θεσσαλονίκη, Δεκέμβριος 1984
- Ευάγγελος Β. Βενιζέλος, Το Αναθεωρητικό κεκτημένο, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2002
- Ευάγγελος Β. Βενιζέλος, Συνταγματική αυτοσυνειδησία ή αναθεωρητικός οίστρος;, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα σε συνεργασία με το κέντρο Ευρωπαϊκού και Συνταγματικού δικαίου, Ίδρυμα Θεμιστοκλή και Δημήτρη Τσάτσου, 2006
- Ευάγγελος Β. Βενιζέλος, Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου, Αναθεωρημένη έκδοση, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Ιανουάριος 2008
- Ευάγγελος Κ. Βολουδάκης, Ο θεσμός του δημοψηφίσματος μετά την αναθεώρηση του Συντάγματος: διεύρυνση της λαϊκής κυριαρχίας ή δημοκρατικά πρόσοψη;, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή, 1995
- Εμμ. Δαρζέντας, Αναθεωρητική λειτουργία και αναθεώρηση του Συντάγματος του 1958 της Γαλλίας, στο σύμμεικτα Φ. Βεγλερή, 1988
- Άλκης Ν. Δερβιτσιώτης, Σημειώσεις Συνταγματικού Δικαίου, 4η έκδοση, Εκδόσεις Π.Ν. Σάκκουλας, 2018
- Ανδρέας Γ. Δημητρόπουλος, Το Δημοψήφισμα: ο ρόλος και η σημασία του θεσμού στη σύγχρονη δημοκρατία, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα 1997
- Ανδρέας Γ. Δημητρόπουλος, Το Σύνταγμα ως βάση της έννομης τάξης, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2002
- Ανδρέας Γ. Δημητρόπουλος, Πρακτικά θέματα Συνταγματικού δικαίου, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη, Δεκέμβριος 2004
- Γ. Δρόσος, “Το Συνταγματικό δίκαιο ως τεχνική της δημοκρατικής άσκησης της εξουσίας στο έργο του Αριστόβουλου Μάνεση”, Χαρμόσυνο Αριστόβουλου Μάνεση, εκδόσεις Σάκκουλα, 1994

- Παναγιώτης Ι. Κανελλόπουλος, Το Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, Δεκέμβρης 2010
- Γεώργιος Ι. Κασιμάτης, Συνταγματικόν Δίκαιον, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1980
- Ξενοφών Ι. Κοντιάδης, Η αναθεώρηση του Συντάγματος, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2000
- Ξενοφών Ι. Κοντιάδης - Αλκμήνη Φωτιάδου, Η ανθεκτικότητα του Συντάγματος, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη σε συνεργασία με το κέντρο Ευρωπαϊκού και Συνταγματικού δικαίου - Ίδρυμα Θεμιστοκλή και Δημήτρη Τσάτσου, 2016
- Αριστόβουλος Μάνεσης, Συνταγματική θεωρία και πράξη, Εκδόσεις Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη 1980
- Αριστόβουλος Μάνεσης, Συνταγματικόν Δίκαιον, 1981
- Αντώνιος Μανιτάκης, Κράτος δικαίου και δικαστικός έλεγχος της Συνταγματικότητας, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη, 1994
- Αντώνης Μανιτάκης, Ερμηνεία Συντάγματος και λειτουργία πολιτεύματος, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα 1996
- Αντώνης Μανιτάκης, Το πραγματικό Σύνταγμα ως ερμηνευτική παράμετρος και σιωπηρό όριο της αναθεώρησης του Συντάγματος, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα 1996
- Αντώνης Μανιτάκης, Ελληνικό Συνταγματικό Δίκαιο, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη, 2004
- Κώστας Γ. Μαυριάς, Συνταγματικό Δίκαιο, 5η έκδοση, Εκδόσεις Π.Ν. Σάκκουλας, 2014
- Ηλίας Ι. Νικολόπουλος, Οι Γαλλικές διακηρύξεις των δικαιωμάτων του 18ου αιώνα, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Δεκέμβριος 1991
- Ηλίας Ι. Νικολόπουλος, Ο θεσμός της λαϊκής - νομοθετικής και Συνταγματικής πρωτοβουλίας, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Ιανουάριος 1997
- Σαράντης Κ. Ορφανουδάκης, Η υπεροχή του Συντάγματος έναντι του νόμου, ως απαύγασμα του Συνταγματισμού, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη, 2008

- Κώστας Γ. Μαυριάς - Αντώνιος Μ. Παντελής, Συνταγματικά κείμενα (Ελληνικά και ξένα), Γ' έκδοση, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1996
- Αντώνιος Μ. Παντελής, Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, 3η έκδοση, Εκδοτικός οίκος Α.Α. Λιβάνη, Αύγουστος 2016
- Δονάτος Ι. Παπαγιάννης, Ευρωπαϊκό Δίκαιο, Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, 2016
- Λίνα Παπαδοπούλου (Αναπλ. Καθηγήτρια Νομικής Σχολής ΑΠΘ), Διαδικτυακό σύγγραμμα με τίτλο: "Συνταγματικό δίκαιο" (Πανεπιστημιακές παραδόσεις), δημοσιευμένο στον εκπαιδευτικό ιστότοπο www.kallipros.gr (Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα και Βοηθήματα)
- Απ. Παπατόλιας, "Από την ιστορία μιας φράσης στη γενεαλογία μιας έννοιας", Χαρμόσυνο Αριστόβουλου Μάνεση, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1998
- Αθανάσιος Γ. Ράϊκος, Συνταγματικό Δίκαιο, Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, 2018
- Ευγενία Ρ. Σαχπεκίδου, Ευρωπαϊκό Δίκαιο, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2013
- Αλέξανδρος Ι. Σβώλος, Συνταγματικόν Δίκαιον, 1934
- Αλέξανδρος Ι. Σβώλος, Η αναθεώρησις του Συντάγματος, 1934
- Τζούλια Στράγγα - Ηλιοπούλου, Ελληνικό Συνταγματικό Δίκαιο και Ευρωπαϊκή Ενοποίηση, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Ιανουάριος 1996
- Γεώργιος Χ. Σωτηρέλης, Σύνταγμα και Δημοκρατία στην εποχή της "παγκοσμιοποίησης", Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Δεκέμβριος 2000
- Δημήτριος Θ. Τσάτσος, Συνταγματικό Δίκαιο, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Δεκέμβριος 1994
- Χρήστος Δ. Τσιμπούκης, Αναθερώντας την αναθεωρητική διαδικασία, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή, 2009
- Κώστας Χ. Χρυσόγονος, Συνταγματικό Δίκαιο, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη, 2014

- Κώστας Χ. Χρυσόγονος - Σπυρίδων Βλαχόπουλος, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, 4η Αναθεωρημένη έκδοση, Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, Οκτώβριος 2017

ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ (Ελληνική)

- Άρθρο του Νίκου Κ. Αλεβιζάτου στην “Κ”: Το Γαλλικό Σύνταγμα κι εμείς, 08.10.2018, δημοσιευμένο στον παρακάτω ιστότοπο <http://www.kathimerini.gr/988547/article/epikairothta/me-thn-k/diavaste-sthn-ka8hmerinh-ths-kyriakh8>
- Γ. Κασσιμάτης, Αυταρχική και δημοκρατική Συντακτική εξουσία, ΤοΣ, 1975
- Γ. Κασσιμάτης, Η Αναθεώρηση του Συντάγματος, Σκέψεις και παρατηρήσεις, Γνώμη, ΤοΣ, 2000
- Ξενοφών Ι. Κοντιάδης, Πεδία έντασης του Συντάγματος με το Ευρωπαϊκό νομικό σύστημα, ΤοΣ, 2006
- Σωτήρης Λύτρας, Το Δημοψήφισμα εις τα πλαίσια του άρθρου 11 του Γαλλικού Συντάγματος του 1958, ΤοΣ, 1975
- Αντώνης Μανιτάκης, Η νομική φύση και ο πολιτικός χαρακτήρας της ερμηνείας του Συντάγματος, ΤοΣ, 1985
- Άρθρο του καθηγητή Αντώνη Μανιτάκη, στην εφημερίδα Ελευθεροτυπία με τίτλο: “Το αποφασιστικό και συμβουλευτικό δημοψήφισμα”, δημοσιευμένο στις 19/12/1986
- Αντώνιος Μανιτάκης, Η αναγκαιότητα της αναθεώρησης μεταξύ πλειοψηφικού κοινοβουλευτισμού και αναθεωρητικής συναίνεσης, ΤοΣ, Τεύχος 1/2007
- Άρθρο του Κώστα Γ. Μαυριά με τίτλο “Η δυνατότητα αναθεώρησης των παρ. 2 έως 6 του άρθρου 110 του Συντάγματος, προς το σκοπό απλούστευσης της διαδικασίας και σύντμησης του χρόνου αναθεώρησης”, Δίκαιο και πολιτική, Τεύχος 13-14
- Π. Παραράς, Το Δημοψήφισμα και το άρθρο 44 παρ. 2 του Συντάγματος, ΤοΣ, 1976
- Τζούλια Ηλιοπούλου - Στράγγα, Η αναθεώρηση του Συντάγματος στο πλαίσιο μιας Βουλής, ΤοΣ, 2000
- Τζούλια Ηλιοπούλου - Στράγγα, Οι σχέσεις της ελληνικής με την ευρωπαϊκή έννομη τάξη, ΤοΣ, 2000
- Κώστας Χρυσόγονος, Σκέψεις για τη δικαστική αντιμετώπιση της αναθεώρησης του Συντάγματος, ΤοΣ, 1997
- Chenot B., Το Δημοψήφισμα στους Γαλλικούς θεσμούς, μετάφραση Γλ.Σιούτη, ΤοΣ, 1985

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ (Ξενόγλωσση)

- Ph. Ardant, “Institutions politiques et droit constitutionnel”, LGDJ et
- B. Lacroix, “Les fonctions symboliques des constitutions: bilan et perspectives”, le constitutionalisme aujourd’hui, Economica, Paris 1984
- P. Ardant - S. Formery, Les Institutions de la Ve République, 13e édition, Hachette Supérieure, 2010 – 2011
- DE BERRANGER, Constitutions nationales et construction communautaire, LGDJ, 1995 et
- O. BEAUD, La puissance de l’Etat, edition PUF, collection Leviathan, 1994
- M. P. Bodineau, Histoire constitutionnelle de la France, Presses universitaires de France (PUF), edition Que sais-je?, 2016
- J. Cadart, Institutions politiques et Droit constitutionnel, edition LGDJ, Paris 1979
- Guy Carcassonne, Les principes de la Constitution française, edition essais, 2017
- B. Chantebout-Bernard, Droit constitutionnel, 31e édition, Sirey, Août 2014
- P. Esplugas - C. Euzet - S. Mouton - J. Viguier, Droit Constitutionnelle, 6e édition, Ellipses collection, 2012
- Louis Favoreu, La politique saisie par le droit: alternances, cohabitation et Conseil constitutionnel, edition Economica, 1988
- Louis Favoreu, Droit Constitutionnel, edition Dalloz, 2019
- Louis Favoreu, La place du Conseil Constitutionnel dans la Constitution de 1958 et
- Les grandes décisions du Conseil Constitutionnel, edition Dalloz, 2018
- S.L. Formery, La Constitution commentée, 16e édition, Hachette supérieur, 2013 – 2014
- P. Fraiseix, Droit constitutionnel, 6e édition, Vuibert collection, août 2013
- P. Gaia, R. Ghevontian, F. Mélin – Soucramanien, E. Olivia, A. Roux, L. Favoreu, L. Philip, Les grandes décisions du Conseil constitutionnel, 17e edition, Dalloz, 2013
- Jean Gicquel, Les rapports entre le Gouvernement et le Parlement dans la Constitution de 1958 et
- Droit constitutionnel et institutions politiques, edition L.G.D.J, 2018

- P. Jan, “L'immunité juridictionnelle des lois de révision constitutionnelle”, Petites affiches, 2003
- P. Jan, “L' Article 89 de la Constitution, La Constitution de la Cinquième République”, Economica, 2009
- Jean Massot, Quelle place la Constitution accorde-t-elle au Président de la République ? et
- Le chef du Gouvernement en France, edition la documentation française, 1979
- F. Mélin – Soucramanien, P. Pactet, Droit Constitutionnel, 33e édition, Sirey, Août 2014
- P. Pactet, Institutions politiques, Droit constitutionnel, edition Masson, 1983
- Thierry S. Renoux, Professeur a l' Université de Nantes et Aix-Marseille, La justice et la Constitution de 1958, edition Paris Dalloz, 2008
- St. Rials, La declaration des droits de l' homme et du citoyen, Pluriel, Hachette, 1988
- M. Verpeaux, B. Mathieu, Droit Constitutionnel, Presses universitaires de France, 2004
- M. Verpeaux, Referendum ou consultation, Semaine juridique - Administration et collectivités territoriales, 2005
- M. Verpeaux, M. Bertrand, S. Rials, Textes constitutionnels de la Vème République, Presses universitaires de France (PUF), edition Que sais-je?, 2005
- M. Verpeaux, Manuel de droit constitutionnel, edition PUF, 2010
- Michel Verpeaux, La loi organique relative au référendum local, La semaine juridique - édition générale, LexisNexis, 2012
- M. Verpeaux, La loi organique relative au referendum local, La semaine juridique - edition générale, LexisNexis, 2012
- Michel Verpeaux, Professeur de Université Paris 1 - Pantheon Sorbonne, La place du Gouvernement dans la Constitution de 1958, edition La documentation Francaise, 2014
- Michel de Villiers, Le référendum sous la Vème République et Dictionnaire du droit constitutionnel, edition Dalloz-Sirey, 2007
- Collection Droit Public Positif, La Révision de la Constitution, Economica et Presses Universitaires d'Aix Marseille, 1992

ΠΗΓΕΣ (Διαδικτυακές)

- <https://www.hellenicparliament.gr>, επίσημος διαδικτυακός ιστότοπος της Βουλής των Ελλήνων
- <https://gr.ambafrance.org/Οι-γαλλικοί-θεσμοί>, επίσημος διαδικτυακός ιστότοπος της Γαλλικής πρεσβείας στην Ελλάδα
- <http://www.syntagma-dialogos.gov.gr>, επίσημος διαδικτυακός ιστότοπος της Επιτροπής διαλόγου για τη Συνταγματική αναθεώρηση
- http://www.adjustice.gr/webcenter/portal/ste?_afrLoop=72340977783511680#!%40%40%3F_afrLoop%3D72340977783511680%26_adf.ctrl-state%3Ditohb65g7_4, επίσημος διαδικτυακός ιστότοπος του Συμβουλίου της Επικρατείας (Ελλάδα)
- <http://www.dsa.gr>, επίσημος διαδικτυακός ιστότοπος του Δικηγορικού συλλόγου Αθηνών
- <http://www.dimosiodikaio.gr>, επίσημος διαδικτυακός ιστότοπος της Ένωσης Ελλήνων δημοσιολόγων
- <http://www.publiclawjournal.com>, διαδικτυακό επιστημονικό περιοδικό της Ένωσης Ελλήνων δημοσιολόγων
- <https://www.constitutionalism.gr>, διαδικτυακός ιστότοπος του ομίλου “Αριστόβουλος Μάνεσης”
- <https://repository.kallipos.gr>, διαδικτυακό - ηλεκτρονικό αποθετήριο Ελληνικών Ακαδημαϊκών συγγραμμάτων και βοηθημάτων
- <http://www.et.gr>, επίσημος διαδικτυακός ιστότοπος του Εθνικού τυπογραφείου
- https://europa.eu/european-union/index_el, επίσημος διαδικτυακός ιστότοπος της Ευρωπαϊκής Ένωσης
- <https://www.coe.int/el/web/portal/home>, επίσημος διαδικτυακός ιστότοπος του Συμβουλίου της Ευρώπης
- <http://www.assemblee-nationale.fr>, επίσημος διαδικτυακός ιστότοπος της Γαλλικής Εθνοσυνέλευσης (Γαλλικό Κοινοβούλιο)
- <https://www.conseil-constitutionnel.fr>, επίσημος διαδικτυακός ιστότοπος του Συνταγματικού Συμβουλίου
- <http://www.conseil-etat.fr>, επίσημος διαδικτυακός ιστότοπος του Συμβουλίου της Επικρατείας (Γαλλία)

- <http://www.pantheonsorbonne.fr>, επίσημος διαδικτυακός ιστότοπος του Γαλλικού Πανεπιστημίου της Σορβόννης (Universite Paris 1 - Pantheon Sorbonne)
- <https://www.u-paris2.fr/fr>, επίσημος διαδικτυακός ιστότοπος του Γαλλικού Πανεπιστημίου της Σορβόννης (Universite Paris 2 - Pantheon Assas)

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ:

Άρθρο 107 του Συντάγματος του 1864

Άρθρο 108 του Συντάγματος του 1911

Άρθρο 125 του Συντάγματος του 1927

Άρθρο 108 του Συντάγματος του 1952

Άρθρο 110 του Συντάγματος του 1975

Άρθρο 110 του Συντάγματος του 1986

Άρθρο 110 του Συντάγματος του 2001

Άρθρο 110 του Συντάγματος του 2008

- - - - -

Άρθρο 89 του Συντάγματος του 1958

νόμων καὶ ἔσεν ἐνεπι-
λαγήτερον δέξαι μηδὲν ἀπό-
νοια περὶ διαδόσεως καὶ
διαρρηκτικῆς ἐν ἐδραμῆς γῆς,
καὶ περὶ ἑνωμαδικότητος
καὶ ἀποσπαστικῆς τῶν ἐνο-
μητικῶν καὶ ἐξαρτητικῶν
ἐπιμοσίων γῆων.

Δι' ἰδιαιτέρων ἐπιστολῶν
νόμων καὶ ἐντολῶν ἐν Α'.
βοηθητικῆς περιόδου δέξαι
μηδὲν ἀπόνοια.

- 1.) Περὶ συντάξεως νόμου
μακροπρόθετος καὶ ἀποσπαστικῆς
ἐν γένει τῶν ὑποστηρικτικῶν;
- 2.) Περὶ ἐνωμαδικότητος
τῶν ἐπιμοσίων καὶ ἐνομη-
τικῆς τοῦ 1821.

Ἄρθρον 103. Ὅσοι οἱ νόμοι
καὶ τὰ διατάγματα,
καθόσον ἀρτυροῦνται
ἐν τῷ ἀπορῶν ἑν-
τάγματι, παραρτῶνται
καὶ.

Εἰδικαὶ διατάξεις.

Ἄρθρον 104. Ἡ ἀπόνοια βοήθη-
τικῆς ἐντολῆς δέξαι συγγρα-
φικῶν μέχρι τῆς ἀπόνοιας ὁ-
ριστικῆς ἐπιστολῆς ἑσῶν
τὸ βραδύτερον.

Ἄρθρον 105. Ἡ ἐνωμητικῶν
ἐπιμοσίων ἀπορῶν δέξαι
παραρτῶνται οἱ ἀπορῶν, καθό-
σον καὶ βοηθητικῆς δια-
τακτικῆς ἐπιμοσίων γῆων ἀπορῶν.

Ἄρθρον 106. Ἡ ἐνωμητικῶν
ἐπιμοσίων διαρρηκτικῆς.

Ἄρθρον 107. Δι' ἰδιαιτέρων
ἐπιστολῶν καὶ ἑνωμητικῶν ἐπιμο-
σίων τοῦ Συντάκτητος ἀρ-
τυροῦνται ὅσοι διατάξεις αὐ-
τοῦ ἐν τῶν πρὸ δημοκρατικῶν
ἐπιμοσίων καὶ ἐνωμητικῶν,
ἀλλ' ἀπορῶν ἀπορῶν δέξαι
ἐν τῷ ἀπορῶν ἐπιμοσίων
τοῦ, καὶ ἀπορῶν παραρτῶνται

βολαυδῆ ἀπονεύρασ ἡ
ἀνάγνῃ αἰνῆ.

Ἡ ἀνάγνῃ αἰνῆ ἀνάδω:
πίερας διαπύδα βιβαίῃ,
αἰνῆ ἡ Βουγῆ νὰρὰ δῆν
οὐρεγῆς βουγερενῆς αἰνῆ
πίερας δῆν αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ
αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ
αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ
αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ
αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ
αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ

Απογαυδῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ
αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ
αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ
αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ
αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ
αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ
αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ
αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ
αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ
αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ
αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ

Ἄρθρον 108. Ἐπιπέρας
ἡ ἀνάδω αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ

Ἐπιπέρας αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ
αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ
αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ
αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ
αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ
αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ
αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ
αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ
αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ
αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ

Ἄρθρον 109. Ἡ αἰνῆ αἰνῆ
αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ
αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ
αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ
αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ
αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ
αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ
αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ
αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ
αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ
αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ

Ἄρθρον 110. Ἡ αἰνῆ αἰνῆ
αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ
αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ
αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ
αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ
αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ
αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ
αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ
αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ
αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ
αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ αἰνῆ

Ἐν Ἀθήναις 16. Νοεμβρίου

1864

Ὁ Πρόεδρος.

Ἰωάννης Μανωλάκης

Ὁ Γραμματεὺς
Μητρώπουλος Α. Μανωλάκης
Καπετανίου Β. Μανωλάκης

"Άρθρον 103.

"Αγωγή κακοδικίας κατ' άρρεσπαγιδών, ισότιμων μελών του "Ελεγκτικού Συνεδρίου και τακτικών συμβούλων της "Επικρατίας διακρίνεται υπό πενταμελούς ειδικού δικαστηρίου, συγκροτούμενου καθ' όν ό νόμος όρίζει τρόπον διά κληρώσεως εκ των τριών τούτων σωμάτων, των εκ διακρίτων μελών του "Ανωτάτου Παιδαγωγικού Συμβουλίου και των καθηγητών της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου, λαμβανόμενου ενός μέλους εκ έκαστου σώματος. Είς τό δικαστήριον τούτο υπάχεται και πάσα προπαρασκευαστική διαδικασία, ούδεμίαν δ' άλλη άδεια απαιτείται.

Είς τό αυτό δικαστήριον δύνανται να υπαχθούν διά νόμον και αι άγωγαι κακοδικίας κατά πρωτοδικίων, έφετών και εισαγγελείων.

"Άρθρον 104.

"Η παιδαγωγική έξουσία επί των μελών του "Ελεγκτικού Συνεδρίου, του "Αρείου Πάγου και του Συμβουλίου της "Επικρατίας άσκείται και υπό συμβουλίου συγκεκριμένου εκ δύο μελών εκ έκαστου των σωμάτων τούτων και δύο καθηγητών της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου, όριζομένων πάντων διά κλήρου, υπό την προεδρίαν του "Υπουργού της Δικαιοσύνης. Εκ των μελών του συμβουλίου εξαιρούνται έκαστος τε άνήκοντα εις τό σώμα εκείνο, επί ενεργείας του οποίου, είτε ολοκλήρου είτε μελών αυτού, καλείται ν' άποσπασθή τό συμβούλιον.

"Άρθρον 105.

"Η έκλογή των δημοτικών αρχών γίνεται διά καθολικής ψηφοφορίας.

"Άρθρον 106.

Πάς "Ελλην, δυνάμενος φέρειν όπλα, υπαχρεούται να συντελή εις την υπέρ πατρίδος άμυναν κατά τους όρισμούς των νόμων.

"Άρθρον 107.

"Επίσημος γλώσσα του Κράτους είναι ή ελληνική, εις την όποιαν συντάσσονται τό πολιτικόν και της ελληνικής νομοθεσίας τά κείμενα· πάσα προς παρασποράν ταύτης έπέμβασις άπαγορεύεται.

"Άρθρον 108.

Δέν επιτρέπεται ή αναθεώρησις ολοκλήρου του Συντάγματος.

Μετά δεκαετίαν από της ισχύος της διατάξεως ταύτης επιτρέπεται αναθεώρησις των μη θεμελιωδών διατάξεων αυτού, δεσμίας ή Βουλή διά των δύο τρίτων του όλου αριθμού των μελών αυτής ζητήσῃ ταύτην δι' ίσότητας πράξεως, όριζούσης ειδικώς

τάς αναθεωρητέας διατάξεις και ψηφισομένης εις δύο ψηφοφορίας, άφισταμένης άλλήλων κατά ένα τουλάχιστον μήνα.

"Απορρασιθείσης της αναθεωρήσεως διαλύεται αυτοδικαίως ή όφαστασα Βουλή και συγκραλείται νέα, ήτις κατά την πρώτην σύνοδόν αυτής αποφασίζει επί των αναθεωρητέων διατάξεων δι' άπολύτου πλειοψηφίας του όλου αριθμού των μελών αυτής.

"Άρθρον 109.

"Όλοι οι νόμοι και τά διατάγματα, καθ' όσον αντίτασσονται εις τό παρόν Σύνταγμα, καταργούνται.

"Άρθρον 110.

Τό παρόν Σύνταγμα έμβάινει εις ενεργείαν, άμα ύπογραφή υπό του Βασιλέως τό δε "Υπουργικών Συμβούλιον όφείλει να δημοσιεύσῃ αυτό διά της "Εφημερίδος της Κυβερνήσεως· εντός είκοσι τεσσάρων ώρων μετά την ύπογραφήν.

Πάσα ψηφισομένη αναθεώρησις μη θεμελιωδών διατάξεων του Συντάγματος εκδίδεται και δημοσιεύεται διά της "Εφημερίδος της Κυβερνήσεως εντός δεκα ήμερών από της έπιψηφίσεως αυτής υπό της Βουλής, τίθεται δ' εις ενεργείαν δι' ειδικού ταύτης ψηφίσματος.

"Άρθρον 111.

"Η τήρησις του παρόντος Συντάγματος άφιστοείται εις τό κατρωσιζομέν των "Ελλήνων.

Β.) Τό "Ημέτερον "Υπουργικόν Συμβούλιον θέλει προσωπογραφεί και δημοσιεύσει τό παρόν, έπιτυθεμένης και της μεγάλης του Κράτους σφραγίδος.

"Εν "Αθήναις τη 1 "Ιουνίου 1911.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ

Τό "Υπουργικόν Συμβούλιον
"Ο Πρόεδρος

"Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος

Τά Μέλη

Τ. Γκουράνης

Ν. Π. Δημητρακόπουλος

Έμ. Ρέπουλης

"Αν. Γ. "Αλεξανδρόης

Α. Α. Κορομηλάς

"Εμμ. Μπατάνης

"Εξεωρήθη και έτέθη ή μεγάλη του Κράτους σφραγίς.

"Εν "Αθήναις τη 1 "Ιουνίου 1911.

"Ο επί της Δικαιοσύνης "Υπουργός

Ν. Π. Δημητρακόπουλος

Άρθρον 121.

Τὸ ἐκλογικὸν προνόμιον τῶν νήσων Ὑδρας, Σπιδίων καὶ Ψαρῶν διατηρεῖται μέχρι τοῦ ἔτους 1944, ὅτε συμπληροῦνται ἑκατονταετία ἀπὸ τῆς διὰ τοῦ ψηφίσματος τῆς Συνελεύσεως τῆς 3ης Σεπτεμβρίου παραχωρήσεώς του.

Άρθρον 122.

Τὰ μέγιστα τοῦδε παραχωρημένα ἑλληνικὰ παράσημα εἰς Ἕλληνας πολίτας, ὡς καὶ αἱ ἀδειαι ἀποδοχῆς ξένων παρασίμων ὑπὸ Ἑλλήνων ὑπηκόων, ἀνακαλοῦνται.

Άρθρον 123.

Ἐντὸς ἔτους ἀπὸ τῆς ἰσχύος τοῦ Συντάγματος θὰ ψηφισθῶσιν ἐπὶ τῶν Νομοθετικῶν Σωμάτων, εἰσαγόμενοι ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως, οἱ νόμοι δὴν τὴν ψήφισιν προβλεποῦσιν αἱ καθ' ἑκάστην διατάξεις αὐτοῦ.

Άρθρον 124.

Διὰ τὴν πρώτην μετὰ τὴν ἰσχὸν τοῦ παρόντος Συντάγματος Προεδρικὴν ἐκλογὴν ἢ ὑπὸ τοῦ ἀρθρου 67 οὐριζομένη πρὸς σύγκλησιν τῆς Βουλῆς τριμηρία, ἀρχεται ἀπὸ τῆς συγκροτήσεως τῆς Γερουσίας εἰς Σώμα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

Ἰσχὺς καὶ μεταρρυθμίσεις τοῦ Συντάγματος.

Άρθρον 125.

Μόνον αἱ μὴ θεμελιώδεις διατάξεις τοῦ Συντάγματος δύνανται νὰ ἀναθεωρηθοῦν μετὰ πενταετίας κατὰ τὰ κατωτέρω οὐριζόμενα:

Ἐν Ἀθήναις τῇ 3 Ἰουνίου 1927.

Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

Π. Ν. Βουγιουκλάκης

Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣ

Θεμιστοφάνης Σοφούλης

Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ

Γεώργιος Ζηβίσης

Συμπροσβ. Π. Ν. Β. καὶ Γ. Ζ. ἐξ αμφοτέρων τῶν Κοινοβουλίων ὡς οὐριζομένη
Ἀ. Βασιλάκης

Ἡ πρότασις πρὸς ἀναθεωρήσιν, περιλαμβάνουσα ὠρισμένας διατάξεις τοῦ Συντάγματος, δύναται νὰ ὑποβληθῇ εἴτε εἰς τὴν Βουλὴν εἴτε εἰς τὴν Γερουσίαν καὶ πρέπει πρῶτον νὰ γίνῃ ἀποδεκτὴ ὑπ' αμφοτέρων τῶν Νομοθετικῶν Σωμάτων δι' ἀπολύτου πλειοψηφίας, ἔπειτα δὲ, μετὰ πάροδον τριῶν μηνῶν, νὰ γίνῃ ἐπίσης ἀποδεκτὴ ἀπὸ κοινοῦ ὑπὸ τῶν δύο Νομοθετικῶν Σωμάτων, συνεχόμενων ἐπὶ τοῦτο εἰς Ἐθνικὴν Συνέλευσιν, διὰ πλειοψηφίας τοῦλάχιστον τῶν τριῶν πέμπτων τοῦ ὅλου ἀριθμοῦ τῶν μελῶν αὐτῆς.

Τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως προεδρεῖται ὁ Πρόεδρος τῆς Βουλῆς.

Αἱ ἀναθεωρούμεναι διατάξεις ἰσχύουν ἀπὸ τῆς δημοσιεύσεώς των εἰς τὴν Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως.

Ἡ Ἐθνικὴ Συνέλευσις δύναται νὰ ὑποβάλῃ τὴν πρὸς ἀναθεωρήσεως ἀπόφασίν της εἰς Δημοψήφισμα, ὅποτε αἱ ἀναθεωρούμεναι διατάξεις τίθενται εἰς ἐφαρμογὴν, ἐὰν ἐγκριθῶσι παρὰ τοῦ λαοῦ.

Άρθρον 126.

Τὸ παρὸν Σύνταγμα, ὡς ἀναθεωρήθη καὶ ἐψηφίσθη ὑπὸ τῆς Βουλῆς, τίθεται εἰς ἐνέργειαν εὐθὺς ὡς ἀπογραφῆ ὑπὸ τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας, τοῦ Προέδρου τῆς Βουλῆς καὶ τοῦ Προέδρου τῆς Κυβερνήσεως.

Άρθρον 127.

Ἡ τήρησις τοῦ Συντάγματος ἀπαιτεῖται εἰς τὸν πατριωτισμὸν τῶν Ἑλλήνων.

βάλλεται πρό ή μετ' αὐτὴν εἴτε κατὰ δόσεις, εἴτε εἰς χρεόγραφα, ὡς νόμος θέλει ὀρίσει.

Οἱ μέχρι τοῦδε ἐκδοθέντες νόμοι περὶ ἐξαγορᾶς ἐμφυτευτικῶν κτημάτων, περὶ ἀπαλλαγῆς ἀπὸ ἀγροληπτικῶν ἢ ἐδαφονομικῶν βαρῶν καὶ ἀναγκαστικῆς μιθώσεως γαιῶν ὑπὲρ ἀκτημόνων γεωργῶν καὶ κτηνοτρόφων θεωροῦνται ὡς μὴ ἀντικείμενοι εἰς τὸ Σύνταγμα.

Ἐπιτρέπεται ἡ κατὰ παρέκκλιση τοῦ ἄρθρου 17 τοῦ Συντάγματος νομοθετικὴ ρύθμισις καὶ διάλυσις ὑφισταμένων εἰσέτι ἀγροληπιῶν καὶ ἐδαφονομικῶν βαρῶν, ἢ ἐξαγορὰ τῆς ψιλῆς κυριότητος ὑπὸ ἐμφυτευτικῶν κτημάτων, ἢ κατάργησις καὶ ρύθμισις ἰδιορρυθμῶν ἐμπραγματῶν σχέσεων καὶ ἡ λήψις μέτρων κατὰ τῆς κατατήσεως ἢ ἀνασυγκροτήσεως τῆς ὑπερμέτρως κατατεταμένης μικρᾶς ἐγγείου ἰδιοκτησίας.

*Ἄρθρον 105.

Ὅλοι οἱ νόμοι καὶ τὰ διατάγματα καθέσονται ἀντιβαίνουσιν εἰς τὸ παρὸν Σύνταγμα καταργοῦνται.

ΓΕΝΙΚΑΙ ΔΙΑΤΑΞΕΙΣ

*Ἄρθρον 106.

Δὲν ἐπιτρέπεται ἡ μεταβολὴ τοῦ περιεχομένου ἢ τῶν ὄρων διαθήκης ἢ δωρεᾶς κατὰ τὰς ὑπὲρ τοῦ δημοσίου ἢ κοινωφελούς σκοποῦ διατάξεις αὐτῆς.

Ἐξαιρετικῶς ἐπιτρέπεται διὰ νόμου ἢ διαθέσις τοῦ διατιθεμένου ἢ δωρουμένου πρὸς ἄλλον παρεμφερῆ σκοπὸν, ὅταν ἡ θέλησις τοῦ δωρητοῦ ἢ διαθέτου, ἀποβαίνει ἀπολύτως ἀπραγματοποιήτος.

*Ἄρθρον 107.

Ἡ πίστημος γλῶσσα τοῦ Κράτους εἶναι ἐκείνη εἰς τὴν ὅποιαν συντάσσονται τὸ πολίτευμα καὶ τῆς ἑλληνικῆς νομοθεσίας τὰ κείμενα. Πᾶσα πρὸς παραφθορὰν ταύτης ἐπέμβασις ἀπαγορεύεται.

*Ἄρθρον 108.

Δὲν ἐπιτρέπεται ἡ ἀναθεώρησις ἐλοκλήρου τοῦ Συντάγματος.

Οὐδέποτε ἀναθεωροῦνται αἱ διατάξεις τοῦ παρόντος Συντάγματος αἱ καθορίζουσαι τὴν μορφήν τοῦ πολιτεύματος ὡς Βασιλευομένης Δημοκρατίας ὡς καὶ αἱ θεμελιώδεις διατάξεις αὐτοῦ.

Ἐπιτρέπεται ἀναθεώρησις τῶν μὴ θεμελιωδῶν διατάξεων αὐτοῦ, ὡς αἱ εἰς τὴν Βουλὴν διὰ τῶν δύο τρίτων τοῦ ὅλου ἀριθμοῦ τῶν μελῶν αὐτῆς ζητήσῃ ταύτην δι' ἰδίας πράξεως, ὀρίζουσις εἰδικῶς τὰς ἀναθεωρητέας διατάξεις καὶ ψηφίζουμένης εἰς δύο ψηφοφορίας, ἀρισταμένης ἀλλήλων κατὰ ἓνα τούλάχιστον μῆνα.

Ἀποφασισθεῖσης τῆς ἀναθεωρήσεως ὑπὸ τῆς Βουλῆς ἢ ἐπομένη Βουλὴ κατὰ τὴν πρώτην σύνοδον αὐ-

τῆς ἀποφασίζει ἐπὶ τῶν ἀναθεωρητέων διατάξεων δι' ἀπολύτου πλειονοψηφίας τοῦ ὅλου ἀριθμοῦ τῶν μελῶν αὐτῆς.

Πᾶσα ψηφίζουμένη ἀναθεώρησις μὴ θεμελιωδῶν διατάξεων τοῦ Συντάγματος ἐκδίδεται καὶ δημοσιεύεται διὰ τῆς ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως ἐντὸς δέκα ἡμερῶν ἀπὸ τῆς ἐπιψηφίσεως αὐτῆς ὑπὸ τῆς Βουλῆς, τίθεται δὲ εἰς ἐνέργειαν δι' εἰδικοῦ ταύτης ψηφίσματος.

*Ἄρθρον 109.

Οἱ συνεταιρισμοί, γεωργικοὶ καὶ ἀστικοί, τελοῦσιν ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ Κράτους, μεριμνῶντος συστηματικῶς ὑπὲρ τῆς ἀναπτύξεως αὐτῶν.

*Ἐρμηνευτικὴ δῆλωσις :

Ἡ κατὰ νόμον σύστασις ἀναγκαστικοῦ συνεταιρισμοῦ δὲν ἀντιβαίνει, ὡς τοιαύτη, εἰς τὸ Σύνταγμα.

*Ἄρθρον 110.

Ἀγωγαὶ κακοδικίας κατὰ συμβούλων τῆς Ἐπικρατείας, ἀρεοπαγιτῶν, ἐφετῶν, πρωτοδικῶν, εἰσαγγελέων, ἀντεισαγγελέων, δικαστῶν διοικητικῶν δικαστηρίων καὶ ἰσοβίων μελῶν τοῦ Ἐλεγκτικοῦ Συνεδρίου, δικάζονται ὑπὸ ἐπταμελοῦς εἰδικοῦ δικαστηρίου συγκροτουμένου καθ' ὃν τρόπον ὀρίζει ὁ νόμος, διὰ κληρώσεως ἐξ ἐνὸς μέλους τοῦ Συμβουλίου Ἐπικρατείας, τοῦ Ἀρείου Πάγου, τοῦ Ἐλεγκτικοῦ Συνεδρίου, τριῶν δικηγόρων μελῶν τακτικῶν ἢ ἀναπληρωματικῶν τοῦ Ἀνωτάτου Πειθαρχικοῦ Συμβουλίου καὶ δύο καθηγητῶν Νομικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Οὐδεμία ἄδεια πρὸς ἔγερσιν τῆς ἀγωγῆς κακοδικίας ἀπαιτεῖται.

Ἐκ τῶν μελῶν τοῦ δικαστηρίου ἐξαιρεῖται ἐκάστοτε τὸ ἀνήκον εἰς τὸ Σῶμα ἐκεῖνο περὶ τῆς ἐνεργείας ἢ παραλείψεως τοῦ ὁποίου εἴτε ἐλοκλήρου εἴτε μελῶν αὐτοῦ καλεῖται νὰ ἀποφανθῇ τὸ δικαστήριον.

*Ἄρθρον 111.

Ἡ πειθαρχικὴ ἐξουσία ἐπὶ τῶν μελῶν τοῦ Ἐλεγκτικοῦ Συνεδρίου, τοῦ Ἀρείου Πάγου καὶ τοῦ Συμβουλίου Ἐπικρατείας ἀσκεῖται καὶ ὑπὸ συμβουλίου συγκειμένου ἐκ δύο μελῶν ἐξ ἐκάστου τῶν σωμάτων τούτων καὶ δύο καθηγητῶν τῆς Νομικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου ὀριζομένων πάντων διὰ κλήρου ὑπὸ τὴν Προεδρίαν τοῦ Ὑπουργοῦ τῆς Δικαιοσύνης. Ἐκ τῶν μελῶν τοῦ συμβουλίου ἐξαιροῦνται ἐκάστοτε τὰ ἀνήκοντα εἰς τὸ Σῶμα ἐκεῖνο, ἐπὶ ἐνεργείας τοῦ ὁποίου, εἴτε ἐλοκλήρου εἴτε μελῶν αὐτοῦ, καλεῖται νὰ ἀποφανθῇ τὸ συμβούλιον.

*Ἄρθρον 112.

Νόμος ἐφ' ἀπαξ ἐκδιδόμενος θέλει ρυθμίσει τὴν προστασίαν τῶν ἐκ τῆς ἀλλοδαπῆς εἰσαγομένων πρὸς τοποθέτησιν εἰς τὴν Χώραν κεφαλαίων.

5. Μέτοχος, εταῖρος ἢ κύριος ἐπιχειρήσεως, τῆς ὁποίας ὁ ἔλεγχος περιέρχεται εἰς τὸ Κράτος ἢ εἰς ὑπ' αὐτοῦ ἐλεγχόμενον φορέα συνεπείᾳ ἀναγκαστικῆς συμμετοχῆς κατὰ τὴν παράγραφον 3, δικαιούται νὰ ζητήσῃ τὴν ἐξαγορὰν τῆς συμμετοχῆς του εἰς τὴν ἐπιχείρησιν, ὡς νόμος ὀρίζει.

6. Νόμος δύναται νὰ ὀρίσῃ τὰ τῆς συμμετοχῆς εἰς τὴν δαπάνην τοῦ Δημοσίου τῶν ὀφελουμένων ἐκ τῆς ἐκτελέσεως ἔργων κοινῆς ὠφελείας ἢ γενικωτέρας σημασίας διὰ τὴν οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν τῆς Χώρας.

Ἑρμηνευτικὴ δῆλωσις:

Εἰς τὴν κατὰ τὴν παράγραφον 4 ἀξίαν δὲν περιλαμβάνεται ἡ ὀφειλομένη εἰς τὸν μονοπωλιακόν, τυχόν, χαρακτήρα τῆς ἐπιχειρήσεως.

Ἄρθρον 107.

1. Ἡ πρὸ τῆς 21 Ἀπριλίου 1967 ἠύξημένης τυπικῆς ἰσχύος νομοθεσία προστασίας κεφαλαίων ἐξωτερικοῦ, διατηρεῖ τὴν ἢν ἐκέκτητο ἠύξημένην τυπικὴν ἰσχύον, ἐφαρμοζομένη καὶ ἐπὶ τῶν ἐφεξῆς εἰσαγομένων κεφαλαίων.

Τὴν αὐτὴν ἰσχύον κέκτηνται καὶ αἱ διατάξεις τῶν κεφαλαίων Α' ἕως καὶ Δ' τοῦ τμήματος Α' τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 27/75 νόμου «περὶ φορολογίας πλοίων, ἐπιβολῆς εἰσφορᾶς πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς ἐμπορικῆς ναυτιλίας, ἐγκαταστάσεως ἀλλοδαπῶν ναυτιλιακῶν ἐπιχειρήσεων καὶ ρυθμίσεως συναφῶν θεμάτων».

2. Νόμος, ἐφ' ἅπαξ ἐκδιδόμενος, ἐντὸς τριμήνου ἀπὸ τῆς ἰσχύος τοῦ παρόντος, ὀρίζει τοὺς ὅρους καὶ τὴν διαδικασίαν ἀναθεωρήσεως ἢ λύσεως τοῦ κατ' ἐφαρμογὴν τοῦ νομοθετικοῦ διατάγματος 2687/1953, ἀπὸ 21 Ἀπριλίου 1967 μέχρις 23 Ἰουλίου 1974 ἐκδοθεισῶν ὑφ' οἰονδήποτε τύπον ἐγκριτικῶν διοικητικῶν πράξεων ἢ συναφθεισῶν συμβάσεων περὶ ἐπενδύσεων κεφαλαίων ἐξωτερικοῦ, ἐξαιρέσει τῶν ἀφορωσῶν εἰς τὴν νηολόγησιν πλοίων ὑπὸ ἐλληνικὴν σημαίαν.

Ἄρθρον 108.

Τὸ Κράτος μεριμνᾷ διὰ τὴν ζωὴν τοῦ ἀποδήμου ἐλληνισμοῦ καὶ τὴν διατήρησιν τῶν δεσμῶν του μετὰ τὴν μητέρα Πατρίδα. Ἐπίσης μεριμνᾷ διὰ τὴν παιδείαν καὶ τὴν κοινωνικὴν καὶ ἐπαγγελματικὴν προαγωγὴν τῶν ἐκτὸς τῆς ἐπικρατείας ἐργαζομένων Ἑλλήνων.

Ἄρθρον 109.

1. Δὲν ἐπιτρέπεται ἡ μεταβολὴ τοῦ περιεχομένου ἢ τῶν ὄρων διαθήκης, κωδικέλλου ἢ δωρεᾶς κατὰ τὰς διατάξεις αὐτῆς ὑπὲρ τοῦ Δημοσίου ἢ ὑπὲρ κοινοφελοῦς σκοποῦ.

2. Ἐξαιρετικῶς ἐπιτρέπεται ἡ ἐπωφελεστέρα ἀξιοποίησις ἢ διάθεσις τοῦ καταλειφθέντος ἢ δωρηθέντος ὑπὲρ τοῦ αὐτοῦ ἢ ἄλλου κοινω-

φελοῦς σκοποῦ εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ δωρητοῦ ἢ τοῦ διαθέτου καθοριζομένην περιοχὴν ἢ εἰς τὴν εὐρυτέραν ταύτης περιφέρειαν, ὅταν διὰ δικαστικῆς ἀποφάσεως βεβαιούται ὅτι ἡ θέλησις τοῦ διαθέτου ἢ τοῦ δωρητοῦ δὲν δύναται νὰ πραγματοποιηθῇ ἐξ οἰουδήποτε λόγου, καθ' ὁλοκληρίαν ἢ κατὰ τὸ μείζον τοῦ περιεχομένου ταύτης, ὡς καὶ ἂν δύναται νὰ ἱκανοποιηθῇ πληρέστερον διὰ τῆς μεταβολῆς τῆς ἐκμεταλλεύσεως, ὡς νόμος ὀρίζει.

ΤΜΗΜΑ Β'.

ΑΝΑΘΕΩΡΗΣΙΣ ΤΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ

Ἄρθρον 110.

1. Αἱ διατάξεις τοῦ Συντάγματος ὑπόκεινται εἰς ἀναθεώρησιν, ἐξαιρέσει τῶν καθοριζουσῶν τὴν βᾶσιν καὶ τὴν μορφήν τοῦ πολιτεύματος ὡς Προεδρευομένης Κοινοβουλευτικῆς Δημοκρατίας, ὡς καὶ τῶν τοιούτων τῶν ἄρθρων 2 παράγραφος 1, 4 παράγραφοι 1, 4 καὶ 7, 5 παράγραφοι 1 καὶ 3, 13 παράγραφοι 1 καὶ 26.

2. Ἡ ἀνάγκη τῆς ἀναθεωρήσεως τοῦ Συντάγματος διαπιστοῦται δι' ἀποφάσεως τῆς Βουλῆς, λαμβανομένης κατόπιν προτάσεως πενήτηντα τοῦλάχιστον βουλευτῶν, διὰ πλειοψηφίας τῶν τριῶν πέμπτων τοῦ ὅλου ἀριθμοῦ τῶν μελῶν αὐτῆς, εἰς δύο ψηφοφορίας ἀφισταμένας ἀλλήλων κατὰ ἓνα τοῦλάχιστον μῆνα. Διὰ τῆς ἀποφάσεως ταύτης καθορίζονται εἰδικῶς αἱ ἀναθεωρητέαι διατάξεις.

3. Ἀποφασισθείσης τῆς ἀναθεωρήσεως ὑπὸ τῆς Βουλῆς, ἡ ἐπομένη Βουλὴ κατὰ τὴν πρώτην σύνοδον αὐτῆς ἀποφασίζει ἐπὶ τῶν ἀναθεωρητέων διατάξεων, δι' ἀπολύτου πλειοψηφίας τοῦ ὅλου ἀριθμοῦ τῶν μελῶν αὐτῆς.

4. Ἐὰν πρότασις περὶ ἀναθεωρήσεως τοῦ Συντάγματος ἔτυχε τῆς πλειοψηφίας τοῦ ὅλου ἀριθμοῦ τῶν βουλευτῶν, οὐχὶ ὅμως καὶ τῆς κατὰ τὴν παράγραφον 2 πλειοψηφίας τῶν τριῶν πέμπτων τούτων, ἡ ἐπομένη Βουλὴ κατὰ τὴν πρώτην σύνοδον αὐτῆς δύναται νὰ ἀποφασίσῃ ἐπὶ τῶν ἀναθεωρητέων διατάξεων διὰ τῆς πλειοψηφίας τῶν τριῶν πέμπτων τοῦ ὅλου ἀριθμοῦ τῶν μελῶν αὐτῆς.

5. Πᾶσα ψηφίζομένη ἀναθεώρησις διατάξεων τοῦ Συντάγματος δημοσιεύεται διὰ τῆς Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως ἐντὸς δέκα ἡμερῶν ἀπὸ τῆς ἐπιψηφίσεως αὐτῆς ὑπὸ τῆς Βουλῆς, τίθεται δὲ ἐν ἰσχύϊ δι' εἰδικοῦ ταύτης ψηφίσματος.

6. Δὲν ἐπιτρέπεται ἀναθεώρησις τοῦ Συντάγματος πρὸ τῆς παρόδου πενταετίας ἀπὸ τῆς περατώσεως τῆς προηγουμένης.

ΤΜΗΜΑ Γ'.

ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΑΙ ΔΙΑΤΑΞΕΙΣ

Ἄρθρον 111.

1. Πᾶσα διάταξις νόμου ἢ διοικητικῆς πράξεως κανονιστικοῦ χαρακτήρος, ἀντικειμένη εἰς τὸ

5. Μέτοχος, εταίρος ή κύριος επιχειρήσεως, τής οποίας ο έλεγχος περιέρχεται εις τὸ Κράτος ἢ εις ὑπ' αὐτοῦ ἐλεγχόμενον φορέα συνεπεία ἀναγκαστικῆς συμμετοχῆς κατὰ τὴν παράγραφον 3, δικαιούται νὰ ζητήσῃ τὴν ἐξαγορὰν τῆς συμμετοχῆς του εις τὴν ἐπιχείρησιν, ὡς νόμος ὀρίζει.

6. Νόμος δύναται νὰ ὀρίσῃ τὰ τῆς συμμετοχῆς εις τὴν δαπάνην τοῦ Δημοσίου τῶν ὀφελουμένων ἐκ τῆς ἐκτελέσεως ἔργων κοινῆς ὠφελείας ἢ γενικωτέρας σημασίας διὰ τὴν οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν τῆς Χώρας.

Ἑρμηνευτικὴ δῆλωσις

Εἰς τὴν κατὰ τὴν παράγραφον 4 ἀξίαν δὲν περιλαμβάνεται ἡ ὀφειλομένη εις τὸν μονοπωλιαχόν, τυχόν, χαρακτήρα τῆς ἐπιχειρήσεως.

Ἄρθρον 107

1. Ἡ πρὸ τῆς 21 Ἀπριλίου 1967 ἠϋξημένης τυπικῆς ἰσχύος νομοθεσία προστασίας κεφαλαίων ἐξωτερικοῦ, διατηρεῖ τὴν ἦν ἐκέκτητο ἠϋξημένην τυπικὴν ἰσχύν, ἐφαρμοζομένη καὶ ἐπὶ τῶν ἐφεξῆς εἰσαγομένων κεφαλαίων.

Τὴν αὐτὴν ἰσχὺν κέκτηνται καὶ αἱ διατάξεις τῶν κεφαλαίων Α' ἕως καὶ Δ' τοῦ τμήματος Α' τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 27/75 νόμου «περὶ φορολογίας πλοίων, ἐπιβολῆς, εἰσφορᾶς πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς ἐμπορικῆς ναυτιλίας, ἐγκαταστάσεως ἀλλοδαπῶν ναυτιλιακῶν ἐπιχειρήσεων καὶ ρυθμίσεως συναφῶν θεμάτων».

2. Νόμος, ἐφ' ἅπαξ ἐκδιδόμενος, ἐντὸς τριμήνου ἀπὸ τῆς ἰσχύος τοῦ παρόντος, ὀρίζει τοὺς ὅρους καὶ τὴν διαδικασίαν ἀναθεωρήσεως ἢ λύσεως τοῦ κατ' ἐφαρμογὴν τοῦ νομοθετικοῦ διατάγματος 2687/1953, ἀπὸ 21 Ἀπριλίου 1967 μέχρις 23 Ἰουλίου 1974 ἐκδοθεισῶν ὑφ' οἰονδήποτε τύπον ἐγκριτικῶν διοικητικῶν πράξεων ἢ συναφθεισῶν συμβάσεων περὶ ἐπενδύσεων κεφαλαίων ἐξωτερικοῦ, ἐξαιρέσει τῶν ἀφορῶσιν εις τὴν νηολόγησιν πλοίων ὑπὸ ἐλληνικὴν σημαίαν.

Ἄρθρον 108

Τὸ Κράτος μεριμνᾷ διὰ τὴν ζωὴν τοῦ ἀποδήμου ἐλληνισμοῦ καὶ τὴν διατήρησιν τῶν δεσμῶν του μετὰ τὴν μητέρα Πατρίδα. Ἐπίσης μεριμνᾷ διὰ τὴν παιδείαν καὶ τὴν κοινωνικὴν καὶ ἐπαγγελματικὴν προαγωγὴν τῶν ἐκτὸς τῆς ἐπικρατείας ἐργαζομένων Ἑλλήνων.

Ἄρθρον 109

1. Δὲν ἐπιτρέπεται ἡ μεταβολὴ τοῦ περιεχομένου ἢ τῶν ὄρων διαθέτης, κωδικέλλου ἢ δωρεᾶς κατὰ τὰς διατάξεις αὐτῆς ὑπὲρ τοῦ Δημοσίου ἢ ὑπὲρ κοινωφελοῦς σκοποῦ.

2. Ἐξαιρετικῶς ἐπιτρέπεται ἡ ἐπωφελεστέρα ἀξιοποίησις ἢ διάθεσις τοῦ καταλειφθέντος ἢ δωρηθέντος ὑπὲρ τοῦ αὐτοῦ ἢ ἄλλου κοινω-

φελοῦς σκοποῦ εις τὴν ὑπὸ τοῦ δωρητοῦ ἢ τοῦ διαθέτου καθοριζομένην περιοχὴν ἢ εις τὴν εὐρυτέραν αὐτῆς περιφέρειαν, ὅταν διὰ δικαστικῆς ἀποφάσεως βεβαιούται ὅτι ἡ θέλησις τοῦ διαθέτου ἢ τοῦ δωρητοῦ δὲν δύναται νὰ πραγματοποιηθῇ ἐξ οἰουδήποτε λόγου, καθ' ὀλοκληρίαν ἢ κατὰ τὸ μείζον τοῦ περιεχομένου αὐτῆς, ὡς καὶ ἂν δύναται νὰ ἱκανοποιηθῇ πληρέστερον διὰ τῆς μεταβολῆς τῆς ἐκμεταλλεύσεως, ὡς νόμος ὀρίζει.

ΤΜΗΜΑ Β'

Ἀναθεώρησις τοῦ Συντάγματος

Ἄρθρον 110

1. Αἱ διατάξεις τοῦ Συντάγματος ὑπόκεινται εις ἀναθεώρησιν, ἐξαιρέσει τῶν καθοριζουσῶν τὴν βάσιν καὶ τὴν μορφήν τοῦ πολιτεύματος ὡς Προεδρευομένης Κοινοβουλευτικῆς Δημοκρατίας, ὡς καὶ τῶν τοιούτων τῶν ἄρθρων 2 παράγραφος 1, 4 παράγραφοι 1, 4 καὶ 7, 5 παράγραφοι 1 καὶ 3, 13 παράγραφος 1 καὶ 26.

2. Ἡ ἀνάγκη τῆς ἀναθεωρήσεως τοῦ Συντάγματος διαπιστοῦται δι' ἀποφάσεως τῆς Βουλῆς, λαμβανομένης κατόπιν προτάσεως πενήτηκοντα τοῦλάχιστον βουλευτῶν, διὰ πλειοψηφίας τῶν τριῶν πέμπτων τοῦ ὅλου ἀριθμοῦ τῶν μελῶν αὐτῆς, εἰς δύο ψηφοφορίας ἀφισταμένως ἀλλήλων κατὰ ἓνα τοῦλάχιστον μῆνα. Διὰ τῆς ἀποφάσεως αὐτῆς καθορίζονται εἰδικῶς αἱ ἀναθεωρητέαι διατάξεις.

3. Ἀποφασισθείσης τῆς ἀναθεωρήσεως ὑπὸ τῆς Βουλῆς, ἡ ἐπομένη Βουλὴ κατὰ τὴν πρώτην σύνοδον αὐτῆς ἀποφασίζει ἐπὶ τῶν ἀναθεωρητέων διατάξεων, δι' ἀπολύτου πλειοψηφίας τοῦ ὅλου ἀριθμοῦ τῶν μελῶν αὐτῆς.

4. Ἐὰν πρότασις περὶ ἀναθεωρήσεως τοῦ Συντάγματος ἔτυχε τῆς πλειοψηφίας τοῦ ὅλου ἀριθμοῦ τῶν βουλευτῶν, οὐχὶ ὅμως καὶ τῆς κατὰ τὴν παράγραφον 2 πλειοψηφίας τῶν τριῶν πέμπτων τούτων, ἡ ἐπομένη Βουλὴ κατὰ τὴν πρώτην σύνοδον αὐτῆς δύναται νὰ ἀποφασίσῃ ἐπὶ τῶν ἀναθεωρητέων διατάξεων διὰ τῆς πλειοψηφίας τῶν τριῶν πέμπτων τοῦ ὅλου ἀριθμοῦ τῶν μελῶν αὐτῆς.

5. Πᾶσα ψηφίζομένη ἀναθεώρησις διατάξεων τοῦ Συντάγματος δημοσιεύεται διὰ τῆς Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως ἐντὸς δέκα ἡμερῶν ἀπὸ τῆς ἐπιψηφίσεως αὐτῆς ὑπὸ τῆς Βουλῆς, τίθεται δὲ ἐν ἰσχύϊ δι' εἰδικοῦ αὐτῆς ψηφίσματος.

6. Δὲν ἐπιτρέπεται ἀναθεώρησις τοῦ Συντάγματος πρὸ τῆς παρόδου πενταετίας ἀπὸ τῆς περατώσεως τῆς προηγούμενης.

ΤΜΗΜΑ Γ'

Μεταβατικαὶ διατάξεις

Ἄρθρον 111

1. Πᾶσα διάταξις νόμου ἢ διοικητικῆς πράξεως κανονιστικοῦ χαρακτήρος, ἀντικειμένη εἰς τὸ

ξωτερικού, μπορεί να ρυθμίζονται με νόμο τα σχετικά με την εξαγορά επιχειρήσεων ή την αναγκαστική συμμετοχή σ' αυτές του Κράτους ή άλλων δημόσιων φορέων, εφόσον οι επιχειρήσεις αυτές έχουν χαρακτήρα μονοπωλίου ή ζωτική σημασία για την αξιοποίηση των πηγών του εθνικού πλούτου, ή έχουν ως κύριο σκοπό την παροχή υπηρεσιών στο κοινωνικό σύνολο.

4. Το τίμημα της εξαγοράς ή το αντάλλαγμα της αναγκαστικής συμμετοχής του Κράτους ή άλλων δημόσιων φορέων καθορίζεται απαραίτητως δικαστικώς και πρέπει να είναι πλήρες, ώστε να ανταποκρίνεται στην αξία της επιχείρησης που εξαγοράζεται ή της συμμετοχής σ' αυτή.

5. Μέτοχος, εταίρος ή κύριος επιχείρησης, της οποίας ο έλεγχος περιέρχεται στο Κράτος ή σε φορέα που ελέγχεται απ' αυτό εξαιτίας αναγκαστικής συμμετοχής, κατά την παράγραφο 3, δικαιούται να ζητήσει την εξαγορά της συμμετοχής του στην επιχείρηση, όπως νόμος ορίζει.

6. Νόμος μπορεί να ορίσει τα σχετικά με τη συμμετοχή στη δαπάνη του Δημοσίου αυτών που ωφελούνται από την εκτέλεση έργων κοινής ωφέλειας ή γενικότερης σημασίας για την οικονομική ανάπτυξη της Χώρας.

Ερμηνευτική δήλωση:

Δεν περιλαμβάνεται στην κατά την παράγραφο 4 αξία αυτή που οφείλεται στον τυχόν μονοπωλιακό χαρακτήρα της επιχείρησης.

Άρθρο 107

1. Η πριν από την 21 Απριλίου 1967 νομοθεσία με αυξημένη τυπική ισχύ για την προστασία κεφαλαίων εξωτερικού διατηρεί την αυξημένη τυπική ισχύ που είχε και εφαρμόζεται και στα κεφάλαια που θα εισάγονται στο εξής.

Την ίδια ισχύ έχουν και οι διατάξεις των Κεφαλαίων Α' έως και Δ' του τμήματος Α' του νόμου 27/75 «περί φορολογίας πλοίων, επιβολής εισφοράς προς ανάπτυξιν της εμπορικής ναυτιλίας, εγκαταστάσεως αλλοδαπών ναυπλιακών επιχειρήσεων και ρυθμίσεως συναφών θεμάτων».

2. Νόμος, που εκδίδεται μία φορά μόνο μέσα σε τρεις μήνες από την ισχύ του Συντάγματος, ορίζει τους όρους και τη διαδικασία για την αναθεώρηση ή λύση των εγκριτικών διοικητικών πράξεων που εκδόθηκαν με οποιονδήποτε τύπο κατ' εφαρμογήν του νομοθετικού διατάγματος 2687/1953 ή των συμβάσεων που έχουν συναφθεί από 21 Απριλίου 1967 έως 23 Ιουλίου 1974 για επενδύσεις κεφαλαίων εξωτερικού, με εξαίρεση εκείνες που αφορούν τη νηολόγηση πλοίων με ελληνική σημαία.

Άρθρο 108

1. Το Κράτος μεριμνά για τη ζωή του απόδημου ελληνισμού και τη διατήρηση των δεσμών του με τη μητέρα Πατρίδα. Επίσης μεριμνά για την παιδεία και την κοινωνική και επαγγελματική προαγωγή των Ελλήνων που εργάζονται έξω από την επικράτεια.

**2. Νόμος ορίζει τα σχετικά με την οργάνωση, τη λειτουργία και τις αρμοδιότητες του Συμβουλίου Απόδημου Ελληνισμού, που έχει ως αποστολή του την έκφραση όλων των δυνάμεων του απανταχού ελληνισμού.

Άρθρο 109

1. Δεν επιτρέπεται η μεταβολή του περιεχομένου ή των όρων διαθήκης, κωδικέλλου ή δωρεάς, ως προς τις διατάξεις τους υπέρ του Δημοσίου ή υπέρ κοινωφελούς σκοπού.

2. Κατ' εξαίρεση επιτρέπεται η επωφελέστερη αξιοποίηση ή διάθεση, για τον ίδιο ή άλλο κοινωφελή σκοπό, εκείνου που καταλείφθηκε ή δωρήθηκε, στην περιοχή που καθόρισε ο δωρητής ή ο διαθέτης ή στην ευρύτερή της περιφέρεια, όταν βεβαιωθεί με δικαστική απόφαση ότι η θέληση του διαθέτη ή του δωρητή δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί, για οποιονδήποτε λόγο, καθόλου ή κατά το μεγαλύτερο μέρος του περιεχομένου της, καθώς και αν μπορεί να ικανοποιηθεί πληρέστερα με τη μεταβολή της εκμετάλλευσής, όπως νόμος ορίζει.

**3. Νόμος ορίζει τα σχετικά με τη σύνταξη μηρώου κληροδοτημάτων γενικά και ανά περιφέρεια, την καταγραφή και ταξινόμηση των περιουσιακών τους στοιχείων, τη διοίκηση και διαχείριση του κάθε κληροδοτήματος σύμφωνα με τη βούληση του διαθέτη ή δωρητή και κάθε άλλο συναφές ζήτημα.

ΤΜΗΜΑ Β'

Αναθεώρηση του Συντάγματος

Άρθρο 110

1. Οι διατάξεις του Συντάγματος υπόκεινται σε αναθεώρηση, εκτός από εκείνες που καθορίζουν τη βάση και τη μορφή του πολιτεύματος, ως Προεδρευόμενης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας, καθώς και από τις διατάξεις των άρθρων 2 παράγραφος 1, 4 παράγραφοι 1, 4 και 7, 5 παράγραφοι 1 και 3, 13 παράγραφος 1 και 26.

2. Η ανάγκη της αναθεώρησης του Συντάγματος διαπιστώνεται με απόφαση της Βουλής που λαμβάνεται, ύστερα από πρόταση πενήντα τουλάχιστον βουλευτών, με πλειοψηφία των τριών πέμπτων του όλου αριθμού των μελών της σε δύο ψηφοφορίες που απέχουν μεταξύ τους έναν τουλάχιστον μήνα. Με την απόφαση αυτή καθορίζονται ειδικά οι διατάξεις που πρέπει να αναθεωρηθούν.

3. Αφού η αναθεώρηση αποφασιστεί από τη Βουλή, η επόμενη Βουλή, κατά την πρώτη σύνοδό της, αποφασίζει με την απόλυτη πλειοψηφία του όλου αριθμού των μελών της σχετικά με τις αναθεωρητέες διατάξεις.

4. Αν η πρόταση για αναθεώρηση του Συντάγματος έλαβε την πλειοψηφία του όλου αριθμού των βουλευτών, όχι όμως και την πλειοψηφία των τριών πέμπτων, σύμφωνα με την παράγραφο 2, η επόμενη Βουλή κατά την πρώτη σύνοδό της μπορεί να αποφασίσει σχετικά με τις αναθεωρητέες διατάξεις με την πλειοψηφία των τριών πέμπτων του όλου αριθμού των μελών της.

5. Κάθε ψηφιζόμενη αναθεώρηση διατάξεων του Συντάγματος δημοσιεύεται στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως μέσα σε δέκα ημέρες αφότου επιψηφιστεί από τη Βουλή και τίθεται σε ισχύ με ειδικό ψήφισμά της.

6. Δεν επιτρέπεται αναθεώρηση του Συντάγματος πριν περάσει πενταετία από την περάτωση της προηγούμενης.

ΤΜΗΜΑ Γ'

Μεταβατικές διατάξεις

Άρθρο 111

1. Κάθε διάταξη νόμου ή διοικητικής πράξης με κανονιστικό χαρακτήρα, που είναι αντίθετη προς το Σύνταγμα, καταργείται από την έναρξη της ισχύος του.

2. Συντακτικές πράξεις που εκδόθηκαν από τις 24 Ιουλίου 1974 έως τη σύγκληση της Ε' Αναθεωρητικής Βουλής, καθώς και Ψηφίσματά της, εξακολουθούν να ισχύουν και κατά τις διατάξεις τους τις αντίθετες προς το

Την ίδια ισχύ έχουν και οι διατάξεις των Κεφαλαίων Α΄ έως και Δ΄ του τμήματος Α΄ του νόμου 27/1975 «περί φορολογίας πλοίων, επιβολής εισφοράς προς ανάπτυξιν της εμπορικής ναυτιλίας, εγκαταστάσεως αλλοδαπών ναυτιλιακών επιχειρήσεων και ρυθμίσεως συναφών θεμάτων».

2. Νόμος, που εκδίδεται μία φορά μόνο μέσα σε τρεις μήνες από την ισχύ του Συντάγματος, ορίζει τους όρους και τη διαδικασία για την αναθεώρηση ή λύση των εγκριτικών διοικητικών πράξεων που εκδόθηκαν με οποιονδήποτε τύπο κατ' εφαρμογήν του νομοθετικού διατάγματος 2687/1953 ή των συμβάσεων που έχουν συναφθεί από 21 Απριλίου 1967 έως 23 Ιουλίου 1974 για επενδύσεις κεφαλαίων εξωτερικού, με εξαίρεση εκείνες που αφορούν τη νηολόγηση πλοίων με ελληνική σημαία.

Άρθρο 108

1. Το Κράτος μεριμνά για τη ζωή του απόδημου ελληνισμού και τη διατήρηση των δεσμών του με τη μητέρα Πατρίδα. Επίσης μεριμνά για την παιδεία και την κοινωνική και επαγγελματική προαγωγή των Ελλήνων που εργάζονται έξω από την επικράτεια.

**2. Νόμος ορίζει τα σχετικά με την οργάνωση, τη λειτουργία και τις αρμοδιότητες του Συμβουλίου Απόδημου Ελληνισμού, που έχει ως αποστολή του την έκφραση όλων των δυνάμεων του απανταχού ελληνισμού.

Άρθρο 109

1. Δεν επιτρέπεται η μεταβολή του περιεχομένου ή των όρων διαθήκης, κωδικέλλου ή δωρεάς, ως προς τις διατάξεις τους υπέρ του Δημοσίου ή υπέρ κοινωφελούς σκοπού.

2. Κατ' εξαίρεση επιτρέπεται η επωφελέστερη αξιοποίηση ή διάθεση, για τον ίδιο ή άλλο κοινωφελή σκοπό, εκείνου που καταλείφθηκε ή δωρήθηκε, στην περιοχή που καθόρισε ο δωρητής ή ο διαθέτης ή στην ευρύτερη της περιφέρεια, όταν βεβαιωθεί με δικαστική απόφαση ότι η θέληση του διαθέτη ή του δωρητή δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί, για οποιονδήποτε λόγο, καθόλου ή κατά το μεγαλύτερο μέρος του περιεχομένου της, καθώς και αν μπορεί να ικανοποιηθεί πληρέστερα με τη μεταβολή της εκμετάλλευσης, όπως νόμος ορίζει.

**3. Νόμος ορίζει τα σχετικά με τη σύνταξη μητρώου κληροδοτημάτων γενικά και ανά περιφέρεια, την καταγραφή και ταξινόμηση των περιουσιακών τους στοιχείων, τη διοίκηση και διαχείριση του κάθε κληροδοτήματος σύμφωνα με τη βούληση του διαθέτη ή δωρητή και κάθε άλλο συναφές ζήτημα.

ΤΜΗΜΑ Β΄ Αναθεώρηση του Συντάγματος

Άρθρο 110

1. Οι διατάξεις του Συντάγματος υπόκεινται σε αναθεώρηση, εκτός από εκείνες που καθορίζουν τη βάση και τη μορφή του πολιτεύματος, ως Προεδρευόμενης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας, καθώς και από τις διατάξεις των άρθρων 2 παράγραφος 1, 4 παράγραφοι 1, 4 και 7, 5 παράγραφοι 1 και 3, 13 παράγραφος 1 και 26.

2. Η ανάγκη της αναθεώρησης του Συντάγματος διαπιστώνεται με απόφαση της Βουλής που λαμβάνεται, ύστερα από πρόταση πενήντα τουλάχιστον βουλευτών, με πλειοψηφία των τριών πέμπτων του όλου αριθμού των μελών της σε δύο ψηφοφορίες που απέχουν μεταξύ τους έναν τουλάχιστον μήνα. Με την απόφαση αυτή καθορίζονται ειδικά οι διατάξεις που πρέπει να αναθεωρηθούν.

3. Αφού η αναθεώρηση αποφασιστεί από τη Βουλή, η επόμενη Βουλή, κατά την πρώτη σύνοδό της, αποφασίζει με την απόλυτη πλειοψηφία του όλου αριθμού των μελών της σχετικά με τις αναθεωρητέες διατάξεις.

4. Αν η πρόταση για αναθεώρηση του Συντάγματος έλαβε την πλειοψηφία του όλου αριθμού των βουλευτών, όχι όμως και την πλειοψηφία των τριών πέμπτων, σύμφωνα με την παράγραφο 2, η επόμενη Βουλή κατά την πρώτη σύνοδό της μπορεί να αποφασίσει σχετικά με τις αναθεωρητέες διατάξεις με την πλειοψηφία των τριών πέμπτων του όλου αριθμού των μελών της.

5. Κάθε ψηφιζόμενη αναθεώρηση διατάξεων του Συντάγματος δημοσιεύεται στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως μέσα σε δέκα ημέρες αφότου επιψηφιστεί από τη Βουλή και τίθεται σε ισχύ με ειδικό ψήφισμά της.

6. Δεν επιτρέπεται αναθεώρηση του Συντάγματος πριν περάσει πενταετία από την περάτωση της προηγούμενης.

ΤΜΗΜΑ Γ΄ Μεταβατικές Διατάξεις

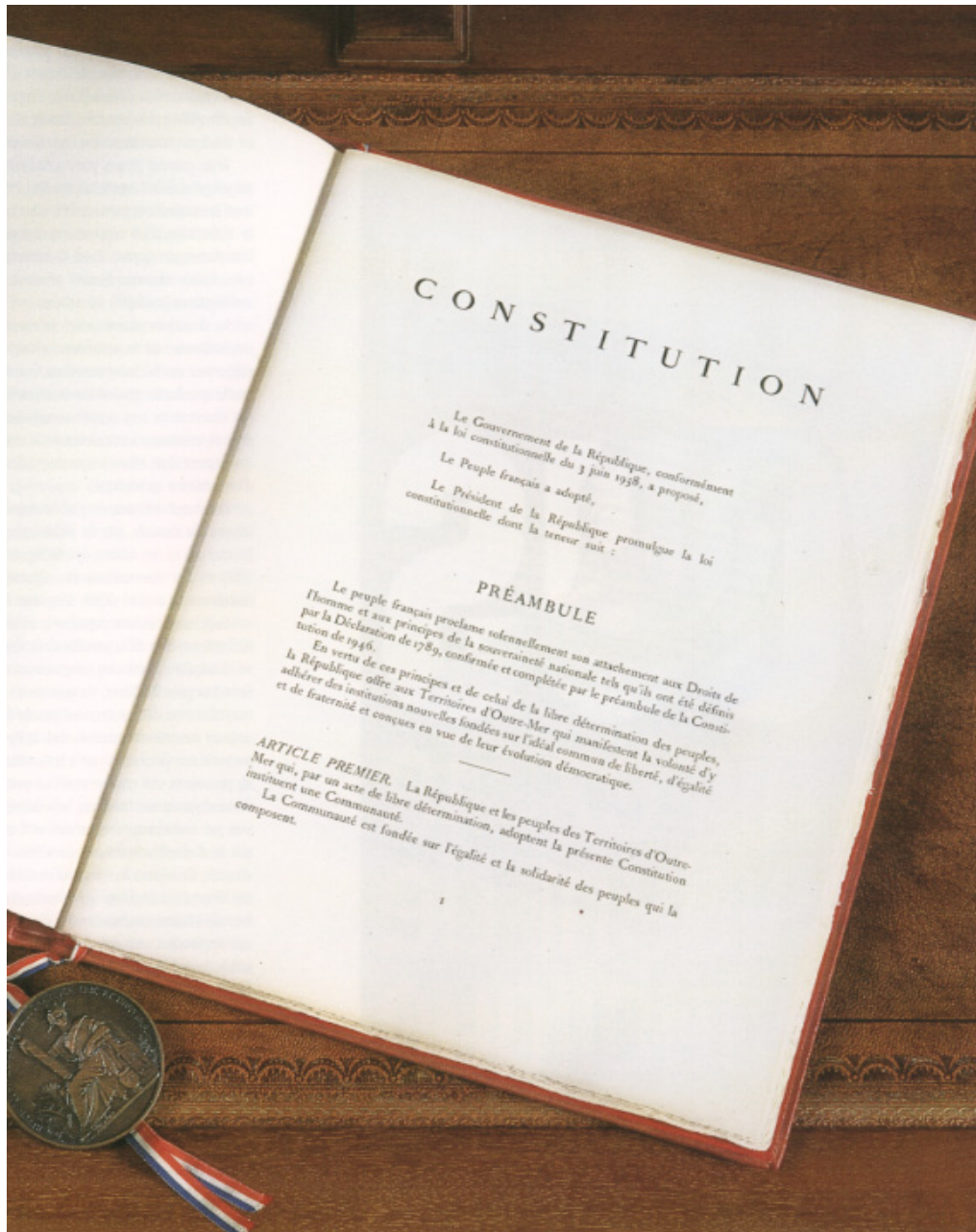
Άρθρο 111

1. Κάθε διάταξη νόμου ή διοικητικής πράξης με κανονιστικό χαρακτήρα, που είναι αντίθετη προς το Σύνταγμα, καταργείται από την έναρξη της ισχύος του.

2. Συντακτικές πράξεις που εκδόθηκαν από τις 24 Ιουλίου 1974 έως τη σύγκληση της Ε΄ Αναθεωρητικής Βουλής, καθώς και Ψηφίσματά της, εξακολουθούν να ισχύουν και κατά τις διατάξεις τους τις αντίθετες προς το Σύνταγμα και επιτρέπεται να τροποποιηθούν ή να καταργηθούν με νόμο. Από την έναρξη της ισχύος του Συντάγματος καταργείται η διάταξη του άρθρου 8 της Συντακτικής Πράξης της 3/3.9.1974, ως προς το όριο ηλικίας για την αποχώρηση των καθηγητών ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων.

3. Εξακολουθούν να ισχύουν: α) το άρθρο 2 του π.δ. 700 της 9/9 Οκτωβρίου 1974 «περί μερικής επαναφοράς εν ισχύ των άρθρων 5, 6, 8, 10, 12, 14, 95 και 97 του Συντάγματος και άρσεως του νόμου περί καταστάσεως πολιορκίας» και β) το ν.δ. αριθ. 167 της 16/16 Νοεμβρίου 1974 «περί χορηγήσεως του ενδίκου μέσου της εφέσεως κατά των αποφάσεων του στρατιωτικού δικαστηρίου», τα οποία επιτρέπεται να τροποποιηθούν ή να καταργηθούν με νόμο.

4. Το ψήφισμα της 16/29 Απριλίου 1952 εξακολουθεί να ισχύει για έξι μήνες από την έναρξη της ισχύος του Συντάγματος. Μέσα στην προθεσμία αυτή επιτρέπεται να τροποποιηθούν, συμπληρωθούν ή καταργηθούν με νόμο οι συντακτικές πράξεις και τα ψηφίσματα που αναφέρονται στην παράγραφο 1 του άρθρου 3 του ψηφίσματος αυτού ή να διατηρηθούν ορισμένες συντακτικές πράξεις και ψηφίσματα, εν όλω ή εν μέρει, και

Pendant le délai prévu à l'alinéa 1er de l'article 91, le Gouvernement est autorisé à fixer par ordonnances ayant force de loi et prises en la même forme le régime électoral des assemblées prévues par la Constitution.
 Pendant le même délai et dans les mêmes conditions, le Gouvernement pourra également prendre en toutes matières les mesures qu'il jugera nécessaires à la vie de la Nation, à la protection des citoyens ou à la sauvegarde des libertés.

La présente loi sera exécutée comme Constitution de la République et de la Communauté.

Fait à Paris, le 4 octobre 1958.

Renaut

PAR LE PRÉSIDENT DE LA RÉPUBLIQUE :

Le Président du Conseil des Ministres,

F. de Gaulle

Le Ministre d'État,

Spaak

Le Ministre d'État,

Hopmann

Le Ministre délégué à la Présidence du Conseil,

M. de Malraux

Le Ministre des Affaires étrangères,

M. de Lamoignon

Le Ministre d'État,

Pinet

Le Ministre d'État,

Jacquin

Le Gardé des Sceaux,
 Ministre de la Justice,

M. de

Le Ministre de l'Intérieur,

Tournaire

Le Ministre des Armées,

Amey

Le Ministre de l'Éducation nationale,

Pinet

Le Ministre de l'Industrie et du Commerce,

M. de

Le Ministre de la France d'Outre-Mer,

U. de

Le Ministre de la Santé publique et de la Population,

M. de

Le Ministre des Anciens Combattants et Victimes de guerre,

U. de

Le Ministre du Sabers,

M. de

Le Ministre délégué à la Présidence du Conseil,

M. de

Le Ministre des Finances et des Affaires économiques,

M. de

Le Ministre des Travaux publics, des Transports et du Tourisme,

M. de

Le Ministre de l'Agriculture,

M. de

Le Ministre du Travail,

M. de

Le Ministre de la Construction,

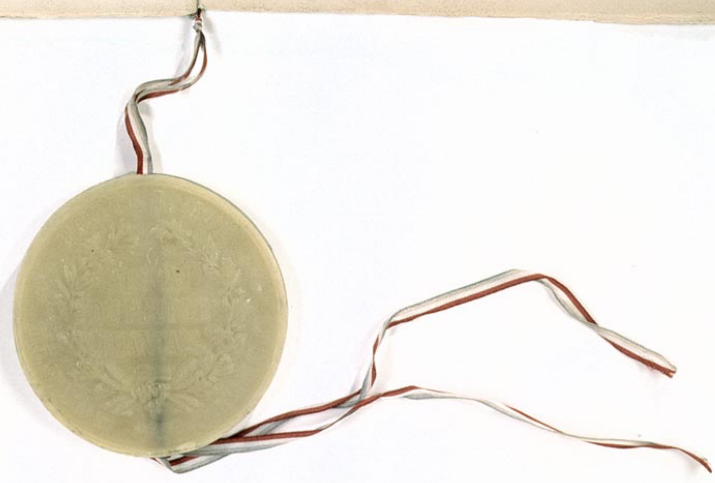
M. de

Le Ministre des Postes, Télégraphes et Téléphones,

M. de

Le Ministre de l'Information,

M. de

Titre XVI - DE LA RÉVISION

ARTICLE 89

L'initiative de la révision de la Constitution appartient concurremment au Président de la République sur proposition du Premier ministre et aux membres du Parlement.

Le projet ou la proposition de révision doit être examiné dans les conditions de délai fixées au troisième alinéa de l'article 42 et voté par les deux assemblées en termes identiques. La révision est définitive après avoir été approuvée par référendum.

Toutefois, le projet de révision n'est pas présenté au référendum lorsque le Président de la République décide de le soumettre au Parlement convoqué en Congrès ; dans ce cas, le projet de révision n'est approuvé que s'il réunit la majorité des trois cinquièmes des suffrages exprimés. Le bureau du Congrès est celui de l'Assemblée nationale.

Aucune procédure de révision ne peut être engagée ou poursuivie lorsqu'il est porté atteinte à l'intégrité du territoire.

La forme républicaine du Gouvernement ne peut faire l'objet d'une révision.

ΆΡΘΡΟ 89

Η πρωτοβουλία αναθεώρησης του Συντάγματος ανήκει παράλληλα στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας κατόπιν προτάσεως του Πρωθυπουργού, και στα μέλη του Κοινοβουλίου.

Το σχέδιο ή η πρόταση αναθεώρησης πρέπει να ψηφισθεί από τις δύο Βουλές αυτολεξεί. Η αναθεώρηση καθίσταται οριστική, αφού εγκριθεί με δημοψήφισμα.

Εντούτοις, το σχέδιο αναθεώρησης δεν τίθεται σε δημοψήφισμα, όταν ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας αποφασίσει να το υποβάλλει σε κοινή συνεδρίαση του Κοινοβουλίου, σ' αυτήν την περίπτωση το σχέδιο αναθεώρησης δεν εγκρίνεται παρά εάν συγκεντρώσει την πλειοψηφία των τριών πέμπτων των ψηφισάντων. Το Προεδρείο της Εθνοσυνελεύσεως προεδρεύει στην κοινή συνεδρίαση.

Καμία διαδικασία αναθεώρησης δεν δύναται ν' αρχίσει ή να εξακολουθήσει, όταν προσβάλλεται η ακεραιότητα της χώρας.

Η αβασίλευτη μορφή του πολιτεύματος δεν δύναται ν' αποτελέσει αντικείμενο αναθεώρησης.

Les révisions constitutionnelles de la Ve République :

1. Loi constitutionnelle n° 60-525 du 4 juin 1960 [États de la communauté]
2. Loi n° 62-1292 du 6 novembre 1962 - [Élection du Président de la République au suffrage universel]
3. Loi constitutionnelle n° 63-1327 du 30 décembre 1963 [Session parlementaire]
4. Loi constitutionnelle n° 74-904 du 29 octobre 1974 [Possibilité pour 60 députés ou 60 sénateurs de déférer une loi au Conseil constitutionnel]
5. Loi constitutionnelle n° 76-527 du 18 juin 1976 [Intérim de la Présidence de la République]
6. Loi constitutionnelle n° 92-554 du 25 juin 1992 [Dispositions permettant de ratifier le traité de Maastricht (Union économique et monétaire, vote des ressortissants européens aux élections municipales, politique commune des visas); langue française, lois organiques relatives aux TOM, résolutions parlementaires sur les actes communautaires]
7. Loi constitutionnelle n° 93-952 du 27 juillet 1993 [Cour de justice de la République]
8. Loi constitutionnelle n° 93-1256 du 25 novembre 1993 [Droit d'asile]
9. Loi constitutionnelle n° 95-880 du 4 août 1995 [Session parlementaire unique (du premier jour ouvrable d'octobre au dernier jour ouvrable de juin), aménagement des "immunités" parlementaires et élargissement des possibilités de recours au référendum]
10. Loi constitutionnelle n° 96-138 du 22 février 1996 [Loi de financement de la sécurité sociale]
11. Loi constitutionnelle n° 98-610 du 20 juillet 1998 [Avenir de la Nouvelle-Calédonie]
12. Loi constitutionnelle n° 99-49 du 25 janvier 1999 [Traité d'Amsterdam]
13. Loi constitutionnelle n° 99-568 du 8 juillet 1999 [Cour Pénale Internationale]

14. Loi constitutionnelle n° 99-569 du 8 juillet 1999 [Égalité entre les femmes et les hommes]
15. Loi constitutionnelle n° 2000-964 du 2 octobre 2000 [Durée du mandat du Président de la République¹⁹²]
16. Loi constitutionnelle n° 2003-267 du 25 mars 2003 [Mandat d'arrêt européen]
17. Loi constitutionnelle n° 2003-276 du 28 mars 2003 [Organisation décentralisée de la République]
18. Loi constitutionnelle n° 2005-204 du 1er mars 2005 [Traité établissant une Constitution pour l'Europe]
19. Loi constitutionnelle n° 2005-205 du 1er mars 2005 [Charte de l'environnement]
20. Loi constitutionnelle n° 2007-237 du 23 février 2007 [Corps électoral de la Nouvelle-Calédonie]
21. Loi constitutionnelle n° 2007-238 du 23 février 2007 [Responsabilité du Président de la République]
22. Loi constitutionnelle n° 2007-239 du 23 février 2007 [Interdiction de la peine de mort]
23. Loi constitutionnelle n° 2008-103 du 4 février 2008 modifiant le titre XV de la Constitution [Traité de Lisbonne]
24. Loi constitutionnelle n° 2008-724 du 23 juillet 2008 de modernisation des institutions de la Ve République [Modernisation des institutions de la Vème République, dont QPC]

---

¹⁹²Μέχρι σήμερα, το Γαλλικό Σύνταγμα έχει αναθεωρηθεί, **βάσει του άρθρου 89**, είκοσι τέσσερις φορές με «συνταγματικούς νόμους» (lois constitutionnelles).

